

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ**ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>**

1. ՏԻԳՐԱՆ ՔՈՉԱՐՅԱՆ Հայաստանի Հանրապետության ռազմաքաղաքական փոխգործակցությունը արտասահմանյան մի շարք երկրների հետ	2
2. ԳԵՎՈՐԳ ՀԱԿՈԲՅԱՆ Իրավական հակասություններից դեպի իրավական հակադրություններ, կամ դեռնքիկ տրամաբանական ճշգրտում	9
3. ԱՆՆԱ ՄԱՆԱՍՅԱՆ Միանալու պայմանագիրը և պայմանագրի ազատության սկզբունքը	14
4. ԱՐՄԵՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով քացառիկ վերանայման ինստիտուտի հարարերակցությունը դատական վերանայման մյուս նորանակների հետ (ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի և նոր օրենսգրքի նախագծի համեմատաիրավական վերլուծություն)	22
5. ՆԵԼԼԻ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ XIX դարի հայ մտածողների հայացքները բնական իրավունքի մասին	28
6. ՆԻՆԱ ԿՈՒՑԱՆՅԱՆ Ըստ օրենքի ժառանգման իրավական կարգավորման որոշ խնդիրների շուրջ	39
7. ԱՆՆԱ ԴԱՆԻՔԵԿՅԱՆ Առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողների կողմից լիազորությունները չարաշահելու համար քրեական պատասխանատվության հիմնահարցերը	43
8. ԳԵՎՈՐԳ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերության հիմնադիրների և մասնակիցների պատասխանատվությունը	53
9. ԼԵՎՈՆ ՕՀԱՆՅԱՆ Պրոբացիայի ծառայության եվրոպական երկրների փոքրը	61
10. ԱՐՌԱԿ ԱՐՅՈՒՆՅԱՆ Институт конституционной ответственности правительства в системе организации государственной власти (сравнительно-правовой анализ на примере Российской Федерации и Республики Армения)	67
11. ՌԱՄԻԿ ՇԱՀԱՄԱՆ Правовые проблемы установления доминирующего положения	73
12. ՄԱՐԻԱՄ ԲԵԿՃՅԱՆ Проблемы совершенствования законодательства инспекции по делам несовершеннолетних в Республике Армения	79
13. ԲԱԿՈՒՄԵՎ Վ.Վ., ՊՈՆԵԴԵԼԿՈՎ Ա.Վ., ԳԱՐԻԲՅԱՆ Կ.Վ. Формирование и професионализация элит: к итогам конгресса элитологов в России	84

ՏԻԳՐԱՆ ՔՈՂԱՐՅԱՆ

ՀՀ ՊՆ իրավաբանական վարչության քաժնի պետ,
ԶՀԾ 1-ին դասի խորհրդական

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
դասախոս, քաղաքական գիտությունների դոկտոր,
դոցենտ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՈԱԶՄԱՔՍՎԱԾԿԱՆ ՓՈԽԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՐՏԱՍԱՀԱՆՅԱՆ ՄԻ ԾԱՐՔ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԵՏ**

Հայաստանի Հանրապետությունն իր միջազգային համագործակցության քաղաքականության մեջ առանձնացնում է նաև արտասահմանյան մի շարք երկրների հետ իրականացվող ռազմաքաղաքական փոխգործակցությունը: Հայաստանը շահագրգռված է զարգացնելու բազմաբնույթ հարաբերություններով եվրոպական երկրների հետ՝ առաջնային համարելով քաղաքական, ներառյալ ռազմաքաղաքական, ոլորտում երկրորդ կարգության համագործակցության մեջ: Այսպիսով, Հայաստանը նշանակալի է առաջնային համարելով բազմաբնույթ հարաբերություններում և առաջնային համագործակցության մեջ: Այսպիսով, Հայաստանը նշանակալի է առաջնային համարելով բազմաբնույթ հարաբերություններում և առաջնային համագործակցության մեջ:

Հիմնարար քառեր - անվտանգություն, փոխգործակցություն, պաշտպանական քարեփոխումներ, քաղաքական երկխոսություն, ռազմավարություն, տարածաշրջան, քաղաքանություն, երկրի պաշտպանություն, միջազգային խաղաղություն, խաղաղապահ առաքելություն:

Հայաստանի Հանրապետությունն իր միջազգային համագործակցության քաղաքականության մեջ առանձնացնում է նաև արտասահմանյան մի շարք երկրների հետ իրականացվող ռազմաքաղաքական փոխգործակցությունը: Ավելին, եվրոպական երկրների հետ երկրորդ հարաբերությունները Հայաստանի եվրոպական ներգրավման ընդհանուր գործնթացների մասն են կազմում: Հայաստանը շահագրգռված է զարգացնելու բազմաբնույթ հարաբերություններ եվրոպական երկրների հետ՝ առաջնային համարելով քաղաքական, ներառյալ ռազմաքաղաքական, ոլորտում երկրորդ կազմերի ամրապնդումն ու ընդլայնումը:

Ուազմական համագործակցության որոշակի ծավալները գերազանցելու պարագայում համագործակցության ծրագրերի իրականացման արդյունավետությունը անմիջականորեն պայմանավորված է լինում համապատասխան պաշտոնատար անձանց հետ օպերատիվ եղանակով կապ հաստատելու և որոշակի միջոցառումներին նրանց անմիջականությունն ապահովելու հանգամանքով: Հենց այս պարագայում է, որ անհրաժեշտություն է առաջանում այն երկրներում, որոնց հետ Հայաստանի Հանրապետությունը իրականացնում է առավել ակտիվ ռազմական համագործակցություն, ունենալ համապատասխան ներկայացնություն-պաշտոնատար անձանց՝ ռազմական կցորդներ: Բացի այդ, ռազմական կցորդ ունենալու

հանգամանքը կարենոր քաղաքական գործոն է, քանի որ որևէ երկրում ռազմական կցորդ նշանակելու հանգամանքը, նույնիսկ մեծածավալ միջազգային ռազմական ծրագրերի բացակայության պարագայում, վկայում է այն մասին, որ Հայաստանը հատկապես նշանակալի կարևորություն է տալիս այդ երկրի հետ իր ռազմաքաղաքական համագործակցությանը:

Անցած տարիների ռազմաքաղաքական գարգացումները ցույց են տալիս, որ Հունաստանի և Հայաստանի ռազմավարական շահերը տարածաշրջան, իմանականություն համընկնում են. շահեր, որոնք իմանական են տարածաշրջանային խնդիրների նկատմամբ ընդհանուր մոտեցումների, անվտանգության և ռազմաքաղաքական հավասարակշռության պահպանման անհրաժեշտության գիտակցման վրա: Արդյունքում՝ ամուր հիմք է ստեղծվում սերտ համագործակցության ել ավելի խորացնան համար՝ երկու երկրները դարձնելով ռազմավարական գործընկերներ:

Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության և Հունաստանի Հանրապետության ազգային պաշտպանության նախարարության (ԱՊՆ) միջև համագործակցությունը հիմնվում է 1996 թվականի «ՀՀ ՊՆ և Հունաստանի ԱՊՆ միջև ռազմական համագործակցության վերաբերյալ», 1998 թվականին ստորագրված «Հունաստանի Հանրապետության ԱՊՆ և Հայաս-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տանի Հանրապետության ՊՆ միջև Հունաստանի Հանրապետության ռազմական ուսումնական հաստատություններում Հայաստանի քաղաքացիների ուսուցման կարգի և պայմանների մասին» և 1999 թվականին ստորագրված «ՀՀ կառավարության և Հունաստանի Հանրապետության կառավարության միջև սպառազինության և պաշտպանական տեխնոլոգիաների բնագավառում համագործակցության մասին» համաձայնագրերի վրա:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հունաստանը հանդիսանում է ՆԱՍՕ-ի անդամ երկիր, նրա հետ համագործակցությունը կարևորվում է ինչպես երկկողմ ձևաչափով, այնպես էլ ՆԱՍՕ-ի շրջանակներում: Վերոնշյալ նկատառություններից ելենով՝ Հայաստանը և Հունաստանը ռազմաքաղաքական հարաբերությունները ծավալում են համագործակցության լայն շրջանակով՝ ընդորկելով մի շարք բնագավառներ: Հայ-հունական ռազմաքաղաքական համագործակցությունն իրականացվում է հետևյալ բնագավառներում. ռազմական ուսուցում, սպառազինություններ ու ռազմական արդյունաբերություն, վերիշիկացիա և հետախուզություն, ռազմական բժշկություն, զորավարժություններ և վարժանքներ, նյութական ու ֆինանսական աջակցություն մի շարք բնագավառներում:

1993 թվականից ՀՀ պաշտպանության նախարարության կուրսանտները հիմնարար ռազմական կրթություն են ստանում Հունաստանի ռազմաուսումնական հաստատություններում՝ Ցամաքային զորքերի ռազմական ակադեմիայում և Ենթապահների պատրաստման դպրոցում: Հունաստանի հետ ռազմական համագործակցության հարածուն ծավալների պայմաններում Հունաստանում կրթություն ստացած սպաները էապես նպաստել են հայ-հունական ռազմական համագործակցության ծրագրերի մշակման, միջոցառումների իրականացման, իսկ միջազգային խաղաղապահ առաքելությունների շրջանակներում՝ Հունաստանի ստորաբաժնումների հետ համագործակցության արդյունավետության բարձրացմանը:

Հունաստանի ազգային պաշտպանության նախարարությունը պարբերաբար նյութական և ֆինանսական աջակցություն է ցույց տվել ՀՀ զինվածք ուժերին նաև ՆԱՍՕ-ի գործառնության շրջանակներում: Մասնավորապես, հունական կողմը ֆինանսավորել է հայ-հունական ռազմական համագործակցության շրջանակներում անցկացվող որոշակի միջոցառումներ, Հայաստանի կողմից տեսչության անցկացումը Հունաստանում: Հունաստանի կողմից տրամադրվել է նյութական աջակցություն՝ ռազմաքաղաքական սարքավորումներով և դեղորայքով:

Հայ-հունական ռազմական համագործակցությունն իրականացվում է պլանային հիմքի վրա՝

տարեկան համագործակցության ծրագրերի ձևով, որոնք հաստատվում են երկու երկրների ԶՈՒ ԳԸ պետերի կողմից: Այդ համագործակցության ծրագրերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այն ընթացել է շարունակական ընդլայնման ճանապարհով, և ներկայումս առկա են արդյունավետ համագործակցության հեռանկարային ուղղություններ, հատկապես՝ ռազմաարդյունաբերական համատեղ ծրագրերի մշակման ուղղությամբ: Ռազմական համագործակցության ընդլայնումն ու զարգացումը բարենպաստ նախադրյապներ են ստեղծում ռազմաքաղաքական երկխոսության և համագործակցության, իսկ հեռանկարում՝ ռազմավարական դաշնակցային հարաբերությունների հաստատման համար: Հայ-հունական ռազմական համագործակցությունը միտված է ստեղծելու նախապայմաններ որևէ երկրի կողմից տարածաշրջանում մենաշնորհ գերակայության հասնելու ձգուունները չեզոքացնելու համար, ինչպես նաև նպաստելու տարածաշրջանային կայունության, անվտանգության և ռազմաքաղաքական հավասարակշռության պահպանմանը: Հայ-հունական ռազմական և ռազմաքաղաքական համագործակցությունը որոշակի հակալիքու է ստեղծում Թուրքիայի՝ Հարավային Կովկասում ռազմական դաշինք ձևակորելու հեռագնա ծրագրերին: Հունաստանը թեև Թուրքիայի հետ միասին գտնվում է Հյուսիսատլանտյան դաշինքում, փակուղի մտած Կիպրոսի հիմնախնդիրը և հակասությունները Էգեյան ավազանում ստիպում են երկու պետություններին մշտապես գտնվել սպառազինությունների մրցավազքի մեջ:

Ռազմատեխնիկական, ռազմաուսումնական և ռազմատեղեկատվական բնագավառներում Հունաստանի հետ համագործակցության հետագա ընդլայնումն ու զարգացումը հնարավորություն կընձեռի առավել արդյունավետորեն պաշտպանել երկու երկրների ընդհանուր ռազմավարական շահերը: Առանձնակի կարևորություն են ներկայացնում Հայաստանի և Հունաստանի ռազմաքաղաքական կապեր՝ տարածաշրջանային անվտանգության խնդիրների վերաբերյալ ընդհանուր մոտեցումների ձևակորման նպատակով:

Հայաստանի ռազմաքաղաքական գործակցությունը Զինաստանի հետ կարևոր նշանակություն ունի տարածաշրջանում կայունության և համապարփակ անվտանգության ստեղծման համար: Զինաստանը՝ որպես ՍԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի մշտական անդամ և միջուկային տերություն, զգալի ազդեցություն կարող է ունենալ ցանկացած միջազգային խնդիրի կարգավորման հարցում: Զինաստանը, որը 21-րդ դարում իր տնտեսությամբ և ռազմական ներուժով հավակնում է գերազանցել մյուս գերտերություններին, ցանկացած պետու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյան համար հեռանկարային դաշնակից է դիտվում: Հատկապես Հարավկովկասյան տարածաշրջանում, որտեղ Հայաստանը իրականացնում է ուազմաքաղաքական տարրեր բնեոների հավասարակշռման քաղաքականություն, Զինաստանի հետ ուազմաքաղաքական կապերի զարգացումը հեռանկարային կարևորագույն ուղղություն է: Հայ-չինական ուազմական համագործակցությունը կարևորվում է նաև այն հանգամանքով, որ Զինաստանը մեր տարածաշրջանում իրականացնում է շտարբերակված քաղաքականություն, և այս տեսանկյունից ՀՀ-ՉԺՀ ուազմական հարաբերությունների զարգացումը իմաստավորվում է նաև ՀՀ նկատմամբ անկողմնակալ դիրքորոշման ձևավորման առումով²:

ՀՀ և ՉԺՀ միջև ուազմական համագործակցությունը հիմնվում է 1997 թվականի մայիսի 28-ին երկու երկրների կառավարությունների միջև ստորագրված ուազմարդյունաբերական և ուազմատեխնիկական համագործակցության մասին Համաձայնագրի հիման վրա: Համաձայնագրով նախատեսվում է կողմների փոխահագործության դեպքում ուազմական տեխնիկայի և սպառազինության փոխմատակարարումների իրականացում, մատակարարվող ու արտոնագրերի հիման վրա արտադրվող սպառազինությունների վերանորոգում և տեխնիկական սպասարկում, գիտափորձարարական ու փորձակոնստրուկտորական համատեղ աշխատանքների իրականացում, փորձի, տեխնոլոգիաների և տեղեկատվության փոխանակում, ինչպես նաև համագործակցություն ուազմական արդյունաբերության կոնվերսիայի բնագավառում: Համաձայնագրով կողմները կարող են համագործակցություն իրականացնել ուազմամթերքի արտադրության, էլեկտրոնային տեխնիկայի, գինված ուժերի կառավարման ավտոմատացված համակարգերի և լազերային տեխնիկայի ոլորտներում³:

Այդ պայմանագրի ստորագրումից հետո հայշինական հարաբերություններում բավականին ակտիվություն նկատվեց, և ուազմական փոխարարերությունների շարունակական զարգացումը վերջին տարիներին նախադրյալներ է ստեղծում երկու երկրների փոխշփումները նոր հիմքերի վրա դնելու համար: Հայ-չինական հարաբերություններում առաջնայնություն է տրվում ուազմատեխնիկական բնագավառին: Այստեղ Հայաստանի համար հետաքրքրություն է ներկայացնում ուազմարդյունաբերական ոլորտում համագործակցության զարգացման հեռանկարը, որի ուղղությամբ իրականացվել են որոշակի աշխատանքներ:

Վերոնշյալ համաձայնագրի հիման վրա ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը ՉԺՀ պաշտպանական արդյունաբերության «Նորինկո» ձեռնարկության հետ ստորագրել է մի քանի համա-

ձայնագրեր կոնկրետ համատեղ ծրագրերի վերաբերյալ: Մասնավորապես, ՀՀ ԶՈՒ-ն համագործակցության շրջանակներում 1998 թվականին Զինաստանից ձեռք է բերել WM-80 տեսակի հրթիռային համակարգեր և ականազերծման սարքավորումներ, որոնց տեխնիկական սպասարկումը իրականացվել է չին մասնագետների կողմից 1999-2000 թվականներին: Զինաստեսակը ԵՍԶՈՒ պայմանագրի պայմանների համաձայն 2000 թվականին ցուցադրվել է ԵՍԶՈՒ պայմանագրի մասնակից պետությունների դժուռդական խմբին: WM-80 տեսակի հրթիռային կայանքների առկայությունը ՀՀ զինված ուժերում որոշակի նախապայմաններ է ստեղծում սպառազինության մատակարարումների բնագավառում համագործակցության նոր հնարավորությունների բացահայտման և զարգացման համար: ՀՀ-ին չինական արտադրության սպառազինության մատակարարն ազրձարքը և այդ առթիվ Աղրբեջանի կողմից բարձրացված աղմուկը վկայում են, որ ՀՀ-Զինաստան ուազմական համագործակցության ծրագրերը ոչ միայն ուազմատեխնիկական, այլև որոշակի ուազմաքաղաքական նշանակություն ունեն:

ՀՀ-ՉԺՀ ուազմական համագործակցության խթանման համար էական նշանակություն է ունեցել ՀՀ պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանի՝ 1998 թվականին Զինաստան կատարած պաշտոնական այցելությունը, ինչի արդյունքում բնարկվել և որոշակիացվել են ՀՀ-ՉԺՀ ուազմական համագործակցության ծրագրերն ու ուղղությունները: ՀՀ և ՉԺՀ բարձրաստիճան գինվորական պատվիրակությունների փոխայցելությունների արդյունքում ձեռք բերված պայմանագրվածությունները մի շարք ոլորտներում համագործակցության հեռանկարներ են բացում: Անցկացված հանդիպումներն ու բնարկումները վկայեցին, որ Զինաստանը մեծ հետաքրքրություն է դրսևորում ՀՀ-ի հետ բարձր տեխնոլոգիաների և ավտոմատացված համակարգերի բնագավառում համագործակցության նկատմամբ: Արդեն իրականացվում են ուազմական նշանակության որոշակի համատեղ ծրագրեր: Փոխայցելությունների արդյունքում որպես համագործակցության հեռանկարային ուղղություններ են որակվել թիկունքի, ուազմաքաղաքական, ուազմաուսումնական բնագավառները:

Հայաստանի և Մեծ Բրիտանիայի պաշտպանության նախարարությունների միջև ուազմական և ուազմաքաղաքական շփումներն ու համագործակցություններ իմանականում իրականացվում են բրիտանական կողմից առաջարկվող համագործակցության տարեկան պլանների հիման վրա: Բրիտանական կողմի համեմատարար սահմանափակ ուազմական քաղաքականությունը Հայաստանի և Աղրբեջանի նկատմամբ պատճառարան-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վում է ԼՂ հակամարտության հանգամանքով, քանզի երկրի արտաքին քաղաքական հրահանգները արգելում են ավելի ակտիվ ռազմական համագործակցությունը Հարավային Կովկասի հակամարտող երկրների հետ: Բրիտանական կողմը փորձում է խստ հավասարակշռություն պահպանել թե՛ Հայաստանի, թե՛ Աղբեջանի հետ ռազմական համագործակցության հարցում:

Հայաստանի ու Մեծ Բրիտանիայի միջև ռազմաքաղաքական շփումները անմիջականորեն չեն առնչվում զուտ ռազմական բնույթի համագործակցությանը և այդ առումով հայ-բրիտանական համագործակցությունը կարելի է բավականին արդյունավետ համարել: Առավել արդյունավետ կարելի է գնահատել համագործակցությունն անգլերենի ուսուցման ոլորտում: 1999 թվականից ի վեր ՀՀ ԶՈՒ ներկայացուցիչները պարբերաբար մասնակցում են Յորքում և Բեքոնսֆիլդում կազմակերպվող ռազմական անգլերենի դասընթացներին: 2000 թվականի նոյեմբերին Մեծ Բրիտանիայի աջակցությամբ ՀՀ ռազմական ինստիտուտում բացվեց անգլերենի ուսուցման կենտրոնը, որը հնարավորություն է ընձեռում հայ սպաներին՝ սովորելու անգլերեն լեզու, ինչն իր հերթին կարևորվում է միջազգային միջոցառումներին արդյունավետորեն մասնակցելու համար: Նշված կենտրոնը կազմակերպվում են դասընթացներ տարբեր մակարդակներով, ինչպես սկսնակների, այնպես էլ որոշակի գիտելիքներ ունեցողների համար: Լեզվի կենտրոնի հիմնադրումը հատկապես կարևորվում է այն հանգամանքով, որ անգլերենի ուսուցման կենտրոնում հնարավորություն են ստանում սովորելու նաև խաղաղապահ գումարտակում ընդգրկվելիք զինվորականները:

Վերջին տարիների ընթացքում նկատելի է Հայաստանի նկատմամբ Մեծ Բրիտանիայի ռազմական քաղաքականության որոշակի ակտիվացում: Մասնավորապես, ՀՀ ԶՈՒ ներկայացուցիչները պարբերաբար մասնակցում են Մեծ Բրիտանիայի կողմից Չեխիայում (Վշշկով) և Սլովակիայում կազմակերպվող խաղաղապահ գործողությունների հրահանգիչների, հրամանատարության ու դեկանակարման հրահանգիչների և կրտսեր շտաբային սպաների դաշտարագ-վարժանքներին: Բրիտանական կողմը շահագրգովածություն է ցուցաբերում նաև երկկողմ բարձրաստիճան փոխայցելությունների կազմակերպման և երկու երկրների միջև ռազմաքաղաքական խորհրդատվությունների անկացման հարցում: Բրիտանական ռազմագետների խմբերի այցելությունների հիմնական նպատակն է նախնական ուսումնասիրության անցկացումը և խորհրդատվությունների տրամադրումը պաշտպանական պլանավորման և բյուջետավորման, անձնակազմի կառավարման ու ԶՈՒ բարեփոխում-

ներին առնչվող այլ բնագավառներում:

Հայաստանի և Ֆրանսիայի միջև ռազմական հարաբերությունները զգալիորեն հետ են մնացել քաղաքական, տնտեսական և մշակութային հարաբերություններից: ՀՀ պաշտպանության նախարարության և Ֆրանսիայի պաշտպանության նախարարության միջև հարաբերությունները կրում են սահմանափակ բնույթ: Չնայած Ֆրանսիայի նման պասիվ ռազմական քաղաքականությանը տարածաշրջանում՝ պայմանավորված ԼՂ հակամարտությամբ, վերջին շրջանում երկկողմ ռազմական շփումները որոշակիորեն ակտիվացել են: Ներկայում Ֆրանսիայի հետ Հայաստանի կողմից իրականացվող երկկողմ միջազգային ռազմական համագործակցության իրավական հիմքն է 2010 թվականի փետրվարին ՀՀ ՊՆ և ՖՀ միջև Փարիզում ստորագրված «Պաշտպանության ոլորտում համագործակցության մասին» համաձայնագիրը, որի շրջանակներում նախատեսվում է համագործակցություն իրականացնել այնպիսի կարևոր ուղղություններով, ինչպիսիք են ռազմական կրթությունն, խաղաղապահ առաքելության առնչությամբ փորձի փոխանակումը և այլն: Մասնավորապես, ուսումնառության նպատակով նախատեսվում է Ֆրանսիա ուղարկել ՀՀ ռազմատումնական հաստատությունների կուրսանացներին: Այստեղ հարկ է ընդգծել՝ շնայած այն հանգամանքին, որ հայ-ֆրանսիական ռազմական համագործակցության իրավական կայուն հիմքը կազմող վերոնշյալ պայմանագիրը ստորագրվել է 2010 թվականին, այնուամենայնիվ, ՀՀ և Ֆրանսիայի Հանրապետության միջև միջազգային ռազմական համագործակցությունը, մասնավորապես բազմակողմ ձևաչափով, ունի բավականին երկար պատմություն:

2011 թվականի հոկտեմբերի 6-ից 9-ը պետական այցով Հայաստանում էր գտնվում Ֆրանսիայի նախագահ Նիկոլա Սարկոզին: Թեև այդ այցը տարածաշրջանային էր, սակայն նա ամենից երկար մնաց Հայաստանում: Սա ինքնին արդեն տարածաշրջանին հասցեագրված ուղերձ էր, սակայն այն ուղղված էր նաև Ֆրանսիայում ապրող կես միլիոն հայ քեարկողներին: Այցն օգտակար էր նաև երկու երկրների միջև տնտեսական համագործակցության հեռանկարների քննարկման, ատոմակայանի կառուցման գործում Ֆրանսիայի մասնակցության և Ղարաբաղյան խնդրում հետագա առաջնքարագրության առումով:

ՀՀ ՊՆ և ԳԴՀ ՊՆ միջև ռազմական համագործակցությունն իրականացվում է պլանային հիմքի վրա: Մինչև 2003 թվականը հայ-գերմանական ռազմական կապերը սահմանափակվում էին ԳԴՀ շրջանակներում իրականացվող միջոցառումներով և սպառագինությունների վերահսկման ոլորտում շփումներով: ՀՀ ԶՈՒ ներկայացուցիչները

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ակտիվորեն մասնակցում են Զ. Մարշալի անվան անվտանգության հետազոտությունների գերմանական-ամերիկյան եվրոպական կենտրոնում կազմակերպվող դասընթացներին, սեմինարներին, համաժողովներին: ԳՀ ծրագրի շրջանակներում հայ սպաները մասնակցում են նաև ՆԱՏՕ-ի դպրոցում (Օբերամերօքառ, Գերմանիա) կազմակերպվող միջոցառումներին: 2004 թվականից սկսած՝ Գերմանիայի ռազմառումնական հաստատություններում ՀՀ պաշտպանության նախարարությանը սպայական բազմամյա ուսուցման տեղեր են հատկացվում:

Գերմանիայի հետ կրթության և ռազմական ոլորտներում համագործակցությունն իրականացվում է ի կատարումն երկու պետությունների միջև կմքած մի շարք պայմանագրերի: Դրանցից վերջիններն են ՀՀ ՊՆ և ԳԴՀ պաշտպանության նախարարության միջև 2008 թվականի մայիսի 5-ին ստորագրված «Ռազմական ուսուցման օգնության շրջանակներում ԳԴՀ զինված ուժերի կառույցներում ՀՀ ՊՆ և ծառայողների և ՊՆ աշխատակիցների ուսուցման մասին» համաձայնագիրը, 2010 թվականի հունվարի 11-ին Բոննում ստորագրված «Աֆղանստանում միջազգային անվտանգության աջակցության ուժերի շրջանակում համագործակցության և օժանդակության մասին» փոխըքոնման հուչագիրը, 2011 թվականի մարտի 12-ին և 2011 թվականի մարտի 17-ին ստորագրված «Աֆղանստանի ազգային բանակի 209-րդ կորպուսի 2-րդ բրիգադի 6-րդ կանոնակի համար որպես մարտավարական օպերատիվ ուսուցման ու փոխգործողության խմբի բաղադրիչ ՀՀ ՊՆ անձնակազմի հատկացման հարցում համագործակցության և օժանդակության մասին» համաձայնությունը, ինչպես նաև 2011 թվականի ապրիլի 26-ին ու 2011 թվականի ապրիլի 29-ին ստորագրված «ՀՀ ՊՆ և ԳԴՀ ՊՆ միջև Մազարի Շարիֆի ուժերի պաշտպանության գումարտակի հենակետի հրամանաւատին ՀՀ ՊՆ և Երկու անվտանգության դասակների հատկացման շրջանակներում համագործակցության և օժանդակության մասին» համաձայնությունը: Բացի այդ, ՀՀ ՊՆ ստորաբաժանումը Աֆղանստանում խաղաղապահ առաքելության շրջանակներում ծառայությունը անցնում է գերմանական հրամանաւատարության ներքո, ինչն ամենօրյա օպերատիվ համագործակցության և արձագանքան անհրաժեշտություն է հիմնավորում:

Կանադայի հետ Հայաստանի Հանրապետությունը ռազմաքաղաքական հարաբերությունները է հաստատել երկկողմ և բազմակողմ ձևաչափերով: Համագործակցության ոլորտները ներառում են ռազմակրթական բարեփոխումները, ՀՀ ռազմառումնական հաստատությունների կուրսանումներին ուսումնառության նպատակով Կանա-

դայի ՌՈՒՀ-եր, մասնավորապես Տորոնտո քաղաքում գտնվող Կանադական ուժերի քոլեջի ուսումնական ծրագրերին նաև ակցելու համար գործուղումները և այլն:

Հայաստանի Հանրապետության և Բելառուսի Հանրապետության միջև ռազմական համագործակցությունը կարևորվում է ՀՀ ՊՆ ռազմական ու ռազմատեխնիկական որոշակի կարիքների ապահովման, ինչպես նաև ՀԱՊԿ շրջանակներում ռազմական ինտենսիվացիոնից: Համագործակցությունն իրականացվում է ինչպես բազմակողմ, այնպես էլ երկու երկրների պաշտպանության նախարարությունների միջև պլանավորվող տարեկան ծրագրերի միջոցով:

Բելառուսի Հանրապետության հետ միջազգային ռազմական համագործակցության հիմքն են կազմում 1999 թվականի մայիսի 20-ին Երևանում ստորագրված «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և Բելառուսի Հանրապետության կառավարության միջև ռազմական ու ռազմատեխնիկական համագործակցության մասին», 2006 թվականի հունիսի 6-ին Սինսկում ստորագրված «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և Բելառուսի Հանրապետության կառավարության միջև սպառազինության և ռազմական տեխնիկական փոխադարձ մատակարարությունների մասին» պայմանագրերը, 2006 թվականի հոկտեմբերի 23-ին Երևանում ստորագրված «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և Բելառուսի Հանրապետության կառավարության միջև գաղտնի տեղեկատվության փոխադարձ պաշտպանության մասին» համաձայնագիրը և այլն: Նշված փաստարդերի շրջանակներում համագործակցություն է իրականացվում մասնավորապես ռազմական նշանակության արտադրանքի փոխադարձ մատակարարությունների, ռազմական համագործակցության ընթացքում փոխանակված գաղտնի տեղեկատվության պաշտպանության և մի շարք այլ ուղղություններով:

Համագործակցության տեսանկյունից հատկապես կարևոր դեր է կատարում ՀՀ կառավարության 2011 թվականի փետրվարի 10-ի թիվ 102-Ն որոշմամբ հաստատված հայ-բելառուսական ռազմատեխնիկական համագործակցության միջկառավարական համագործակցության միջկառավարական համաձայնագիրը, որի աշխատանքների կազմակերպումը մեծ մասամբ իրականացվում է կողմերի պետություններում համապատասխան ներկայացուցիչների ուժերով, ինչը և տնտեսապես շահավետ է, և աշխատանքների կազմակերպման ու համադրման տեսանկյունից՝ արդյունավետ:

Անցած ժամանակահատվածում իրականացված միջոցառումները և դրանցում քննարկված հարցերը վկայում են, որ հայ-բելառուսական ռազ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

մական համագործակցությունը զարգացման միտում ունի՝ խորացնելու համագործակցությունը ռազմական ուսուցման (հայ սպասների ուսուցում Քելառուսի ռազմական ակադեմիայում), ռազմական արդյունաբերության, ՀՕՊ, ռազմաքաղաքական համագործակցության բնագավառներում, ՀՀ ԶՈՒ-ին ռազմական նշանակության տեխնիկայի մատակարարման գործընթացում:

Հայաստանի Հանրապետությունը բացի նշված երկրներից՝ ռազմական որոշակի համագործակցություն է իրականացնում նաև Լիտվայի, Ռուսականական աշխատանքային, Եստոնիայի, Ուումբնիայի, Բուլղարիայի և Բելգիայի հետ: Հայ-լիտվական ռազմական համագործակցությունը, որը զարգանում է պլանային հիմքի վրա, կարելի է համարել ամենաարդյունավետ զարգացող ուղղություններից մեկը, քանի որ երկկողմ ձևաչափից զատ այն ընդլայնվում է նաև բազմակողմ ձևաչափով և հատկապես ՆԱՏՕ-ի ԳՀ ծրագրի շրջանակներում: Լիտվայի հետ բանակցությունների ընթացքում քննարկվել են Հարավկովկասյան տարածաշրջանում ընթացող զարգացումների, Հարավկովկասյան և Բալթյան տարածաշրջանների փոխհամագործակցության զարգացման, Հայաստանի Հանրապետության և Լիտվայի Հանրապետության զինված ուժերի բարեփոխումների, եվրախնդեքնան հարցում, խաղաղապահ առաքելության ոլորտում փորձի փոխանակման, ռազմաւումնական ոլորտում համագործակցության շարունակական խորացման, ինչպես նաև երկկողմ հետաքրքրություն ներկայացնող այլ հարցեր: Հայ-լիտվական ռազմական համագործակցության ներկա զարգացումները ցույց են տալիս, որ հետագա տարիների ընթացքում այդ համագործակցությունը զարգացման և ընդլայնման լավ հնարավորություններ ունի, որոնց միտումները նկատելի են:

Հայաստանի և Ռուսականական միջև երկկողմ ռազմական համագործակցության որոշակի ակտիվացում է նկատվել: Երկու երկրների ռազմաքաղաքական դեկավարների տարբեր հանդիպումների ընթացքում քննարկվել են երկկողմ ռազմական ու ռազմատեխնիկական համագործակցության առկա խնդիրները և հետանկարները, կարծիքներ են փոխանակվել վերջին ռազմաքաղաքական զարգացումների շուրջ: Բանակցությունների ընթացքում հատուկ ուշադրություն է դարձվել խաղաղապահ առաքելության, պաշտպանական բարեփոխումների, ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում համագործակցության խնդիրներին: Կողմերն անդրադարձել են նաև հետախուզության, ավիացիայի, ՀՕՊ, ՌԷՊ և այլ բնագավառներում համագործակցության ակտիվացման հնարավորություններին:

Հայ-բուլղարական ռազմական համագործակցության շրջանակներում տեղի ունեցած հան-

դիպումների ընթացքում քննարկվել են կաղըերի պատրաստման, խաղաղապահ առաքելության, ԶՈՒ-ում քաղաքացիական տարրի ներդրման, պաշտպանական օրենսդրության արդիականացման, ռազմատեխնիկական և այլ ոլորտներում երկկողմ համագործակցության հնարավորությունները: Կարերպվել է նաև Բուլղարիայի փորձագիտական օժանդակությունը ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման գործընթացում: Բուլղարիայի հետ փոխգործակցության ժամանակ կազմակերպվել են նաև աշխատանքային հանդիպումներ պաշտպանական պլանավորման քաղաքականության և ԶՈՒ կառուցվածքի վերանայման նախապատրաստման ու իրականացման հարցերի, ինչպես նաև թիկունքային համակարգի կառուցվածքի և զարգացման պլանների վերաբերյալ:

Բելգիան ՆԱՏՕ-ի ամենաակտիվ պետություններից մեկն է, ուստի նրա հետ ռազմական համագործակցության ծավալումը կարող է մեծապես նպաստել թե՛ Հայաստան-ՆԱՏՕ հարաբերությունների զարգացմանը և թե՛ ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների իրականացմանը: 2006 թվականի հունիսի 13-ից 14-ը տեղի է ունեցել ՀՀ պաշտպանության նախարար U. Սարգսյանի պաշտոնական այցը Բելգիայի Թագավորություն: Այցի ընթացքում ՀՀ պաշտպանության նախարարը հանդիպումներ է ունեցել Բելգիայի պաշտպանության նախարարի և ԶՈՒ ԳԵ պետի հետ: Բելգիայի պաշտպանության նախարար Անդրե Ֆլահուի հետ տեղի ունեցած հանդիպման ընթացքում ՀՀ պաշտպանության նախարարը Ա. Ֆլահուին ներկայացրել է ԼՂ հակամարտության կարգավորման գործընթացի զարգացումներն ու քննարկել ՀՀ և ԲԹ գինված ուժերի միջև համագործակցության հնարավորությունները:

Այսպիսով, նախորդ տարիներին երկկողմ ռազմական համագործակցության համաձայնագրեր են ստորագրվել Ֆրանսիայի, Սլովակիայի, Հունգարիայի և Չեխիայի պաշտպանության գերատեսչությունների հետ: Նշանակալի ձեռքբերումներից է նաև Գերմանիայի և Լեհաստանի հետ երկկողմ ռազմական համագործակցության շրջանակների ընդլայնումը՝ դրանց հաղորդելով առավել բազմաշերտ քննությունը: Գերմանիայի հետ համագործակցությունն ընդգրկեց խաղաղապահ առաքելությունը, ռազմական կրթությունը և ուսումը, ինչպես նաև ռազմական բժիշկների պատրաստումը, իսկ Լեհաստանի հետ՝ ռազմադիլունարերությունը, ռազմավարական պլանավորումն ու ռազմական կրթությունը: Գերմանիայում նշանակվել է ՀՀ ռազմական կատարացման կանադայում և Ֆրանսիայում ՀՀ ռազմական կցորդների, ՍՍԿ-ում՝ ՀՀ ռազմական ներկայացուցչության հավատարման գործընթացը: Շարունակվում է նաև

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մեծ Բրիտանիայի հետ ռազմական համագործակցությունը, որն անցկացվում է «Բրիտանական ռազմական խորհրդատվական և ուսումնական խմբի» կողմից ռազմական պատրաստության, ինչպես նաև անզերեն լեզվի ուսուցման շրջանակներում:

ՆԱՏՕ-ի անդամ և մյուս երկրներից կարելի է

առանձնացնել Լիտվայի, Ռումինիայի, Բուլղարիայի, ինչպես նաև Ավստրիայի և Խովհանի հետ երկկողմ ռազմաքաղաքական գործակցությունը:

¹ Տե՛ս Մинистры обороны Армении и Греции обсудили деятельность армянских миротворцев в Косово (<http://www.armenia-online.ru/armnews/5087.html>)

² Տե՛ս Օվսեպյան Л., Иванов В. Военно-политические аспекты сотрудничества Турции со странами Южного Кавказа (Азербайджан, Грузия) и Центральной Азии: Динамика и основные тенденции развития, Еր., Институт политических исследований ГНКО, 2010, С. 96.

³ Լրացուցիչ տե՛ս <http://www.arlis.am>

⁴ Լրացուցիչ տե՛ս <http://www.president.am>

⁵ Տե՛ս OSCE Office in Yerevan, Overview of the Office activities in 2008:

⁶ Լրացուցիչ տե՛ս <http://www.arlis.am>

⁷ Լրացուցիչ տե՛ս <http://www.mil.am>

Տիգրան Կոչարյան

Начальник отдела юридического управления МО РА,
Советник 1-ого класса СГС,
доктор политических наук, доцент

РЕЗЮМЕ

Военно-политическое партнерство Республики Армения с рядом зарубежных стран

Республика Армения в своей политике международного сотрудничества выделяет осуществление военно-политического взаимодействия с некоторыми зарубежными странами. Армения заинтересована развивать многопрофильные отношения с европейскими странами, считая первоочередным укрепление и расширение двухсторонних связей в политической, включая военно-политической, сфере. За прошедшие годы было осуществлено двухстороннее военное сотрудничество с ведомствами обороны Греции, Китая, Германии, Великобритании, Франции, Словакии, Канады и Белоруссии. Значительными достижениями являются также расширение двухсторонних военно-политических взаимодействий с Литвой, Украиной, Латвией, Эстонией, Румынией, Болгарией и Бельгией, придавая этим связям более многоуровневый характер.

Ключевые слова: безопасность, взаимосотрудничество, оборонные реформы, политический диалог, стратегия, регион, политика, защита страны, международный мир, миротворческая миссия.

Tigran Kocharyan

Head of the Branch of the Law Department in MoD
of the Republic of Armenia, 1-st Class adviser of SCS,
Doctor in Political Sciences, Associate Professor

SUMMARY

Military-political partnership Republic of Armenia with a number of foreign countries

The Republic of Armenia in its international cooperation policy separates also political and military cooperation with a number of foreign countries. Armenia is interested in developing relationships with European countries, primarily considering the strengthening and expansion of bilateral relations in policy, including military-political sphere. In previous years, bilateral military cooperation is carried out with defense agencies of Greece, China, Germany, Great Britain, France, Slovakia, Belarus and Canada. One of the significant achievements is the expansion of the scope of bilateral military cooperation with Lithuania, Ukraine, Latvia, Estonia, Romania, Bulgaria and Belgium, transmitting the multi-layered character to these relations.

Keywords: security, cooperation, defence improvements, political dialog, strategy, region, policy, country defence, international peace, peacekeeping mission.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԵՎՈՐԳ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

«Կոնցեռն-Դիալոգ» փաստաբանական ընկերություն

ՓԲԸ-ի ավագ իրավաբան

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի

ինստիտուտի իրավագիտության բաժնի ասպիրանտ

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ ԴԵՊԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱԿԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԿԱՄ ԴԵՌՆԹԻԿ ՏՐԱՍՍԲԱՆԱԿԱՆ ՃԾԳՐՏՈՒՄ

Տեսության և պրակտիկայի իրավական հակասությունները, ի թիվս այլոց, կոչվում են հակասություններ և հակադրություններ: Այս հոդվածում հեղինակը քննարկում է իրավական անհամապատասխանությունները դեռնթիկ տրամաբանության լույսի ներքո և կիրառելով տրամաբանության սահմանամեջը և դեռնթիկ օպերատորների կանոնները՝ նա ցույց է տալիս, որ իրավաբանական երևույթն իրականում ոչ թե հակասություն է, այլ՝ հակադրություն: Հետևաբար, հեղինակը կոչ է անում ճշգրտել տերմինաբանությունը և հակասության տրամաբանական թեստի կիրառման փոխարեն կիրառել հակադրության թեստը իրավական անհամապատասխանության առկայությունը հավաստելու համար, ինչպես նաև վերասահմանել անհամապատասխանությունների կարգավորման հայեցակարգը:

Հիմնարար քառեր - հակասություն, հակադրություն, դեռնթիկ տրամաբանություն, անհամապատասխանություն:

Նախարան

Ինչպես Լարս Լինդակին է նշում. «Երկու կամ ավել նորմերի իրար հետ «լավ չինելը» բազմաթիվ եզրույթներով է արտահայտվում»¹: Դրանցից մեկը, որը լայն տարածում ունի նաև Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգում, «հակասություն» եզրույթն է:

Իրավական անհամապատասխանությունը իրականում հակասություն չէ, և բացի նրանից, որ տերմինաբանությունը կարիք ունի շտկման, երևույթը պետք է բնորոշվի ոչ թե պայմանականութեն և ինչպես պատահի, այլ՝ ենելով նրա այդպիսին լինելը պայմանավորող հատկանիշներից և պայմաններից:

Որպես այդպիսին, իրավունքում չկան հակասություններ, այլ դրանք հակադրություններ են, հետևապես, իրավական ակտերի միջև «անհամապատասխանության» վերաբերյալ պատկերացումները պետք է հիմնվեն ոչ թե հակասության, այլ հակադրության օրինաշափությունների վրա:

Իրավական անհամապատասխանության վերասահմանումը

«Հակասություն» եզրույթի որևէ սահմանում օբյեկտությունում տրված չէ, ինչը պրակտիկայում հնարավորություն է տալիս նորմերի ցանկացած փոքր-ինչ «խճճված» փոխարաբերություն անվանել հակասություն, կամ ընդհակառակը՝ իրական հակասությունների դեպքում հայտարարել, որ

դրանք չկան: Իսկ դրանց հետևանքները կարող են լինել ծանր:

Տեսությունում առկա որոշ թիվ շատ հաջող սահմանումների ուսումնասիրությունները, այնուամենայնիվ, տալիս են երևույթի մասին պատկերացում: Այդ տեսակետներից թերևս արժե վկայակոչել Լ. Լինդակին, Ա. Օ. Էլիազի, Ա. Չուստի, Պ. Զ. Բրենուկերի և Բ. Դարյու: Բրաուների անհնարինության թեզը, այն է՝ նույն հարաբերությունը կարգավորող ինքնուրույն իրագործելի նորմերը անհնարին լինի միասին իրագործել²: Էական է նաև այն, որ իրավական անհամապատասխանությունը նորմերի հասցեատիրոջ համար առաջացնում է երկրնորանք, որի դեպքում նորմերից մեկի ընտրությունն անհրաժեշտաբար առաջացնում է մյուսի խախտում³:

Լինդակին, Էլիազի, Չուստի, Բրենուկերի և Բրաուների սահմանումը հիմնվում է ընդհանուր տրամաբանության և դեռնթիկ տրամաբանության վրա: Դեռնթիկ տրամաբանությունը, նեղ իմաստով, սիմվոլիկ տրամաբանության ճյուղ է, որը վերաբերում է պարտավորության, քույլատրության և արգելքի տրամաբանությանը⁴:

Միևնույն ժամանակ՝

- տրամաբանությունում հակասություն է համարվում այն իրավիճակը, որտեղ երկու դրույթներ չեն կարող միաժամանակ լինել ճիշտ, և չեն կարող միաժամանակ լինել սխալ (contradiction).

Օրինակ՝ կան երկու պնդումներ.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ես հավանում եմ պահպանողական մարդկանց,

2. Ես չեմ հավանում պահպանողական մարդկանց:

Այս պարագայում երկուսից մեկը կարող է լինել ճիշտ, իսկ մյուսը՝ անհրաժեշտաբար ոչ: Երկուսը միասին չեն կարող լինել թե՛ ճիշտ, թե՛ սխալ. tertium non datur:

• Այն իրավիճակները, որտեղ երկու դրույթները չեն կարող միաժամանակ լինել ճիշտ, բայց կարող են միաժամանակ լինել սխալ, կոչվում են հակադրություններ (հակառակ, contrary):

Օրինակ՝ կամ երկու պնդումներ

1. Երևանում հիմա երեկո է:

2. Երևանում հիմա առավոտ է:

Այս պարագայում երկու պնդումները միասին չեն կարող լինել ճիշտ. այս պահին առավոտ լինելը բացառում է այս պահին երեկո լինելը: Բայց երկուսը միասին կարող են լինել սխալ. այս պահին կարող է լինել օրինակ կեսօր, կամ կեսգիշեր:

• Եվ վերջապես, այն իրավիճակները, որտեղ երկու դրույթները կարող են միաժամանակ լինել ճիշտ, բայց չեն չարող միաժամանակ լինել սխալ՝ կոչվում են ենթաներհակ (subcontrary):

Օրինակ՝ կամ երկու պնդումներ

1. Վորոնց անցնելը թույլատրվում է:

2. Փորոցն անցնելը պարտադիր չէ:

Երկու պնդումները միաժամանակ կարող են լինել ճիշտ, բայց հակառակը՝ ոչ. չի կարող լինել պարտադիր և անբույջատրելի:

Ինչպես նշում է Կելզենը. «Քանի որ իրավական նորմերը, լինելով կարգադրություններ (այն է, հրամաններ, բույլտվորյուններ, լիազորություններ), չեն կարող լինել ոչ ճիշտ, ոչ սխալ, ապա հարց է առաջանում՝ ի՞նչպես կարող են տրամադրանական սկզբունքները, հատկապես հակասության բացառման սկզբունքը և հետևության կանոնները կիրառվեն իրավանորմերի հարաբերությունների նկատմամբ, եթե, ըստ ավանդական պատկերացումների, դրանք կիրառելի են միայն այնպիսի պնդումների վրա, որոնք կարող են լինել ճիշտ կամ սխալ: Երկու նորմեր չեն կարող միաժամանակ լինել վավեր, եթե այդ երկու նորմերը հակասում են իրար. և մի նորմը կարող է բխել մյուս նորմից, եթե նորմը կազմում են ձևական տրամադրանական սիլլոգիզմ»:

Իրավանորմերի որակի համատեքստում տրամադրանական ճշմարտությունների փոխարեն հանդես է գալիս նորմերի վավերականությունը:

Այլ կերպ ասած՝ տրամադրանության պնդումները փոխարինելով իրավական նորմերով և

առաջինների ճիշտ կամ սխալ լինելու փոխարեն դիտարկելով նորմերի վավեր կամ անվավեր լինելու երևույթը, նորմատիվ տրամադրանության համատեքստում հակասության, հակադրության և ենթաներհակի կանոնները կունենան հետևյալ ձևակերպումները՝

• Հակասություն. երկու նորմեր չեն կարող միաժամանակ լինել վավեր և չեն կարող միաժամանակ լինել անվավեր. մեկն անհրաժեշտաբար վավեր է, մյուսն՝ անվավեր:

• Հակադրություն. երկու նորմեր չեն կարող միաժամանակ լինել վավեր, բայց կարող են միաժամանակ լինել անվավեր:

• Ենթաներհակ. երկու դրույթները կարող են միաժամանակ լինել վավեր, սակայն չեն կարող միաժամանակ լինել անվավեր:

Դեռիքիկ տրամադրանության համատեքստում սովորաբար առանձնացվում են հինգ դեռնթիկ նորմատիվ օպերատորներ, որոնք դասակարգված են ըստ տրամադրանության և պատճառականության կանոնների:

Դրանք հետևյալն են՝

1. պարտադիր է, որ
2. թույլատրելի է, որ
3. անթույլատրելի է, որ
4. ոչ պարտադիր է, որ
5. կամքնտրային է, որ

Դասակարգումը ենթադրում է տրամադրանական շղթա, թե տվյալ երևույթը անհրաժեշտաբար ճիշտ է (անհրաժեշտ է) (*necessary*), անհնար (impossible), ոչ անհրաժեշտ (non-necessary), հնարավոր (possible), թե պատահական (contingent):

Նշվածը դիտարկենք իրավունքի ոլորտի օրինակների վրա:

Դիցուկ՝ օրենքը սահմանում է, որ գործարքների որոշ տեսակներ ենթակա են պարտադիր նույտարական վավերացման: Հակառակ դեպքում գործարքը, օրինակ, կլինի առողջին¹⁰: Համապատասխան տրամադրանական օպերատորը «պարտադիր է, որ» օպերատորն է: Քանի որ օրենքը սահմանում է պարտավորություն՝ վավերացնել տվյալ տեսակի գործարքը, ապա այն նաև թույլ է տալիս իրականացնել գործարքի վավերացում. սա «թույլատրելի է, որ» իրավիճակի օրինակն է: Հակառակ դեպքում տվյալ տեսակի գործարք կնքել ցանկացող անձինք չեն կարողանա կնքել վավեր գործարքներ:

Այժմ ենթադրենք, որ օրենքը արգելում է նույտարական գործողությունների իրականացում (օրինակ՝ «Նոտարիատի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 52-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետը նույտարի կողմից նույտարական

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

գործողության կատարման մերժում է նախատեսում, եթե ներկայացված փաստաթուղթը կամ պահանջվող նոտարական գործողությունը ենթակա չէ նոտարական վավերացման կամ հաստատման¹¹. սա «անթույլատրելի է, որ» օպերատորի դեպքն է: Քանի որ այդպիսի գործողությունն արգելված է, այն նաև պարտադիր չէ («ոչ պարտադիր է, որ» օպերատոր): Հակառակ դեպքում նոտարական վավերացում պահանջող գործողություն անելու համար անձինք չեն կարող հասնել արդյունքի, որովհետև նոտարական գործողության կատարումը կմերժվի:

Եվ, վերջապես, այն իրավիճակում, եթե օրենքը չի պարտադրում կատարել որոշակի գործողություն, բայց և չի արգելում դրա կատարումը, ապա գործ ունենք «կամընտրային է, որ» իրավիճակի հետ. օրինակ՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 32-րդ հոդվածում ամրագրված է. «...յուրաքանչյուր որ ունի աշխատանքի ընտրության ազատություն»¹²:

Վերևում նկարագրված իրավիճակները անհամապատասխանությունների տեսանկյունից փոխհարաբերվում են հետևյալ կերպ.

- թույլատրելին և անթույլատրելին, պարտադիրը և ոչ պարտադիրը համապատասխանաբար տրամադրանական հակադրություններ են,

- պարտադիրը և կամընտրայինը, անթույլատրելին և կամընտրայինը, պարտադիրը և անթույլատրելին համապատասխանաբար տրամադրանական հակադրություններ են,

և վերջապես՝

- թույլատրելին և ոչ պարտադիրը ենթաներհակ են¹³:

Դեռնիքի տրամադրանության կանոնները կիրառելով իրավունքի և իրավական նորմերի վրա, պարզվում է, որ իրավունքում, դժվար թե հնարավոր լինի գտնել այնպիսի վարքագիծ կանոններ, որոնք բացառապես թույլատրեն, կամ լինեն ոչ պարտադիր:

Իրավունքում, հավանաբար, չկան մաքուր «քույլատրելի է, որ» և «ոչ պարտադիր է, որ» կոմիտուկցիաներ, որովհետև չկան նորմեր, որոնք միայն թույլատրեն որոշակի վարքագիծ՝ առանց այդ վարքագիծը կամ պարտադիր, կամ ոչ պարտադիր լինելու, կամ չկան նորմեր, որոնք միայն ոչ պարտադիր վարքագիծ նախատեսող նորմեր լինեն, միևնույն ժամանակ չինելով կամ թույլատրելի, կամ արգելված:

Վարքագիծի կանոնների բովանդակությունը համապատասխանում է կամ «պարտադիր է, որ», կամ «կամընտրային է, որ», կամ էլ «անթույլատրելի»:

լի է, որ» դեռնիքի իրավիճակներին: Այս երեք օպերատորներին նույնանում են համապատասխանաբար պարտավորեցնող, իրավագործող և արգելող իրավականորմերի տեսակները:

Հետևաբար, կարելի է փաստել, որ այս երեք վարքագծերի տրամադրանական հարաբերությունը ոչ թե հակասությունն է, այլ հակադրությունը:

Եղրակացություններ

Իրավանորմերի վավերականության քննությունը ենթադրում է անհամապատասխանության լուծմանն ուղղված խնդրի քննարկում, որի համատեքստում անհամապատասխանությունների կարգավորման կանոնները նույնպես ենթարկվում են տրամադրանության օրինաչափություններին:

Լուծել հակասություն, նշանակում է՝ գտնել իրար հակասող դրույթներից այն մեկը, որը ճիշտ չէ, կամ վավեր չէ: Հակասությունը ենթադրում է ընտրություն:

Լուծել հակադրություն, նշանակում է՝ կամ գտնել հակադրելի դրույթներից այն մեկը, որն անվավեր է, կամ հանգել երկու հակադրելի դրույթների միաժամանակյա անվավերությանը:

Սա նշանակում է, որ նորմերի վավերականության որոշման հարցը ենթակա է դիտարկման ոչ թե չիակասելու կանոնի ներքո (*law of non contradiction*), որի պարագայում երկու նորմերից միայն մեկը կարող է լինել վավեր, այլ այսպես ասած «հակադրության բացառման» կանոնի լույսի ներքո, որի համատեքստում, եթե երկու նորմեր չեն կարող միաժամանակ լինել վավեր, ապա հնարավոր է, որ.

1. նրանցից մեկը լինի անվավեր,
2. նրանք բոլորը լինեն անվավեր:

Այսպիսով, անհամապատասխանությունների հետ աշխատանքը ենթադրում է երկու խնդիր.

1. Արդյո՞ք առկա է անհամապատասխանություն. այս հարցին պատասխանելու համար պետք է պարզել, թե որ հատկանիշների առկայությամբ պետք է հարցին տալ դրական պատասխան, իսկ որոնց դեպքում՝ բացառապես:

2. Ինչպես՝ լուծել իրավական անհամապատասխանությունը այն հայտնարերելիս:

Իրավական անհամապատասխանության հայտնարերման առաջին խնդրի համատեքստում, հակասությունների դեպքում (1) սուբյեկտը չի կարող իրացնել երկու նորմերը միասնաբար, (2) բայց և չի կարող չիրացնել նորմերից որևէ մեկը. իրավական անհամապատասխանության հայտնարերման խնդրի համատեքստում դա վերաբերելի չէ (*irrelevant*), որովհետև անկախ երկորորդ պայմանի կիրառումից, առաջին պայմանը սուբյեկտին դնում

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

է բավարար երկընտրանքի առջև, և նրա համար խարիսում է իրավական որոշակիության և լեզիտիմ ակնկալիքների պատկերը: Հակադրությունների դեպքում (1) սուրյեկտը չի կարող իրացնել երկու նորմերը միասնաբար, (2) բայց թե որը պետք է իրացնի, եական չէ. թե նորմերից որը պետք է իրացնի հայտնաբերված անհամապատասխանության լուծման խնդիր է և կախված է անհամապատասխանությունը կարգավորող նորմից: Հետևապես, վերոգրյալը ցույց է տալիս, որ իրավական անհամապատասխանության վերասահմանում՝ որպես իրավական հակադրություն հնարավորություն է տալիս բացահայտել, թե որ դեպքում է իրավիճակը հանդիսանում իրավական անհամապատասխանություն: Պրակտիկայում, սա նշանակում է, որ, օրինակ՝ դատարանները պետք է իրավական անհամապատասխանությունների գոյության շուրջ վեճերը լուծեն հակադրության բեստի միջոցով:

Իրավական անհամապատասխանության լուծման համատեքստում, անհամապատասխանության մեջ գտնվող նորմերի վավերականության հարցի կարգավորումը թույլ է տալիս վերահմատավորել անհամապատասխանության իրավիճակների լուծումները և նորմերի վավերականության չեղարկման կանոնները: Անհամապատասխանությունները կարգավորելիս հնարավոր է չեղարկել ինչպես անհամապատասխանության մեջ գտնվող առանձին նորմեր, այնպես էլ դրանք՝ միասնաբար: Սակայն, վերջինս պետք է կատարվի իրավունքի այլ սկզբունքների և նորմերի լույսի ներքո՝ բացասական երևույթները բացառելու համար: Նշվածը պահանջում է անհամապատասխանությունների իրավական կարգավորման կանոնների վերանայում:

¹ Lars Lindahl, Conflicts in Systems of Legal Norms: A Logical Point of View, Coherence and Conflict in Law. Deventer 1992 Kluwer, էջ 40:

² Տե՛ս օրինակ՝ A.O. Elhag, A.P.J. Breuker, B.W. Brouwer, On the Formal Analysis of Normative Conflicts, Information & Communication Technology Law, Vol. 9, No. 3, 2000, online: <http://www.jurix.nl/pdf/j99-04.pdf>

³ Տե՛ս նոյեմբեր, էջ 41:

⁴ Տե՛ս օրինակ՝ Paul McNamara, Challenges in Defining Deontic Logic, Stanford Encyclopedia of Philosophy, online: <http://plato.stanford.edu/entries/logic-deontic/challenges.html>, կամ Տե՛ս J. Hansen, G. Pigozzi and L. van der Torre, Ten Philosophical Problems in Deontic Logic, online: <http://icr.uni.lu/leondvandertorre/papers/normas07b.pdf>, էջ 1:

⁵ Տե՛ս օրինակ՝ The free dictionary by Farlex, online: «<http://www.thefreedictionary.com/contradictory>».

⁶ Նոյեմբեր ուղղագրից առցանց բառարանի անգլերեն հայերեն բառարանում. Online: «<http://www.thefreedictionary.com/contrary>». Անգլ. Paul McNamara, Contradiction, Stanford Encyclopedia of Philosophy, online: <http://plato.stanford.edu/entries/contradiction>

⁷ Տե՛ս նոյեմբեր ուղղագրից առցանց բառարանի համար տե՛ս Նայիրի Հայերենի ուղղագրից առցանց բառարանի հայերեն բառարանում. Online: «http://www.nayiri.com/search?l=hy_LB&d=EN_HY&r=0&query=subcontrary» առբյուրը՝ Մերուպ Կ. Գույումճեան, Ընդարձակ Բառարան Անգլերեն Հայերեն. Պեյքոր: Կ. Տօնիկեան եւ Եղբայր (1981): էջ 1229

⁸ Տե՛ս H. Kelsen, Pure Theory of Law, The Lawbook Exchange Ltd 2005 Clark, New Jersey, էջ 74:

⁹ Տե՛ս օրինակ՝ Paul McNamara, Deontic Logic, Stanford Encyclopedia of Philosophy, online: «<http://plato.stanford.edu/entries/logic-deontic/>»

¹⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության 1998 թվականի մայիսի 5-ի ՀՕ-239 Քաղաքացիական օրենսգրքում, ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50), Աժ.12.11.2012,ՀՕ-216-Ն դրույթամբ, հոդված 300-րդ:

¹¹ Տե՛ս Նոտարիատի մասին Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. դեկտեմբերի 4-ի ՀՕ-274 օրենքում, ՀՀՊՏ 2002.01.10/2(177) Հոդ.2-րդ, Աժ.25.05.2011,ՀՕ-176-Ն դրույթամբ:

¹² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն:

¹³ Տե՛ս հիշատակված «Paul McNamara, Deontic Logic» աշխատանքում:

Геворг Акопян

Старший юрист адвокатской фирмы ЗАО “Концерн-Диалог”,
аспирант департамента права института философии,
социологии и права НАН РА

РЕЗЮМЕ

От противоречий к противоположностям или деонтическо-логическая поправка

В теории и практике правовые несоответствия именуются по разному. Между прочим, они называются противоречиями и противоположностями. В настоящей статье автор рассматривает правовые несоответствия в свете деонтической логики, и применяя определения логики и деонтических операторов он показывает, что по сути, рассматриваемый юридический феномен является не противоречием, а противоположностью. Поэтому автор призывает к упорядочению терминологии и применению теста логической противоположности вместо теста противоречия в ситуациях, где требуется выявление несоответствий в праве, а также определяет концепцию регулирования несоответствий.

Ключевые слова: противоречие, противоположность, деонтическая логика, несоответствия.

Gevorg Hakobyan

Senior Lawyer Concern-Dialog Law Firm CJSC
Institute of Philosophy, Sociology and Law of NAS RA,
Law department, aspirant

SUMMARY

From Legal Contradictions to Legal Contraries, or Deontic Logical Adjustment

In theory and practice legal inconsistencies are called differently. *Inter alia*, they are called contradictions and contraries. In this article the author discusses the legal inconsistencies in the light of deontic logic, and by application of the definitions of logic and the rules of deontic operators he shows that in fact the judicial phenomenon is not a contradiction, but rather a contrary. Subsequently, the author calls for adjustment of terminology and application of the test of logical contrariety instead of the test of the contradiction in the situations, where one needs to find whether there is an inconsistency in law, or not, as well as redefines the concept of inconsistency regulation.

Keywords: contradiction, contrary, deontic logic, inconsistency.

ԱՆՍԱՄԱՆԱՎԱՅՐԱԿԱՆ

Երևանի «Գլածոր» համալսարանի ընդհանուր
իրավագիտության ամբիոնի ասպրիանտ

ՄԻԱՆԱԼՈՒ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ԵՎ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ՍԿՂԲՈՒՆՔԸ

Սույն հոդվածը նվիրված է Հայաստանի քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ քիչ ուսումնասիրված և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական գործող օրենսգրքով առաջին անգամ նախատեսված միանալու պայմանագրին: Հոդվածում նկարագրվել է տվյալ ինստիտուտի զարգացման պատմությունը ու արձարձվել են դրա կիրառման խնդիրները, ինչպես նաև վերլուծվել է միանալու պայմանագիրը կարգավորող ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 444-րդ հոդվածը, վեր են հանվել և հիմնավորվել դրա ամրագրման թերությունները, արվել են համապատասխան եզրահանգումներ: Կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում հեղինակի կողմից առաջարկվել է կատարել օրենսդրական բնույթի փոփոխություններ և նորովի խմբագրել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 444-րդ հոդվածը:

Հիմնարար քառեր - պայմանագրի ազատության սկզբունք, պայմանագրի ազատության սկզբունքի սահմանափակում, միանալու պայմանագիր, ստանդարտ պայմաններ:

Միանալու պայմանագիրը, ինչպես իրավաբակային պայմանագիրը, նույնպես համարվում է պայմանագրի ազատության սահմանափակման հիմք: Այն ունի գարգացման երկար պատմություն: Առաջին անգամ միանալու պայմանագրերը սկսել են կիրառվել 19-րդ դարում ինականի կազմությունում, ինչը պայմանավորված է եղել, այսպես կոչված, «քանաձնային իրավունքի» ծագմանը: Այդ ժամանակաշրջանում ձևավորված մենաշնորհային խոշոր կազմակերպությունները միշտ միջև կնքող գործարքների համար սահմանել էին տիպային պայմաններ: Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է այնպիսի կազմակերպություններին, որոնք սպասարկում էին քննակշռության լայն գանգվածներին (երկարությաին զծեր, փոստ, հեռագիր և այլն) և չին կարող յուրաքանչյուր հաճախորդի հետ կնքող պայմանագրի համար սահմանել անհատական պայմաններ: Միանալու պայմանագրերի կնքումն անհրաժեշտ էր միատեսակ գործարքների դեպքում յուրաքանչյուր անգամ պայմանների ամրագրումից և յուրաքանչյուրի հետ այդ պայմանները համաձայնեցնելուց խուսափելու համար: Այսպես, մենաշնորհ կազմակերպությունը նախապես կազմված բլանկներով իրեն դիմած անձի հետ կնքում էր պայմանագիր, որի պայմանները վերջինիս կողմից ենթակա չին քննարկման կամ փոփոխման: Հետագայում այդ բլանկները վերածվեցին բանաձևային կամ այլ ստանդարտ ձևերով սահմանված պայմանները նախատեսող պայմանագրերի, որոնց պայմանները նույնպես չին կարող փոփոխվել կոնտրագենտի կողմից: Բանաձևերի կիրառման պրակտիկան խարսխված էր հասարակ մի սկզբունքի՝ ընդունիր կամ հեռացիր: Անշուշտ դրանցում կային այնպիսի պայմաններ, որոնք սահմանափակում, նույնիսկ բացառում էին կազմակերպությունների պատասխանատվությու-

նը, ուստի շուտով հայտնվեցին առաջին դատավական վեճերը այդպիսի պայմաններուն առ ոչինչ ճանաչելու պահանջներով: Որպես օրինակ կարելի է նշել 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբներին, այսպես կոչված, «ճանապարհորդական տոմսերի մասին գործերը» (ticket cases) Սեծ Բրիտանիայում: Սպառող-քաղաքացիները դիմել էին դատարան խնդրելով առ ոչինչ ճանաչել իրենց կողմից գնված երկարուղային տոմսերը՝ այն պատճառաբանությամբ, որ տոմսի հակառակ կողմի վրա մանր տպատառով, գրեթե անընթեռնելի ձևով սահմանվել են փոխադրման պայմանագրի տիպային այնպիսի պայմաններ, որոնք փոխադրողին ազատում էին պատասխանատվությունից:

Միանալու պայմանագրերի կառուցվածքն առաջին անգամ մշակվել է ֆրանսիական իրավաբանական գրականության մեջ, իսկ միանալու պայմանագրի հասկացությունը 20-րդ դարի սկզբներին առաջին անգամ սահմանվել է ֆրանսիացի իրավագետ Ռ. Սալեի կողմից: Միանալու պայմանագիր ասելով՝ նա հասկանում էր այնպիսի պայմանագիր, որով մենաշնորհային դիրք ունեցող մոնոպոլիստը կոնտրագենտին էր ներկայացնում իր պայմանները: Վերջինս կարող էր կամ միանալ պայմանագրին և համաձայնվել պայմաններին, կամ չընդունել այն. նա պայմանագրի պայմանները փոփոխելու կամ քննարկելու իրավունք չուներ:

Պետք է նշել, որ կոնտրագենտին տրված պայմանագիրը կնքելուց հրաժարվելու իրավունքը ձևական-իրավական բնույթը է կրում: Որպես կանոն կոնտրագենտը, տնտեսական պայմաններից և օբյեկտիվ պատճառներից ելնելով, չի կարող իրաժարվել ներկայացվող պայմանագրից: Այսինքն՝ միանալու պայմանագրով ակնհայտորեն սահմանափակում է պայմանագրի պատության սկզբունքը:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Թեպետ, մյուս կողմից դիտարկելով, միանալու պայմանագիրն ի վերջո պայմանագրի տեսակ է, այսինքն՝ նույնատես բնութագրվում է կողմերի ազատ կամահայտնությամբ, կողմերի իրավահավասարությամբ և այլ հատկանիշներով։ Եթե կողմը հնարավորություն ունի միանալու պայմանագրի կնքումից հրաժարվել, նշանակում է պայմանագրին միանալը նրա ազատ կամքի դրսուրումն է։ Այսպես, որոշ հեղինակներ գտնում են, որ միանալու պայմանագիր կնքելիս չի խախտվում պայմանագրի ազատության սկզբունքը, քանի որ միացող կողմն ունի պայմանագիր կնքելու կամ չկնքելու ընտրության հնարավորություն։ Նշվածից հետևում է, որ միանալու պայմանագրի դեպքում միացող կողմն ունի կոնտրագենտին ընտրելու իրավունք, և նա իրավասու է ազատ կամահայտնությամբ ընտրելու միանալու պայմանագրի կնքելու առաջարկություն անող այս կամ այն կողմին։

Մինչդեռ, սույն կարծիքին հետևող հեղինակներն անտեսել են այն հանգամանքը, որ միացող կողմն իրավունք չունի սահմանելու և ազատորեն ընտրելու միանալու պայմանագրի պայմանները։ Նման պարագայում սահմանափակվում է միացող կողմի՝ պայմանագրի պայմաններն ազատորեն որոշելու իրավունքը։

Եթե պայմանագրիը չի համարվում կողմերի ազատ կամահայտնության արդյունք, այլ փոխարինվում է նախապես ձևավորված ստանդարտներով, ապա այն մշակող կողմը ունենում է հնարավորություն իր կոնտրագենտին «փարաքելու» միայն իրեն հարմար պայմաններ և, հետևաբար, նրա վրա դնել բոլոր պայմանագրային ռիսկերը։ Վերջինս էլ ոչ միայն չի կարող քննարկել այդ բանաձևերի բովանդակությունը, այլև երեսն չունի ընտրության հնարավորություն՝ միանալու, թե՛ ոչ այդպիսի պայմանագրին։ Այս երեսույթի նկարագրման համար գրականության մեջ կա հատուկ արտահայտություն՝ «inequality of bargaining power» («բանակցային հնարավորությունների անհավասարություն»)։ Հաջող առնելով այն փաստը, որ որպես կոնտրագենտ հանդես է գալիս մի կողմում մենաշնորհ ունեցող կազմակերպությունը, մյուս կողմում՝ անհատը՝ իրավաբանական գրականության մեջ շատ հաճախ միանալու պայմանագրիը դիտարկվում է որպես մենաշնորհային դիրք ունեցող կազմակերպությունների իշխանության արտահայտման արդյունք։ Հենց այս տեսանկյունից գրեթե միաժամանակ միանալու պայմանագրի ուսումնասիրությունն են կատարել հեղինակներ Լ.Ա.Լունցը և Ե.Ս.Ֆլեիշիցը։

Այդպիսի պայմանագրերում պայմանական համաձայնություն, իհարկե, առկա է, սակայն ակնհայտ է (և համամիտ ենք Ե.Գողեմեի հետ), որ միանալու պայմանագրում չկա համաձայնություն,

այլ կա միայն երկու կամահայտնությունների համադրություն։ Սակայն պայմանագրի անսահման ազատությունը կրերի կողմերի իրավունքների հավասարակշռության խախտում այն առումնով, որ ավելի ուժեղ կողմը, օգտվելով պայմանագրի ազատության սկզբունքից, ոչ միայն ընտրում է կոնտրագենտին, այլև միայն իրեն հարմար պայմանները է սահմանում։ Եթե կոնտրագենտը ցանկանա փոփոխել պայմանագրի պայմանագրի կնքումից, «... եթե ցանկանում ես ունենալ այս ապրանքները կամ ծառայությունները, ապա պարտավոր ես ընդունել միայն այն պայմանները, որոնց հիման վրա կարելի է դրանք ձեռք բերել։ Համաձայնիր այս պայմանների հետ կամ էլ հրաժարվիր պայմանագրից»։

ՀՀ Սահմանադրության 8-րդ հոդվածը երաշխավորում է տնտեսական գործունեության ազատությունը՝ որպես սահմանադրական կարգի հիմունքներից մեկը։ Կոնկրետացնելով այս դրույթը ՀՀ Սահմանադրության 33.1-րդ հոդվածում՝ օրենսդիրը հոչակում է, որ յուրաքանչյուրն իրավունք ունի ազատորեն օգտագործելու իր հնարավորությունները ձեռնարկատիրական և օրենքով շարգեված այլ գործունեություն իրականացնելու համար։

Սահմանադրական այս նորմերի իմաստից բխում է պայմանագրի ազատության՝ որպես պետության կողմից երաշխավորված մարդու և քաղաքացու ազատության սահմանադրական ճանաչումը, որը ՀՀ քաղ. օր.-ում հոչակում է որպես քաղաքացիական օրենսդրության սկզբունքներից մեկը։ Դրա հետ մեկտեղ պայմանագրի սահմանադրական ազատությունը բացարձակ չէ և կարող է սահմանափակվել օրենքով և միայն այն չափով, որ չափով դա անհրաժեշտ է սահմանադրական կարգի հիմքերի, այլ անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության նպատակով։ Ուստի, հոչակելով պայմանագրի ազատության սկզբունքը, օրենսդիրը, միաժամանակ, հասարակության բոլոր անդամների շահերից ելնելով, ոչ միայն ճանաչում է միանալու միջոցով պայմանագրի կնքման հնարավորությունը, այլև ՀՀ քաղ. օր.-ում ընդգրկել է նորմեր, որոնք արգելում են ակնհայտ ծանր և խտրական պայմանների նախատեսումը միանալու պայմանագրում։ Այսինքն՝ ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածում ամրագրված միանալու պայմանագրի նորմերը դրսուրվում են երկու ասպեկտով։ Սի կողմից ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածի 1-ին կետի դրույթը հնարավորություն է տալիս ամբողջությամբ իրականացնել պայմանագրի ազատության սկզբունքը, մասնավորապես՝ նախապես մշակել պայմանագրի պայմանները, դասակարգել բանաձևերում և առաջարկել կոնտ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րագենտին՝ կնքելու պայմանագիրը ամբողջությամբ միանալու եղանակով: Մյուս կողմից դա ենթադրում է պայմանագրի միացող կողմի պայմանագրային ազատության էական սահմանափակում այն առումով, որ վերջինս գրկված է մասնակցելուց կնքող պայմանագրի պայմանների ձևավորման փուլին:

Սեր կարծիքով, ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածի 1-ին կետի դրույթը սահմանված է ոչ այնքան հաջողված: Այսպես, համաձայն ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածի 1-ին կետի՝ պայմանները, որոնք սահմանված են բանաձևային կամ այլ ստանդարտ ձևերով, կարող են ընդունվել մյուսի կողմից ոչ այլ կերպ, քան «առաջարկվող պայմանագրին ամբողջությամբ միանալով»: Ելնելով այս նորմի տառաջի մեկնարանությունից՝ կարելի է եզրահանգել, որ պայմանագրի բոլոր պայմանները որոշում, սահմանում է պայմանագրի միայն մի կողմը, իսկ մյուս կողմն էլ պարտավոր է այդպիսի պայմանագրին ընդունել ամբողջությամբ: Եթե նույնիսկ մի պայմանը համաձայնեցված է կողմերի միջև, օրինակ՝ ապրանքի բանակի կամ գնի վերաբերյալ պայմանը, ապա այդպիսի պայմանագրին արդեն չի կարող համարվել միանալու պայմանագրի, հետևաբար բացառվում է ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ կետերի կիրառումը: Այսինքն՝ միանալու պայմանագրով կարող է համարվել կնքված, եթե կողմը միանում է արդեն իսկ սահմանված պայմաններին ամբողջապես:

Ուստի, մեր կարծիքով, ավելի ճիշտ կլիներ, եթե ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածի 1-ին կետը սահմանվեր հետևյալ կերպ. «Միանալու է համարվում այն պայմանագրը, որի պայմանները կողմերից մեկը սահմանել է բանաձևային կամ այլ ստանդարտ ձևերով, իսկ մյուս կողմը դրանք կարող է ընդունել առաջարկվող պայմաններին ամբողջությամբ միանալով»:

Նման սահմանումից կարելի է առանձնացնել միանալու պայմանագրի հետևյալ հատկանիշները.

- Առաջին՝ պայմանագրի պայմանները սահմանվում են պայմանագրի կողմերից մեկի կողմից բանաձևային կամ այլ ստանդարտ ձևերով: Տվյալ պայմանները պետք է կրեն ընդհանուր բնույթ, նախատեսված լինեն բազմակի կիրառման համար միատիպ գործարքների կնքման ժամանակ:

- Երկրորդ՝ այդպիսի պայմանների ակցիւսությունը պետք է լինի լիիվ և անվերապահ, ենթադրող, որ դրան կմիանան ամբողջությամբ /in toto/:

Միանալու պայմանագրի իրավական բնույթը որոշ առումներով կանխորոշվում է նաև սուրյեկտային կազմով: ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածից պարզ չէ, թե ով կարող է լինել պայմանագրի

պայմանները սահմանող և դրանք միացող կողմին առաջարկող կողմը, այսինքն՝ տվյալ նորմը դիսպարագիտիվ է և ուղղված է քաղաքացիական շրջանառության բոլոր մասնակիցներին: Հետևաբար, գույքային շրջանառության մասնակից համարվող յուրաքանչյուր անձ իրավունք ունի մշակելու պայմանագրի բանաձևային կամ այլ ստանդարտ ձևերով պայմանները և առաջարկի իր կոնտրագենտին: Այդպիսիք կարող են լինել ոչ միայն առևտրային կազմակերպությունները, այլև անհատ քաղաքացի-ձեռնարկատերերը, որոնք ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների շուկայում ունեն գերիշխող դիրք:

Միաժամանակ, չենք կարող համաձայնել այն հեղինակների հետ, ովքեր միանալու պայմանագրով դիտարկում են որպես մենաշնորհ կազմակերպությունների կողմից իրենց իրավունքների շարաշահման՝ օրենսդրությամբ ամրապնդված հնարավորություն և միանալու պայմանագրին տալիս են որոշակի բացասական նշանակություն¹²: Կարծում ենք, որ միայն բանաձևային կամ այլ ստանդարտ ձևերով միացող կողմի համար պայմանագրի ակնհայտ ծանր պայմանների ներառման դեպքում կարելի է հաստատել պայմանագրի ազատության և կողմերի իրավահավաքարության սկզբունքների խախտման մասին: Ընդհանուր առմանք, քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների կողմից միանալու պայմանագրի կիրառումը կարելի է դիտարկելով որպես դրական երևույթ՝ ուղղված պայմանագրի կնքման ավելի արագ և հեշտացված կարգին:

Թե՛ հայրենական, թե՛ ոռոսական իրավաբանական գրականության մեջ գրեթե չի խոսվել այն մասին, թե արդյոք պետությունը և վարչական մարմինները (համայնքները) կարող են լինել միանալու պայմանագրի սուբյեկտ: Այս հարցի լուծումն էական նշանակություն ունի պետության կամ համայնքների մասնակցությամբ պարտավորությունների մեջ նրանք մտնում են այլ մասնակիցների հետ հավասար իիմունքներով: Ենթադրվում է, որ այս առումով պետությունն ու համայնքները կարող են միանալու պայմանագրով հանդես գալ որպես պայմանագրի պայմանները բանաձևային կամ այլ ստանդարտ ձևով սահմանող և այն մյուս կողմին առաջարկող կողմ: Օրինակ, համայնքների

Համաձայն ՀՀ քաղ. օր.-ի 1-ին հոդվածի 2-րդ կետի՝ քաղաքացիների ու իրավաբանական անձանց հետ մեկտեղ ՀՀ-ն և համայնքները նույնական համարվում են քաղաքացիական հարաբերությունների մասնակիցներ: Չնայած որ պետությունը և համայնքները իրենց հանրային-իրավական բնույթով, համարվում են հատուկ սուբյեկտներ, քաղաքացիական հարաբերությունների մեջ նրանք մտնում են այլ մասնակիցների հետ հավասար իիմունքներով: Ենթադրվում է, որ այս առումով պետությունն ու համայնքները կարող են միանալու պայմանագրով հանդես գալ որպես պայմանագրի պայմանները բանաձևային կամ այլ ստանդարտ ձևով սահմանող և այն մյուս կողմին առաջարկող կողմ: Օրինակ, համայնքների

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մասնակցությամբ միանալու պայմանագիր է համարվում ՀՀ քաղ. օր.-ի 1040-րդ հոդվածով նախատեսված՝ ՀՀ համայնքների մասնակցությամբ վիճակախաղերի, տոտալիզատորների և ռիսկի վրա հիմնված այլ խաղերի հարաբերությունները կարգավորելու համար կնքված պայմանագիրը:

Դրա հետ մեկտեղ պետք է հաշվի առնել, որ պետության կամ համայնքների կողմից առաջարկվող բանաձևային կամ այլ ստանդարտ ձևով սահմանված պայմանները չպետք է կրեն նորմատիվային բնույթ:

Կարևոր է նաև միանալու պայմանագրին միացող կողմի որոշման հարցի պարզաբանումը, քանի որ որպես առավել բույլ կողմից օրենսդիրը հենց նրան է հնարավորություն ընձեռել ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ կետերով նախատեսված հատուկ պայմանագրին առկայության դեպքում պահանջել փոփոխել կամ դադարեցնել պայմանագիրը:

Համաձայն ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ կետերի՝ պայմանագրին միացած կողմն իրավունք ունի պահանջել լուծելու կամ փոփոխելու պայմանագիրը, եթե միանալու պայմանագիրը, թեկուցն չի հակասում օրենքին և այլ իրավական ակտերին, սակայն այդ կողմին զրկում է նման տեսակի պայմանագրերով սովորաբար տրամադրվող իրավունքներից, բացառում կամ սահմանափակում է մյուս կողմի պատասխանատվությունը պարտավորությունները խախտելու համար կամ պարունակում է միացած կողմի համար այլ ակնհայտ ծանր պայմաններ, որոնք նա, ենթելով ողջամտորեն գիտակցված իր շահերից, չեր ընդունի, եթե հնարավորություն ունենար մասնակցել պայմանագրի պայմանների ընտրությանը:

Նշված նորմերից բխում է, որ միանալու պայմանագրում որպես միացող կողմ կարող են հանդես գալ ինչպես սպառողները, այնպես էլ քաղաքացիական շրջանառության այն մասնակցները, ովքեր պայմանագիր են կնքել իրենց ձեռնարկատիրական գործունեության հետ կապված: Սակայն, կախված նրանից, թե ինչպիսի գործունեությամբ է միացող կողմը կնքում պայմանագիրը, ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածը սահմանում է տարրեր կանոններ, եթե նշված անձը պահանջում է փոփոխել կամ դադարեցնել պայմանագիրը դրանուն ակնհայտ ծանր պայմաններ սահմանվելու դեպքում:

ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածում նշված «սպառող» հասկացությունը պետք է ավելի լայն մեկնաբանել, քան «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում է նշված: Միանալու պայմանագրում որպես սպառող պետք է հասկանալ նախ քաղաքացի-սպառողներին, որոնք ցանկանում են պատվիրել կամ ձեռք բերել

ապրանքներ, աշխատանքներ, ծառայություններ բացառապես անձնական, ընտանեկան, տնային և այլ կարիքների համար, որոնք կապված չեն նրա ձեռնարկատիրական գործունեության հետ: Երկրորդ՝ անհատ ձեռնարկատերներին այն դեպքերում, եթե նրանք կնքում են միանալու պայմանագիրը ոչ թե ձեռնարկատիրական գործունեության հետ կապված, այլև անձնական, տնային և այլ պահանջմունքների բավարարման համար: Ուստի, համամիտ չենք այն հեղինակների հետ, ովքեր կարծում են, որ նշված կանոնները տարածվում են միայն «ձեռնարկատեր համարվող սպառողի վրա»: Դա հակասում է քաղաքացիական իրավահարաբերությունների մասնակցների հավասարության սկզբունքին: Երրորդ՝ որպես սպառող կարող են հանդես գալ իրավաբանական անձինք, որոնք չեն համարվում առևտրային կազմակերպություններ այն դեպքերում, եթե վերջիններս կնքում են միանալու պայմանագիր՝ կանոնադրությամբ նախատեսված գործունեության նպատակներից ելնելով: Չորրորդ՝ առևտրային կազմակերպությունները, ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող քաղաքացի-սպառողները, ինչպես նաև ոչ առևտրային կազմակերպությունները, որոնք նման գործունեություն են ծավալում՝ համաձայն կանոնադրության:

Արտասահմանյան քաղաքացիական իրավունքում միանալու պայմանագրի սուբյեկտային կազմի վերաբերյալ խնդիրը լուծվել է գրեթե համանման ձևով:

Այսպիս, համաձայն 1976թ.-ի Գերմանիայի «Գործարքների ընդհանուր պայմանների մասին» օրենքի 24 և 24a պարագափների՝ գործարքների ընդհանուր պայմանների հիման վրա պայմանագրերը կարող են կնքվել ինչպես առևտրականների, այնպես էլ ձեռնարկատերների և սպառողների միջև, որոնք, ըստ այդ օրենքի, ֆիզիկական անձինք են, ովքեր պայմանագիր են կնքում՝ կապված չլինելով իրենց առևտրային կամ էլ այլ պրոֆեսիոնալ գործունեության հետ: Խոկ Մեծ Բրիտանիայի օրենսդրությունը չի սահմանում միանալու պայմանագրի հասկացությունը, ուստի և չի պարզանում դրա սուբյեկտային կազմը: Սակայն 1977թ.-ից Մեծ Բրիտանիայում գործում է «Պայմանագրերի անբարեխիղդ պայմանների մասին» օրենքը, որի դրույթները տարածվում են ինչպես ձեռնարկատերների միջև, այնպես էլ սպառողների մասնակցությամբ կնքված ստանդարտ ձևով պայմանագրերի նկատմամբ:

Վերլուծելով ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածի 2-րդ կետը՝ կարող ենք նշել, որ միացող կողմը հնարավորություն է ստանում իր իրավունքների պաշտպանության համար ներկայացնել պահանջներ հետևյալ հանգամանքների առկայության

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

դեպքում.

• Եթե միանալու պայմանագիրը բեկուզն չի հակասում օրենքին և այլ իրավական ակտերին, սակայն զրկում է նրան նման տեսակի պայմանագրերով սովորաբար տրամադրվող իրավունքներից:

• Եթե միանալու պայմանագիրը բացառում կամ սահմանափակում է մյուս կողմի պատասխանատվությունը պարտավորությունները խախտելու համար:

• Եթե միանալու պայմանագիրը պարունակում է միացած կողմի համար այլ ակնհայտ ծանր պայմաններ, որոնք նաև, ելնելով ողջամտորեն գիտակցված իր շահերից, չեր ընդունի, եթե հնարավորություն ունենար մասնակցել պայմանագրի պայմանների որոշմանը:

Տվյալ պարագայում որոշակի բարդություններ են ծագում՝ կապված «միացող կողմի համար ակնհայտ ծանր պայմաններ» հասկացության հաստատման հետ: Օրենսդիրը չի սահմանել, թե որոնք են ակնհայտ ծանր պայմանները: Այս հարցը լուսաբանվել է միայն տեսական գրականության մեջ: Այսպես, օրինակ, ըստ Ա.Դ.Կորեցկիի՝ անբարեխիղճ, ակնհայտ ծանր կարելի է համարել ցանկացած պայման, որն օբյեկտիվորեն հակասում է պայմանագրի կողմերի իրավունքներին և կոնտրագենտի կատարած լրացուցիչ ծախսերի փոխհատուցում չի նախատեսում¹⁵: Գտնում ենք, որ ակնհայտ ծանր պայմաններ ասելով՝ նախնառաջ, պետք է նկատի է ունենալ այնպիսի պայմաններ, որոնք նախատեսում են պայմանագրի փոխիշում կամ լուծում միայն պայմանագրի պայմանները սահմանող կողմի համար, երկրորդ՝ պայմանագրային պարտավորությունների չկատարման համար միայն միացած կողմի նկատմամբ պատասխանատվություն սահմանող պայմաններ, ինչպես նաև դրանք այնպիսի պայմաններ են, որոնց ծանրությունը ակնհայտ է յուրաքանչյուրի համար և այլն:

Օֆերենտի կողմից պայմանագրում ակնհայտ ծանր պայմանների ընդգրկումը առավել սրանում է, եթե որպես միացող կողմ հանդես է գալիս սպառողը: Իսկապես, ունենալով տնտեսական առավելություն և գիտակցելով, որ սպառողը չունի իրական հնարավորություններ՝ քննարկելու կնքող պայմանագրի պայմանները, ձեռնարկատերը հաճախ փորձում է շեղվել օրենքով սահմանագրային պարտավորությունների կարող է պայմանագրային պարտավորությունների կատարման համար սահմանափակել կամ էլ ամբողջովին բացառել իր պատասխանատվությունը կոնտրագենտի առջև, իսկ կոնտրագենտի վրա դնել լրացուցիչ, օրենքով չնախատեսված պարտականություններ: Ինչպես իրավացիորեն նկատել է Դ. Տրեխտելը,

«Բանաձևերի կիրառման նպատակը մի դեպքում ապրանքներ վաճառող և ծառայություններ մատուցող մատակարարների, մյուս դեպքում սպառողների միջև տևական գերազանցության իրականացումն է»¹⁶:

Նշենք նաև, որ վերոգրյալ 3 կետերով նախատեսված հանգամանքների առկայությամբ պայմանագրի միացած կողմի՝ պայմանագրի լուծելու կամ փոփոխելու վերաբերյալ պահանջը, որը կապված չէ նրա ձեռնարկատիրական գործունեության հետ, ենթակա է բավարարման: Այս դեպքում կարևոր չէ, թե տվյալ քաղաքացին գիտեր կամ պետք է իմանար կնքող պայմանագրի պայմանների մասին: Իսկ այն դեպքում, եթե նախատեսված հանգամանքների առկայությամբ պայմանագրի միացած կողմի՝ պայմանագրի լուծելու կամ փոփոխելու վերաբերյալ պահանջը, որը կապված է նրա ձեռնարկատիրական գործունեության հետ, ենթակա չէ բավարարման, եթե միացած կողմը գիտեր կամ պետք է իմանար կնքող պայմանագրի պայմանների մասին (ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածի 3-րդ կետ):

Կարծում ենք, որ ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածի 2-րդ կետով նախատեսված հիմքերով միացած կողմի՝ պայմանագրի պայմանները դատական կարգով վիճարկելու հնարավորությունը բավական չէ: Խախտված իրավունքների դատական պաշտպանության իրավունքով օժտված են քաղաքացիական շրջանառության բոլոր մասնակիցները և կարող են իրականացնել թե՛ մինչ պայմանագրի կնքումը, թե՛ պայմանագրի կնքումից հետո առաջացած վեճը լուծելիս: Այնինչ, միանալու պայմանագրի դեպքում խախտված իրավունքների դատական պաշտպանությունը հնարավոր է միայն պայմանագրի կնքումից հետո:

ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածի 3-րդ կետի դրույթների՝ գործնական կյանքում կիրառման համար կարևոր է ապացուցման բեռի բաշխման հարցի լուծումը: Այսպես, Մ.Ի.Քրազինսկիի կարծիքով՝ քննարկվող հոդվածի հետևանքները վրա հասնելու համար (պայմանագրի փոփոխում կամ դադարեցում) կողմը պարտավոր է ապացուցել..., որ ինքը չգիտեր կամ չեր կարող իմանալ, թե ինչ պայմաններով է կնքում պայմանագրիրը: Հետևաբար, միացող կողմի վրա է ընկած ապացուցման բեռը, որ նրան հայտնի չի եղել և չեր էլ կարող հայտնի լինել, որ պայմանագրի բանաձևին կամ այլ ստանդարտ ձևերում պարունակում են իր համար ակնհայտ ծանր պայմաններ:

Սակայն, անհրաժեշտ է համաձայնել այն հեղինակների հետ, ովքեր համարում են, որ ապացուցման բեռը պետք է կրի այն կողմը, ով առաջարկել է միացող կողմին միանալ իր պայմաններին և իրում է կատարում, որ վերջինս գիտեր կամ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

պարտավոր էր իմանալ, թե ինչ պայմաններով է կնքում պայմանագիրը¹⁸: Կարծում ենք, որ այս մոտեցումը ավելի է համապատասխանում ՀՀ քաղ.օր.-ի 444-րդ հոդվածի 3-րդ կետի դրույթի բովանդակությանը:

Բացի այդ, ապացուցման բեռի այսպիսի բաշխումը արդարացված է նաև այնքանով, որ միացող կողմը պայմանագրի առավել քույլ կողմն է: Հետևաբար, ապացուցման բեռի փոխանցելը ուժի կոնտրագենտին ապահովում է միացող կողմի իրավունքների ու օրինական շահերի անհրաժեշտ պաշտպանության աճրող ծավալը:

Հաջի առնելով վերը նշված հակադիր կարծիքները, ինչպես նաև ՀՀ քաղ.օր.-ի 444-րդ հոդվածի 3-րդ կետի դրույթների մեկնաբանությունը՝ կարծում ենք, որ օրենսդրութեն անհրաժեշտ է ամրագրել հանգամանքների ապացուցման բաշխման բեռի կանոնը հետևյալ խմբագրությամբ. «Սույն հոդվածի 2-րդ կետում նախատեսված հանգամանքների առկայության դեպքում պայմանագիրը լուծելու կամ փոփոխելու մասին պայմանագրին միացած կողմի ներկայացրած պահանջը, կապված նրա ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացման հետ, ենթակա չէ բաղարարման, եթե մյուս կողմը ապացուցում է, որ միացող կողմը զիտեր կամ պարտավոր էր իմանար, թե ինչ պայմաններով է կնքում պայմանագիրը»:

Բացի վերոգրյալ հանգամանքներից՝ միացող կողմի կոնտրագենտը պարտավոր է ապացուցել նաև, որ պայմանագիրը կնքվել է միացող կողմի ձեռնարկատիրական գործունեության շրջանակներում:

Նույնանման կանոնը իր արտահայտումն է գտել բազմաթիվ երկրների օրենսդրության մեջ և դատական արակտիկայում, համաձայն որի՝ այն հանգամանքի ապացուցումը, որ կոնտրագենտն ունեցել է հնարավորություն ծանոթանալու միանալու պայմանագրի պայմաններին, պետք է կատարի այն կողմը, ով իհմնվում է այդ պայմանների վավերությանը¹⁹:

Ներկայումս չենք կարող հաստատորեն նշել, որ Հայաստանում արդեն իսկ ձևավորվել է ակնհայտ ծանր պայմաններից միացող կողմի իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ մեխանիզմ: Իհարկե, միացող կողմն իրավունք ունի համապատասխան հայցով դատարան դիմել, սակայն դատարանի կայացրած վճիռները կապված են միայն կոնտրագենտների միջև ծագած անհատական բաղաքացիական հարաբերություններին: Դատարանի կողմից միանալու պայմանագրի պայմաններն ակնհայտ ծանր ճանաչելը և բաղաքացիական շրջանառության տվյալ մասնակիցների նկատմամբ բաղաքացիական սանկցիաներ կիրառելը չի խոչընդոտում այդ

բանաձևերի կիրառումը պայմանագրի մյուս կոնտրագենտների հետ հարաբերություններում: Ազնիհայտ է, որ պահանջվում են լրացուցիչ մեթոդներ և միջոցներ անբարեխիղ կոնտրագենտի վրա ազդեցություն գործելու համար:

Միացող կողմի իրավունքների պաշտպանության նմանատիպ մեխանիզմը կարող է իրագործվել միայն օրենսդրությամբ ուղղակիորեն ամրագրելով, որ պայմանագրի բանաձևային կամ այլ ստանդարտ ձևերով սահմանված պայմանները առաջարկող կողմը պարտավոր է մինչև պայմանագրի կնքումը դրանց օգտագործման համար բույլտվություն ստանալ իրավասու պետական մարմնի կողմից:

Միանալու պայմանագրի անվանման ներքո միավորում են բոլոր այն պայմանագրերը, որոնք կնքվել են պայմանագրի մի կողմի պայմանագրի պայմաններին ամբողջությամբ միանալու միջոցով, որոնք մյուս կողմը սահմանել է բանաձևային կամ այլ ստանդարտ ձևերով: Այսինքն՝ ի տարրերություն քաղաքացիական վայրի մյուս պայմանագրությունը կամ պայմանագրի մի կողմի ծավալած գործունեությունը /օրինակ, իրավարակային պայմանագիր/, այլ պայմանագրի կնքման միջոցը: Պետք է նշել, որ միանալու պայմանագրի կնքվում է այն դեպքում, եթե պայմանագրիր հնարավոր չէ կնքել սովորական եղանակով²⁰: ՀՀ քաղ.օր.-ի երկրորդ մասում այս կամ այն պայմանագրիր միանալու պայմանագրի համարվելու մասին հստակ մատնանշում չինելու պատճառով վիճելի դեպքում պետք է նախ պարզել, թե տվյալ պայմանագրիր կարող է կնքվել սովորական եղանակով, եթե ոչ, որեմն այն պետք է կնքվի պայմանագրին միանալու միջոցով: Այսպես, միանալու պայմանագրի կարող է լինել բեռնափոխադրման, էներգամատակարարման, մանրածախ առուվաճառի, բանկային ավանդի, հյուրանոցային սպասարկման և այլ պայմանագրերը: Օրինակ, որևէ հյուրանոցի կառավարիչ չի կարող ամեն անգամ հյուրանոցային սպասարկման անհատական պայմաններ մշակել հյուրանոցին դիմած յուրաքանչյուր բաղաքացու հետ:

Միանալու պայմանագրի վերոշարադրյալ խնդիրները վեր հանելուց և քննարկելուց հետո կարելի է կատարել մի շարք հետևողություններ:

Առաջին միանալու պայմանագրի սահմանափակում է պայմանագրի ազատության սկզբունքը, մասնավորապես՝ պայմանագրի պայմաններն ազատորեն որոշելու իրավունքը: Սակայն բոլոր դեպքերում պայմանագրի սպառող կողմը տնտեսապես ավելի քույլ է, քան միանալու պայմանագրերի պայմանները սահմանող կողմը, ուստի կողմե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թի նման անհավասարությունը պահանջում է պայմանագրի բույլ կողմի պաշտպանության համար սահմանել լրացուցիչ երաշխիքներ:

Երկրորդ՝ միանալու պայմանագիրը ավելի շուտ ոչ թե պայմանագրի առանձին տեսակ է, այլ պայմանագրի կնքման միջոց:

Երրորդ՝ կարծում ենք՝ ՀՀ քաղ. օր.-ի 444-րդ հոդվածն ունի վերախմբագրման անհրաժեշտություն, ուստի առաջարկում ենք այն լրամշակել, խմբագրել հետևյալ կերպ.

«1. Միանալու է համարվում այն պայմանագիրը, որի պայմանները կողմերից մեկը սահմանել է բանաձևային կամ այլ ստանդարտ ձևերով, իսկ մյուս կողմը դրանք կարող է ընդունել առաջարկվող պայմաններին ամրողությամբ միանալով»:

¹ Steu Халфина Р.О. Реакционная сущность гражданского права современных капиталистических государств. М., 1968, С. 15.

² Steu Гражданское и торговое право зарубежных государств. В 2-х т., Т. 1. Отв.ред. Васильев Е.А. и Комаров А.С. М., 2004, С. 523.

³ Steu Richardson, Spence & Co. v. Rowntree [1984] AC 217, Parker v. South Eastern Railway Co. /1877/, 2 C.P.D. 416, Thompson v. London, Midland & Scottish Railway Co. [1930] 1 K.B. 41.

⁴ Steu Гражданское и торговое право зарубежных государств. В 2-х т., Т. 1. Отв.ред. Васильев Е.А. и Комаров А.С. М., 2004, С. 529.

⁵ Steu Contrat d'adhesion, diktiert Vertrag: Սակայն որոշ հեղինակներ մատնանշում են «միանալու պայմանագիր» եզրույթի անհատակուրյունը, քանի որ չի կարող գրյուրյուն ունենալ «ֆին-դր քանի» պայմանագիր: Այսպես, ուստական և արտասահմանյան գրականության մեջ որոշ հեղինակների կողմից օգտագործվում է «պայմանագիր միանալու միջոցով»: Steu Май С.К. Очерк общей части буржуазного обязательственного права. М., 1953, С. 40, Անգլ-ամերիկյան իրավունքում կիրառվում է «ստանդարտ ձևով պայմանագիր» հասկացությունը /Standart Form Contracts/:

⁶ Միանալու պայմանագրերի մասին տես Ֆլեյшиц Е.А. Буржуазное гражданское право на службе монополистического капитала, М., 1948, С. 52, Лунц Л.А. Основной экономический закон современного капитализма и реакционная сущность буржуазного гражданского права. //“Советское государство и право”, 1953, N 2-3, С. 115-117.

⁷ Steu Kommentarий к Гражданскому кодексу РФ части первой (постатейный). Отв.ред. Садиков О.Н., М., 2007, С. 963.

⁸ Steu Лунц Л.А. Денежное обязательство в гражданском и коллизионном праве капиталистических стран. М., 1948, С. 96.

⁹ Steu Флэйшиц Е.А. Буржуазное гражданское право на службе монополистического капитала, М, 1948, С. 38.

¹⁰ Steu Годэм Е. Общая теория обязательств // Уч. Труды ВИЮН.-Вып. XIII.-1984, С. 54.

¹¹ Steu լորդ Դիփլոքի /Lord Diplock/ ձևակերպումը Schroder Music Publishing Co Ltd v. Macaulay [1974] 3 All ER 616 at 624, [1974] 1 WLR 1308 at 1316 գործում:

¹² Steu Флэйшиц Е.А. Вступительная статья к кн. Л. Жюлио де ла Морандьер. Гражданское право Франции, Т.2. М., 1960, С. 16, Халфина Р.О. Реакционная сущность гражданского права современных капиталистических государств. М., 1968, С. 51, Гражданское и торговое право капиталистических стран /Агарков М.М., Братусь С.Н., Генкин Д.М., Лунц Л.А. и др., Под. ред. Генкина Д.М., М., 1949, С 232.

¹³ Steu Kommentarий к ГК РФ. Часть первая /Постатейный/ //Отв. ред. Садиков О.Н., М., 1995, С. 415.

¹⁴ Steu Unfair Contract Terms Act 1977, Chapter 50' /Էլեկտրոնային աղյուր/ <http://legislation.gov.uk/ukga/1977/50>

¹⁵ Steu Корецкий А.Д. Теоретико-правовые основы учения о договоре /Отв.ред. Баранов П.П., Ростов-на-Дону, 2001, С. 61.

¹⁶ Treitel G.H., The law of contract. 9 Ed. London: Sweet & Maxwell, 1995, С. 136.

¹⁷ Steu Брагинский М.И., Витрянский В.В., Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 3-е. М.:Статут, 2002, С. 262.

¹⁸ Steu Гражданский кодекс РФ. Часть первая. Научно-практический комментарий /отв. ред. Абова Т.Е., Кабалкин А.Ю., Мозолин В.П. М., 1996, С. 628, Витрянский В.В. Договор купли-продажи и его отдельные виды. М., 1999, С. 178, Гражданское право. Учебник /Под ред. Гришаева С.П. М., 1998, С. 172 и др..

¹⁹ Steu, օրինակ, Քվարելի քաղ. օր.-ի 1435-րդ և 1436-րդ հոդվածները, Կանадա, Гражданский кодекс Квабека, Науч. ред.:Козырь О.М., Маковская А.А., М., Статут, 1999, С. 472.

²⁰ Steu Денисов С. Договор присоединения //Бизнес-адвокат. 1997, N 5 /Էլեկտրոնային աղյուր/ <http://www.lawmix.ru/comm/8461>

Анна Манасян

аспирантка кафедры общей юриспруденции
Ереванского университета “Гладзор”

РЕЗЮМЕ

Договор присоединения и принцип свободы договора

Статья посвящена вопроса договора присоединения, которое мало исследовалось в науке гражданского права Армении и впервые представлено в действующем ГК РА. В статье описывается история развития и проблемы применения данного института, а также проанализирована статья 444 ГК РА, выявлены и обоснованы ее недостатки, сделаны соответствующие выводы. На основе проведенного исследования автор предлагает внести изменения законодательного характера и редактировать статью 444 ГК РА.

Ключевые слова: *принцип свободы договора, ограничение принципа свободы договора, договор присоединения, стандартные условия.*

Anna Manasyan

Post graduate student of Law department, Yerevan Gladzor University.

SUMMARY

Agreement of the joining and the principle of freedom of the agreement

The article is devoted to the issue of the joining agreement, which is not much studied in the science of the civil rights of Armenia and first appeared in current CC of RA. In the article we describe the history of the development and the problems of the application of the institute under consideration, as well as the article 444 CC RA is analyzed, its limitations are identified and justified and corresponding conclusions are made. Based on the conducted study it is suggested by the author to make changes of the legislative nature and edit the article 444 CC RA.

Keywords: *the principle of freedom of contract, the limited principle of freedom of contract, contract of the joining, standart conditions.*

ԱՐՄԵՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀՀ կառավարության աշխատակազմի իրավաբանական վարչություն առաջատար մասնագետ,
Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայի իրավաբանության և միջազգային հարաբերությունների ղեկարտամենտի իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

ՆՈՐ ԿԱՍՄՈՂ ԵՐԵՎԱՆ ԵԿԱԾ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐՈՎ ԲԱՑԱՌԻԿ ՎԵՐԱՆԱՅՄԱՆ ԻՆՍԻՏՈՒՏԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՆԱՅՄԱՆ ՄՅՈՒՄ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԻ ՀԵՏ (ՀՀ ՁԵՆԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՂ ՕՐԵՆՍԳՐքԻ ԵՎ ՆՈՐ ՕՐԵՆՍԳՐքԻ ՆԱԽԱԳԾԻ ՀԱՍԵՍՏԱՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ)

Սույն հոդվածում ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի և նախագծի համեմատափական վերլուծության լույսի ներքո ներկայացվում են նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով օրինական ուժի մեջ մտած վերջնական իրավական ակտերի վերանայման ինստիտուտի և դատական վերանայման այլ կառուցակարգերի միջև փոխհարաբերակցության հետ կապված հիմնահարցերը, նաև ապահովության այլ կառուցակարգերի առանձնահատկությունները, նմանություններն ու տարբերությունները, վեր են հանդում գործող կարգավորումներում առկա թերությունները և նախագծում դրանց տրված հնարավոր լուծումները, ինչպես նաև ներկայացվում են օրենսդրական որոշ առաջարկություններ:

Հեղինակը եզրակացնում է, որ շնայած այն հանգամանքին, որ նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով բացառիկ վերանայման մեխանիզմը ունի որոշ ընդհանուր գծեր դատական վերանայման մյուս ձևերի հետ, այնուամենայնիվ այն էականորեն տարբերվում է դրանցից և հանդիսանում է վերանայման ինքնուրույն վարույթ:

Հիմնարար բառեր - նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներ, վերաբնություն, վճռաբեկություն, հիմնարար խախտում, գործն ըստ էության լուծող և լուծող դատական ակտեր:

Նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով վերջնական իրավական ակտերի վերանայման ինստիտուտի ծագման և զարգացման պատմությունը վկայում է, որ այն տարբեր ժամանակահատվածներում օրենսդրի տեսանկյունից ոչ միշտ է միանշանակ ընկալվել՝ դրսորվելով կամ որպես քրեական դատավարության առանձին և ինքնուրույն փուլ, կամ կորցնելով ինքնուրույնությունը, ենթարկվել է միանշանական իրավական կարգավորման դատական վերանայման այլ կառուցակարգերի հետ:

Այսպես, օրինակ, ի տարբերություն ՀՍՍՀ 1961 թվականի օրենսգրքի, որը վճռաբեկ, հսկողական և նոր երևան եկած հանգամանքների² հետևանքով գործերի նորոգման վարույթներից յուրաքանչյուրին հատկացրել էր առանձին գլուխ, և այդ օրենսգրքի իմաստից բխում էր, որ դրանցից յուրաքանչյուրը համարվում էր քրեական դատավարության առանձին փուլ, ապա ՀՀ քրեական դատավարության սկզբանական՝ 1998 թվականի, խմբագրությամբ օրենսգրքը դրանք միավորել էր վճռաբեկ վարույթի մեջ՝ սահմանելով վճռաբեկ դա-

տարանում քրեական գործերի քննության միասնական կարգ անկախ բողոքարկման հիմքերից³: Ահա 2007 թվականին տեղի ունեցած օրենսդրական փոփոխություններից հետո (նոյեմբերի 28, ՀՕ-270-Ն) քննարկվող ինստիտուտը տարանջատվեց վճռաբեկ վարույթից՝ ենթարկվելով ինքնուրույն կարգավորման, իսկ ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծում⁴ (այսուհետ՝ Նախագիծ) այն արդեն «նոր հանգամանքներ» եզրույթի ներքո ենթարկվել է միանշանական իրավական կարգավորման հիմնարար խախտման հիմքով դատական ակտերի վերանայման հետ մեկտեղ:

Վերոգրյալի հիման վրա կարծում ենք, որ ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի (այսուհետ՝ Գործող օրենսգիրք) և Նախագծի համեմատափական վերլուծության լույսի ներքո նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով բացառիկ⁴ վերանայման ինստիտուտի փոխհարաբերակցությունը դատական վերանայման այլ ձևերի հետ դրանց առանձնահատկությունների, ինչպես նաև նմանությունների ու տարբերությունների տեսանկյունից ներկայացնում է որոշակի իրավական

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հետաքրքրություն:

Գործող օրենսգրքի ուսումնասիրությունից հետևում է, որ դատական վերանայման կառուցակարգերի շրջանակներում օրենսդիրը դրսեւորել է հետևյալ ընդհանրական մոտեցումը. վերանայման վերաբննիչ և վճռաբեկ մեխանիզմներին հաղորդելով լայն իմաստ՝ շաղկապել է վերաբննիչ կամ վճռաբեկ դատարաններում իրականացվող նաև այլ՝ օրինակ, նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով, իիմնարար խախտման (գործի նախորդ դատական քննության ընթացքում քույլ տրված նյութական կամ դատավարական իրավունքի այնպիսի խախտումներ, որի արդյունքում ընդունված դատական ակտը խարարում է արդարադատության բուն էությունը, խախտում սահմանադրորեն պաշտպանվող՝ շահերի անհրաժեշտ հավասարակշռությունը) հիմքով կամ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերանայման հետ՝ չսահմանազատելով վերաբննությունն ու վճռաբեկությունը վերաբննիչ և վճռաբեկ դատարաններում իրականացվող այլ գործունեությունից:

Ընդ որում, եթե նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով դատական ակտերի վերանայման և վճռաբեկության (վերաբննության) սովորական վերանայման կառուցակարգերի հարաբերակցության ժամանակ կարելի է խոսել դրանց միայն ոչ տեղին փոխկապակցման մասին՝ նկատի ունենալով, որ բացառիկ վերանայման նշյալ Վարույքը՝ որպես քրեական դատավարության ինքնուրույն փուլ, կարգավորվել է Գործող օրենսգրքի առանձին բաժնում, ապա նույնը չի կարելի ասել վերաբննիչ և վճռաբեկ դատարաններում իրականացվող այլ՝ օրինակ, իիմնարար խախտման հիմքով կամ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերանայման մասին, քանի որ վերջիններս օրենսդրի կողմից վճռաբեկության (վերաբննության) հետ մեկտեղ ներարկվել են միասնական իրավական կարգավորման:

Ինչպես, իրավացիորեն նշվում է, վերաբննությունը և վճռաբեկությունը՝ որպես վերանայման մեխանիզմներ, գործադրվում են միայն գործն ըստ էության լուծող և օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերի նկատմամբ, ուստի Գործող օրենսգրքի վերաբննիչ (վճռաբեկ) վարույքը կանոնակարգող համապատասխան բաժինների նորմերով կարգավորվող վերաբննիչ կամ վճռաբեկ դատարանի ցանկացած գործունեություն չէ, որ իրականացվում է վերանայման վերաբննիչ կամ վճռաբեկ եղանակի հիման վրա։

Դրանից հետևում է, որ վերաբննիչ և վճռաբեկ դատարաններում իրականացվող այլ՝ օրինակ, գործն ըստ էության լուծող և օրինական ուժի մեջ մտած կամ օրինական ուժի մեջ չմտած կամ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերանա-

յումը չի կարող դիտարկվել որպես վերաբննություն կամ վճռաբեկություն, հակառակ դեպքում ստեղծվում է տերմինարանական շփոր, և խախտվում այդ վերանայման կառուցակարգերի էությունը։

Նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով բացառիկ վերանայման ու վերաբննություն (վճռաբեկություն) սովորական վերանայման կառուցակարգերի ոչ տեղին փոխկապակցման մասին են վկայում Գործող օրենսգրքի 380.1-րդ և 406-րդ հոդվածների 1-ին մասերի 2-րդ կետերը, 381-րդ և 407-րդ հոդվածների 1-ին մասերի համապատասխանաբար 5.1-րդ և 5-րդ կետերը, ըստ որոնց՝ նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքը նախատեսվել է որպես վերաբննիչ և վճռաբեկ բողոք բերելու հիմքեր, ինչպես նաև դիտարկվել որպես վերաբննիչ և վճռաբեկ բողոքների բովանդակության մաս (ոչ իրավաչափ գուգակցման մասին են վկայում նաև Գործող օրենսգրքի այլ հոդվածները՝ օրինակ 376-րդ հոդվածի 1-ին մասը, 376.1-րդ հոդվածի 2.1-րդ կետը): Այստեղ, իհարկե, ոչ տեղին փոխկապակցումը չի վերաբերում այն դեպքերին, եթե նոր փաստական կամ իրավական հանգամանքը ծագում է դատական ակտի կայացման և դրա՝ օրինական ուժի մեջ մտնելու ժամանակահատվածում, քանի որ այդ ժամանակ դատական ակտը կարող է վերանայվել վերաբննության կամ վճռաբեկության, իսկ դատական ակտն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո միայն նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով բացառիկ վերանայման կարգով, ինչը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ բացառիկ վերանայման կառուցակարգով վերանայման են ենթակա միայն օրինական ուժի մեջ մտած վերջնական ակտերը։

Օրենսդրի նման գործելառմի արդյունքում առաջացել են նաև ակնհայտ հակասություններ: Այսպես, օրինակ, եթե Գործող օրենսգրքի 426.2-րդ հոդվածը սպառիչ կերպով սահմանել է նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով բացառիկ վերանայման բողոքարկման սույեկտների շրջանակը՝ այդպիսին չհամարելով, օրինակ, մեղադրողին կամ վերադաս դատախազին, ապա 376-րդ հոդվածի 1-ին մասում սահմանվել է, որ վերջիններս նույնացվես համարվում են այդ հիմքերով բացառիկ վերանայման բողոքարկման սույեկտներ։

Ինչ վերաբերում է վերոնշյալ հարցերի շուրջ Նախագծում սահմանված կարգավորումներին, ապա պետք է նշել, որ Նախագծի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ դատական վերանայման կառուցակարգերի հստակ սահմանազատման և կանոնակարգման նպատակով դրանում կատար-վել են մի շաբթ էական ու սկզբունքային փոփոխություններ։

Այսպես, Նախագծի 11-րդ բաժնի ուսումնասիրությունից հետևում է, որ, ի տարբերություն Գոր-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ծող օրենսգրքի, Նախագծի առանձին գլուխներով հստակ կանոնակարգվել և իրարից տարանջատվել են գործն ըստ էության լուծող և չլուծող, օրինական ուժի մեջ մտած և չմտած դատական ակտերի վերանայման մեխանիզմները։ Մասնավորապես, գործն ըստ էության լուծող և չլուծող (Նախագծի տերմինաբանությամբ՝ եզրափակիչ և ոչ եզրափակիչ) դատական ակտերի վերանայման կառուցակարգերի տարանջատման նպատակով Նախագծում նախատեսվել է դատական վերանայման այնպիսի նոր կառուցակարգ, ինչպիսին է վերաբնիշ և վճռաբեկ դատարաններում հատուկ վերանայումը, իսկ ինչ վերաբերում է իմնարար խախտման իմքով դատական ակտերի վերանայմանը, ապա վերջինս՝ որպես գործն ըստ էության լուծող և օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերի բացառիկ վերանայման մեխանիզմ, ի տարբերություն Գործող օրենսգրքի՝ սահմանվել է Նախագծի առանձին՝ «Բացառիկ վերանայում», վերտառությամբ գլխում՝ դրանով իսկ ընդգծելով սույն վարույթի ինքնուրույնությունը և, որպես իրավական որոշակիության սկզբունքից նահանջ, փոխկապակցվածությունը բացառիկ վերանայման մյուս՝ նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով վարույթի հետ:

Նախագծի ուսումնասիրությունից հետևում է նաև, որ դատական վերանայման կառուցակարգերի տարանջատման արդյունքում Գործող օրենսգրքի նման ոչ իրավաչափ կերպով այլևս չեն փոխկապակցվել նաև վերանայման վերաբնիշ (վճռաբեկ) և նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքների իմքով բացառիկ վերանայման մեխանիզմները, սակայն ամեն դեպքում ցանկանում ենք նշել, որ, մեր կարծիքով, Նախագծի 358-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերում նույնիսկ բացառության կարգով վերաբնուրյան և վճռաբեկության կիրառման դեպքերի համար բացառիկ վերանայման դեպքերի սահմանումը այնքան էլ ճիշտ չէ, քանի որ այդ բացառիկ դեպքերում իրականացվում է ոչ թե վերաբնուրյուն կամ վճռաբեկություն, այլ բացառիկ վերանայում վերաբնիշ և վճռաբեկ դատարաններում։

Այսպիսով, նշենք, որ ի տարբերություն Գործող օրենսգրքի՝ Նախագծում կատարված նման փոփոխությունների արդյունքում վերաբնուրյուն և վճռաբեկություն վերանայման մեխանիզմները հստակորեն տարանջատվել են վերաբնիշ և վճռաբեկ դատարաններում իրականացվող հատուկ և բացառիկ վերանայումներից՝ այլևս չստեղծելով տերմինաբանական շփոք և չխաբարելով դրանց էությունը։

Պետք է նշել, որ նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով բացառիկ վերանայման ինստիտուտը, չնայած դատական վերանայման՝ վերաբն-

նության, վճռաբեկության, իմնարար խախտման, իսկ Նախագծով նաև հատուկ վերանայման կառուցակարգերի հետ որոշ ընդհանուր գծեր ունենալուն, այնուամենայնիվ, իր առանձինահատկություններով էականորեն տարբերվում է վերջիններից։

Այսպես, քննարկվող իմաստիտուտի ամենակարևոր տարբերակիշ գիծը վերաբնությունից և վճռաբեկությունից այս է, որ, ի տարբերություն վերջինների, երբ դրանց միջոցով վերանայվում են օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերը, սույն ինստիտուտի միջոցով վերանայվում են բացառապես օրինական ուժի մեջ մտած ու ոչ միայն դատական, այլև մինչդատական վարույթում կայացված վերջնական ակտերը։

Բացի այդ, եթե վերաբնությունն ու վճռաբեկությունը կարող են կիրառվել համապատասխանարար բացառապես վերաբնիշ և վճռաբեկ դատարանների կողմից, ապա նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով բացառիկ վերանայումը կարող է իրականացվել ինչպես վերաբնիշ, այնպես էլ վճռաբեկ դատարաններում, իսկ ըստ Նախագծի 200-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ նաև ՀՀ գլխավոր դատախազի կողմից։

Ի տարբերություն վերաբնիշ և վճռաբեկ վերանայման՝ նշենք նաև, որ նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով բացառիկ վերանայման ժամանակ կողմերի միջև առկա է ասիմետրիա՝ իշահ մեղադրյալի։ Դրա հետ կապված՝ եվրոպական դատարանը նշել է, որ բացառիկ վերանայման պարագայում (իմնարար խախտում և նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներ) պետական մարմինների կողմից բույլ տրված սխալները չպետք է ուղղվեն ի հաշիվ շահագրգիռ անձի»,՝ նշվում է եվրոպական դատարանի կողմից։

«Այլ կերպ ասած՝ քրեական հետապնդման մարմինների կամ նույնիսկ դատարանի կողմից սխալների իրականացման ռիսկը պետք է կրի պետությունը, և այդ սխալները չպետք է ուղղվեն ի հաշիվ շահագրգիռ անձի»,՝ նշվում է եվրոպական դատարանի կողմից։

Այսպիսով, ի շահ շահագրգիռ անձանց՝ նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով բացառիկ վերանայման իմքով նորոգման համար անհրաժեշտ է իմնավորել խախտման առավել համոզիչ ակնհայտությունը կամ առավել ծանր բնույթը, քանի վերաբնուրյան կամ վճռաբեկության դեպքում։

Քննարկվող ինստիտուտը վերաբնությունից և վճռաբեկությունից տարբերվում է նաև մի շարք այլ գործուներով՝ օրինակ՝ իմքերով, ժամկետներով, դատավարական կարգով (վերաբնուրյան և վճռաբեկության դեպքում չի հարուցվում Գործող օրենսգրքի 426.5-րդ, իսկ Նախագծով՝ 411-րդ հոդվածով նախատեսված վարույթը)։

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ինչ վերաբերում է նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով բացառիկ վերանայման և Նախագծով նախատեսված հատուկ վերանայման կառուցակարգերի հարաբերակցությանը, ապա նշենք, որ վերջինս քննարկվող ինստիտուտից տարբերակվում է բազմաթիվ գործոններով, որոնց մեջ առավել ընդգծված և հիմնական տարբերությունն այն է, որ, ի տարբերություն հատուկ վերանայման, որի միջոցով վերանայվում են օրինական ուժի մեջ չմտած և գործն ըստ Էուրյան չլուծող դատական ակտերը, ապա նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով բացառիկ վերանայման ժամանակ, ինչպես արդեն նշել ենք, վերանայվում են գործն ըստ Էուրյան լուծող և օրինական ուժի մեջ մտած վերջնական ակտերը:

Քննարկվող երկու կառուցակարգերի հարաբերակցության հետ կապված՝ ցանկանում ենք անդրադառնալ նաև Նախագծի 358-րդ հոդվածի 4-րդ, 5-րդ և 415-րդ հոդվածի 3-րդ մասերին:

Այսպես, Նախագծի 415-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին նախադասությամբ սահմանվել է, որ բացառիկ վերանայման արդյունքում կայացված դատական ակտն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, ինչից ուղղակիորեն հետևում է, որ ուժի մեջ մտնելու սույն կանոնը հավասարապես վերաբերում է թե՛ վերաբննիչ, թե՛ վճռաբեկ դատարանում բացառիկ վերանայմանը:

Դրա հետ կապված՝ Նախագծի 358-րդ հոդվածի 5-րդ մասում ամրագրվել է. «Վճռաբեկ դատարանում հատուկ վերանայումը կիրառվում է, եթե բողոքարկվում են վերաբննիշ դատարանում հատուկ վերանայման արդյունքում կայացված դատական ակտերը, բացառությամբ բացառիկ վերանայման դեպքերի», իսկ դրան համապատասխան՝ Նախագծի 415-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ նախադասությամբ սահմանվել է, որ վերաբննիշ դատարանի կայացրած դատական ակտը վճռաբեկ դատարանում կարող է վերանայվել Նախագծով սահմանված հատուկ վերանայման կարգով:

Նախագծի նշյալ հոդվածների համակարգային վերլուծության արդյունքում պարզ է դառնում, որ ըստ Նախագծի՝ բացառիկ վերանայման հիման վրա վերաբննիշ դատարանի կայացրած դատական ակտը, որն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, որպես հատուկ վերանայման կառուցակարգի ընդհանուր կանոնից բացառություն (ըստ Նախագծի՝ այն գործադրվում է օրինական ուժի մեջ չմտած և գործն ըստ Էուրյան չլուծող դատական ակտերի նկատմամբ), կարող է հատուկ վերանայման կարգով վերանայվել վճռաբեկ դատարանում:

Նախագծով նման կարգավորման սահմանումը, մեր կարծիքով, չի բխում res judicata դոկտրինայի հիմքում ընկած իրավական որոշակիության

կոնվենցիոնալ հիմնադրույթի պահանջներից և արդյունքում հակասում է վերջինիս:

Սույն սկզբունքը ենթադրում է, որ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտը կարող է վերանայվել միայն բացառիկ դեպքերում (նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներ, հիմնարար խախտում), այլ ոչ թե պարզապես գործը կրկին քննելու և գործով նոր վճիռ կայացնելու նպատակով, ուստի կարծում ենք, որ Նախագծով սահմանված այդ կարգավորումները փոփոխման և շտկման կարիք ունեն:

Նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով և հիմնարար խախտում հիմքով բացառիկ վերանայման մեխանիզմների հարաբերակցության առումով անհրաժեշտ ենք համարում Գործող օրենսգրքի և Նախագծի համատեքստում մատնաշել վերջնական հետևյալ նմանություններն ու տարբերությունները.

1. Թե՛ Գործող օրենսգրքով, թե՛ Նախագծով բացառիկ վերանայման սույն կառուցակարգերով վերանայման են ենթակա գործն ըստ Էուրյան լուծող (Եզրափակիչ) և օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը: Սակայն, ցանկանում ենք նշել, որ, եթե Գործող օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի 5-րդ մասի և ՀՀ սահմանադրական դատարանի՝ 2011 թվականի փետրվարի 4-ի թիվ ՍԴ-935 որոշման վերլուծությունից հետևում է, որ նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով վերանայման են ենթակա մինչդատական վարույթում կայացված վերջնական ակտերը, ապա Գործող օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի 6-րդ մասից հետևում է, որ դրանք հիմնարար խախտում հիմքով վերանայման ենթակա չեն: Ինչ վերաբերում է սույն հարցի կապակցությամբ Նախագծով սահմանված կարգավորումներին, ապա նշենք, որ չնայած Նախագծի 25-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 2-րդ կետից հետևում է, որ մինչդատական վարույթում կայացված վերջնական ակտերը Նախագծով սահմանված ժամկետներում նույնպես ենթակա են վերանայման հիմնարար խախտում հիմքով, սակայն Նախագծի 200-րդ հոդվածի 3-րդ մասում նշվում է, որ այդ որոշումները համապատասխան ժամկետներն անցնելուց հետո կարող են վերացվել բացառապես նոր հանգամանքների հիմքով, այսինքն՝ չեն կարող վերացվել նաև հիմնարար խախտում հիմքով:

2. Թե՛ Գործող օրենսգրքով, թե՛ Նախագծով վերանայման սույն կառուցակարգերի համար սահմանված կանոնների շրջանակներում վերջիններս իրարից առաջին հերթին տարբերվում են իրենց հիմքերի բնույթով: Այսպես, եթե նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով բացառիկ վերանայման հիմքերի բնույթն այնպիսին է, որ դրանք հայտնի չեն եղի և չեն կարող հայտնի լինել գործի բննության ժամանակ, ապա հիմնարար խախտ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ման դեպքում, հակառակը, գործի ճիշտ լուծման համար բոլոր հանգամանքները եղել են հայտնի, սակայն դատարանը թույլ է տվել հիմնարար նշանակություն ունեցող խախտում:

Հիմքերի հետ կապված՝ ցանկանում ենք նշել նաև, որ, եթե Գործող օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի 6-րդ մասով սահմանված հիմնարար խախտման հիմքերը լի են գնահատողական հասկացություններով, ապա Նախագծի 409-րդ հոդվածի 2-րդ մասից հետևում է, որ դրանք արդեն իսկ սահմանվել են հստակ և սպառիչ կերպով:

3. Գործող օրենսգրքով սույն կառուցակարգերը տարրերվում են նաև վերջիններիս համար սահմանված կանոններով. Եթե հիմնարար խախտման հիմքով վերանայման համար սահմանվել են վերաբենության և վճարելության համար սահմանված գրեթե բոլոր կանոնները (բացառությամբ, օրինակ, բողոքարկման ժամկետների¹¹ կամ վերաբենության համեմատությամբ բողոքարկման սույնելության), ապա նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով վարույթը կանոնակարգվել է օրենսգրքի առանձին բաժնում:

Ինչ վերաբերում է Նախագծին, ապա վերջինիս 50-րդ գլխի ուսումնափորությունից հետևում է, որ բացառիկ վերանայման բողոքարկման սույնելությունը բոլոր բերելու ժամկետները (բացառությամբ ներքոնիշյալ դեպքի), բողոքին ներկայացվող պահանջները, բացառիկ վերանայման արդյունքում իրականացվող դատական գործողությունները կամ կայացվող դատական ակտերը թե՛ նոր հանգամանքներով, թե՛ հիմնարար խախտման հիմքով վարույթների համար նույն են, սակայն այդ կառուցակարգերը իրարից տարրերվում են

նաև այլ գործոններով:

Այսպիս, եթե ըստ Նախագծի 410-րդ հոդվածի 4-րդ մասի՝ դատական ակտը հիմնարար խախտման հիմքով՝ արդարացվածի (դատապարտյալի) վիճակի վատքարացման պահանջով, կարող է բողոքարկվել այն ուժի մեջ մտնելուց հետո վեցամյա ժամկետում, ապա նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ արդարացման դատավճռի կամ վարույթը կարծելու, կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու վերաբերյալ որոշումների վերանայումը նոր հանգամանքներով թույլատրվում է քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետների ընթացքում:

Բացի այդ, ի տարբերություն հիմնարար խախտման հիմքով վարույթի, որի ժամանակ չի հարուցվում նախնական վարույթ, ըստ Նախագծի 411-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ Նախագծի 409-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետով նախատեսված նոր հանգամանքների առերևույթ առկայության դեպքում դատախազի կողմից հարուցվում է նախնական վարույթ:

Այսպիսով, հաշվի առնելով վերոշարադրյալը, կարելի է փաստել, որ նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով բացառիկ վերանայման մեխանիզմը, չնայած դատական վերանայման մյուս կառուցակարգերի հետ որոշ ընդհանուր գծեր ունենալուն, այնուամենայնիվ, եականորեն տարբերվում է դրանցից և հանդիսանում է վերանայման ինքնուրույն և անկախ վարույթ:

¹ Նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով վերանայման ենթակա են ոչ միայն դատական, այլև մինչդատական վարույթում կայացված վերջնական ակտերը (այդ մասին մանրամասն տես՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանի՝ 2011 թվականի փետրվարի 4-ի թիվ ՍԴՈ-935 որոշումը):

Հարկ ենք համարում նշել, որ նոր հանգամանքներով («իրավունք» հարցեր) գործերի նորոգման ձևը ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքը նույթը է գործել միայն 2004 թվականի (դեկտեմբերի 14, ՀՕ-57-Ն) փոփոխություններից հետո:

Տե՛ս Ղազինյան Գ.Ս., Քրեական դատավարության պատմական և արդի հիմնախնդիրները Հայաստանում, Երևան, 2001թ., էջ 397:

² http://parliament.am/draft_docs5/K-084lr.pdf

Դատական վերանայման տարրերի՝ ըստ բնականոն և բացառիկ վերանայման եղանակների դասակարգման մասին մանրամասն տես՝ Դատավորի ձեռնարկ, գիտագործնական վերլուծություն, Երևան, 2010թ., էջեր 294-295:

Տե՛ս Գործող օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի 6-րդ մաս:

Տե՛ս Մելիքյան Ռ., Սուցյան Տ., Դատական վերանայման հիմնահարցերի կանոնակարգումը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծում, «Պետություն և իրավունք» հանդես, N1 (59), Երևան, էջեր 32-33:

Տե՛ս Ռադչիկովն ընդդեմ Ռուսաստանի վճիռը, գանգատ թիվ 65582/01, կետ 50, 2007թ., Քսերաժն ընդդեմ Ալբանիայի վճիռը, գանգատ թիվ 37959/02, կետ 58, 2008թ.:

Տե՛ս Դատավորի ձեռնարկ, գիտագործնական վերլուծություն, Երևան, 2010թ., էջ 334:

¹⁰ Այդ մասին մանրամասն տես՝ Ռայարիսն ընդդեմ Ռուսաստանի վճիռը, գանգատ թիվ 52854/99, կետեր 51-52, 2003թ., Քրոմարեսկուն ընդդեմ Ռումինիայի վճիռը, գանգատ թիվ 28342/95, կետեր 61-62, 1999թ., Նելյութին ընդդեմ Ռուսաստանի վճիռը, գանգատ թիվ 14502/04, կետեր 22-23, 2006թ., Պուակեմայան ընդդեմ Ռուսաստանի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Վճիռը, գանգատ թիվ 69529/01, կետեր 24-25, 2004թ., Քսերաժն ընդդեմ Ալբանիայի վճիռը, գանգատ թիվ 37959/02, կետեր 51-53, 2008թ., Սավինսկի ընդդեմ Ռումիանայի վճիռը, գանգատ թիվ 6965/02, կետեր 23, 28, 2006թ., Նիկուտինն ընդդեմ Ռումանիանի վճիռը, գանգատ թիվ 50178/99, կետեր 54-57, 2004թ.: Իրավական որոշակիության սկզբունքի բովանդակությանը մասնամասն անդրադարձել են նաև ՀՀ վճռաբեկ, ինչպես նաև սահմանադրական դատարանները (տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ 2009 թվականի փետրվարի 13-ի քաղաքացիական գործով թիվ ԱՄԴ-0062/02/09, 2011 թվականի մայիսի 27-ի քաղաքացիական գործով թիվ ԵԾԴ-0473/02/10, ինչպես նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանի՝ 2011 թվականի հուլիսի 15-ի թիվ ՍԴ-0-984 որոշումներ):

¹² Նշենք, որ Նախագծի նշյալ դրույթները կարող են տարաբնույթ մեկնարանվել. նախ՝ կարող է մեկնարանվել այնպես, որ Նախագծի 25-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 2-րդ կետը հակասում է 200-րդ հոդվածի 3-րդ մասին, երկրորդ՝ չկա հակասություն, քանի որ 25-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 2-րդ կետը, որտեղ շեշտվում է ժամկետների առկայությունը, վերաբերում է 200-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերին:

¹² Ընդ որում, անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ Գործող օրենսդրի 379-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետից և 412-րդ հոդվածի 2-րդ մասից հետևում է, որ վերաբնիշ և վճռաբեկ դատարաններում հիմնարար խախտման հիմքով բողոքարկման ժամկետների հարցում օրենսդրությունը կատարվում է տարբերակված մոտեցում, ինչն արդարացված չէ (տե՛ս Դատավորի ձեռնարկ, գիտագործնական վերլուծություն, Երևան, 2010թ., էջ 358):

Արմեն Օգանեսյան

Վедущий специалист юридического отдела аппарата правительства РА,
аспирант кафедры юриспруденции отдела права и международных
отношений Европейской образовательной и региональной академии

РЕЗЮМЕ

**Соотношение института исключительного порядка пересмотра на основании новых или
вновь открывшихся обстоятельств с иными механизмами судебного пересмотра
(сравнительно-правовой анализ действующего уголовно-процессуального кодекса и проекта нового кодекса)**

В настоящей статье в свете сравнительно-правового анализа действующего Уголовно-процессуального кодекса и Проекта представляется вопросы соотношения института пересмотра окончательных правовых актов на основании новых или вновь открывшихся обстоятельств с иными механизмами судебного пересмотра. В частности, автор исследует особенности данных механизмов, их сходства и различия, выявляет пробелы действующего регулирования и попытки их решения в Проекте, а также выдвигает некоторые законодательные инициативы.

Автор приходит к выводу, что несмотря на то обстоятельство, что пересмотр по новым и вновь открывшимся обстоятельствам имеет некоторые общие черты с другими механизмами судебного пересмотра, но существенно отличаются от последних и является самостоятельным видом судопроизводства.

Ключевые слова: новые или вновь открывшиеся обстоятельства, апелляция, кассация, существенно нарушение, итоговые и промежуточные судебные акты.

Armen Hovhannisyan

Leading specialist of the legal department of the Government staff of RA,
postgraduate of the chair of jurisprudence of the department of law
and international relations of European educational and regional academy

SUMMARY

**The correlation between the institute of the exceptional revision due to new or newly discovered facts and the other mechanisms of judicial review
(comparative legal analysis of the current code of criminal procedure of RA and the draft of the new code)**

The article in the light of comparative legal analysis of the current code of criminal procedure of RA and the Draft presents the problems of correlation between the institute of the exceptional revision due to new or newly discovered facts and the other mechanisms of judicial review. In particular the author discusses the features, similarities and differences of those mechanisms, brings out the defects of the existent regulations and the attempts of its solutions in the Draft, makes several legislative proposals.

In the conclusion the author can state though the institute of the exceptional revision by new or newly discovered facts has some commonalities with the other mechanisms of judicial review, it is essentially distinguished from them and is a substantive proceeding.

Keywords: new or newly discovered facts, appeal, cassation, fundamental defect, final and interim judicial acts.

ՆԵԼԼԻ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ՀՀ տրանսպորտի և կապի նախարարության աշխատակազմի իրավաբանական վարչության գլխավոր նախագետ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

XIX ԴԱՐԻ ՀԱՅ ՄՏԱԾՈՂՆԵՐԻ ՀԱՅԱՑՔՆԵՐԸ ԲՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԱՍԻՆ

Հոդվածը նվիրված է 19-րդ դարի առաջավոր մտածողներ՝ Ս. Աղաջրայյանի, Գ. Փեշտիմալճյանի, Գ. Ավաճյանի, Ա. Գարագայյանի, Ն. Ռուսինյանի, Հ. Չամունճյանի, Մ. Մանուրյանի, Խ. Արովյանի, Մ. Նալբանդյանի, Ա. Նազարյանի, Մ. Թաղիարյանի, Ռ. Պերպերյանի, Գ. Արծրունու բնափրափական հայացքների ուսումնասիրնանը։ Հեղինակը իրականացված ուսումնասիրնան արդյունքում հանգել է այն եղանակնան, որ 19-րդ դարի հայ մտածողները, ժառանգելով վերածննդի դարաշրջանի եվրոպական մտածողների գաղափարները բնական իրավունքի, հասարակական դաշինքի նախն, չժխտելով Աստծո գոյությունը, մարդու բնական իրավունքները կապել են ոչ թե Աստծո կամքի, այլ մարդու բնական բնության հետ։ Կոչ անելով ազատագրական պայքարի՝ քարոզվում էին բնական իրավունքի հիմքը հանդիսացող այնախիս գաղափարները, ինչպիսիք են՝ հավասարություն, եղարություն, ազատություն։ Ուսումնասիրվող մտածողների ազատասիրական, լուսավորական գաղափարները հանդիսացան հայ ժողովրդի ազգային –ազատագրական պայքարի հիմնական նախադրյալներից։

Հիմնարար քառեր՝ բնական իրավունք, ազատություն, հավասարություն, եղարություն, դրական իրավունք, լուսավորություն։

« Իրաւանց և պարտուց
հաւասարակշռութիւնը օրէններու
օրէնն է, որ արդարութիւն կը կոչուի։»¹

Հայ ժողովուրդը աշխարհի հնագույն այն ժողովուրդներից է, որ բնական իրավունքի նախն պատկերացումներ ունեցել են դեռևս մ.թ. շատ առաջ։

«Հայկ և Բել», «Արա Գեղեցիկ և Չամիրամ» ու այլ առասպեկների ուսումնասիրությունը բույլ է տալիս եզրակացնել, որ հայերի նախնիները նախակզբանական բնագդներով՝ ապրիորի կերպով, հասկացել են կյանքի, ազատության, արժանապատվության, արդարության, եղարյության և մարդկության բնական այլ արժեքների էությունը։

Բնական իրավունքի գաղափարների հիմք են հանդիսացել քրիստոնեության գաղափարախոսության հիմնական այնախիս արժեքները, ինչպիսիք են՝ եղարյությունը, հավասարությունը, սերը, ազատությունը, փոխադարձ օգնությունը և այլն, որոնք բնական իրավունքի տեսության շրջանակներում ձեռք են բերել իրավական նորմի հատկանիշներ։

Ավելին, բնական իրավունքի գաղափարը արտացոլված է Աստծո տասը պատվիրանների մեջ, որոնք բիբլիական օրենսդրության հիմքն են կազմում և հաստատում են այն ճշմարտությունը, որ Աստծո հոչակած իրավունքները համընդիմանուն են և հավասարաչափ, վերաբերում են բոլոր մարդկանց, քանզի մատնանշում են ոչ թե այն անձի

իրավունքները, ում հասցեագրված են, այլ նրա շուրջ գտնվող բոլոր մարդկանց նույնանման իրավունքները։ Այսպես. «Սի՞ սպանիր» պատվիրանը ենթադրում է ոչ թե՝ «դր ապրելու իրավունք ունես», այլ՝ «քոյոր մյուսներն ունեն ապրելու իրավունքը», «Սի՞ շնացիր» պատվիրանը նշանակում է, որ այլ անձինք նույնպես ունեն ընտանիքի անձեռնմխելիության իրավունք, «Սի՞ զողացիր»՝ ենթադրում է ուրիշների սեփականության իրավունքը ճանաչելու պահանջը։ Պատվիրանների ընդհանուր գաղափարախոսությունը սահմանում է Կանոնը. «Վարվիր այնախիս, որ քո կամքի ազատ դրսեորումը համատեղելի լինի յուրանշյուրի ազատության հետ՝ համընդիմանուր օրենքի համաձայն»²: «Ուրեմն, պատվիրանների բոլոր արգելմները ներկայանում են իրքը բնական իրավունքի համընդիմանության երաշխիք, իսկ հասարակության այն կազմավորումը, որ տեսնում ենք աստվածաշնչյան իրադարձությունների ընթացքում, ներկայանում է որպես ի սկզբանե մարդուն տրված իրավունքների գործունեությունն ապահովելու համար նախատեսված իրական մեխանիզմ»։

Հայ իրականության մեջ բնական իրավունքի տեսության առաջադիմական գաղափարները սոցիալական ամենաբարձր հնչեղությունն են ստացել 17-18-րդ դարերում, երբ եվրոպական առաջադեմ մտածողները, մասնավորապես Հրոցեոսը, Սպիհնոզը, Հորսը, Ռուսը, Ռուսական ֆեոդալական հասրակարգի դեմ պայքարելու համար ճանապարհ հարթեցին բնական իրավունքի տեսության առա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ջադիմական գաղափարների տարածման համար:

17-18-րդ դարերի ընթացքում բնական իրավունքի տեսության մասին ձևավորված գաղափարների հենքի վրա ձևավորվեցին 19-րդ դարի հայ մտածողների գաղափարները: Մասնավորապես, ժառանգվեցին այն ազատական սկզբունքները, որոնք ուղղված էին ֆեռադական հասարակարգի դեմ և նպատակ ունեին վերականգնելու մարդկանց ի ծնե տրված բնական իրավունքները:

Անդրադառնանք 19-րդ դարի ականավոր հայ մտածողների գաղափարներին, որոնք իրենց լուսավորչական հայացքներով մեծ ներդրում են կատարել հայ իրավաբանական մտքի պատմության մեջ:

Սեպոս Աղաջրայանը⁴ «Սխիթարյան միարանության» ճանաչված անդամներից մեկը, ին՝ «Բնական օրենք կամ կրթության բարի եւ պարկեշտ քաղաքացի ըլլալու համար» ծավալուն աշխատության մեջ, չժխտելով Աստծո գոյությունը, դեմքի դիրքերից պաշտպանել է բնական իրավունքի տեսությունը՝ վկայելով, որ մարդիկ բնությունից ծնվում են ազատ և հավասար բնական իրավունքներով, որոնք էլ պետք է հանդիսանան պետության կողմից սահմանված գրավոր օրենքների հիմքը:

Բնագետի կարծիքով մարդիկ ստեղծված են հավասար և նման են մեկը մեկին, հետևաբար՝ ազատ մեկը մյուսից:

Աղաջրայանը նախ տվել է ընդհանրապես օրենքի իրավական քացարությունը. «...օրենքը ... օգտակար վախճանի համար դրված կարգ ու կանոն մէկէմը՝ որ ունի հեղինակութիւն կամ իշխանութիւն ուրիշներուն վրայ»: Ըստ վարդապետի՝ օրենքները հանդիս են գալիս երկու տեսքով՝ Աստվածային և մարդկային, ընդ որում Աստվածայինն իր հերքին հանդիս է զայխ բնական օրենքների և գերբնական օրենքների տեսքով, իսկ մարդկային օրենքները բաժնավում են ըստ ազգերի, քանի որ յուրաքանչյուր ազգ, ելեւով իր շահերից և պայմաններից, ընդունում է օրենքներ, որոնք կարող են չնմանվել այլ պետությունների օրենդրությանը:

Անդրադառնալով բնական իրավունքին՝ հեղինակը գրել է. «Բնական օրենքն է՝ կանոնաւոր և հաստատուն գործոց կարգը, որով ... կրկառավարէ գրուր աշխարհը. կամ է այն կարգը, որ ... իմաստութիւնը դիեր է մարդուն զգայութեանը և քանականութեանը առաջին, որպէս զի անոնց գործերը հասարակ ու հաւասար կանոնով մը վարվի, և ան կանոնով կառաջնորդէ մարդկանց դէպ ի կատարելութիւն երջանկութիւն, խըրութիւն չընելով ոչ քաղքի և ոչ սեռի, այսինքն թէ երիկ մարդ ըլլայ, և թէ կնիկ մարդ, և թէ որ և իցէ քաղքէ ըլլայ»:

Տարանջատելով բնական և դրական իրավունքը և խոսելով դրական իրավունքի մասին՝ հեղինակը հայտնել է այն կարծիքը, որ դրական իրա-

վունքի ակտերը խելացի մարդկանց կողմից հասարակության մեջ կարգ ու կանոն ստեղծելու համար կազմված իրամաններ են: Օրենքը մարդկանց վնասակար արարքները պատմի միջոցով արգելող միջոց է: Այդ պատճառով էլ, որպեսզի հասարակության մեջ մարդիկ ապրեն և աշխատեն առանց սահմանված կարգի խախտումների, առանց պատժվելու և վնասի հատուցում տալու, անհրաժշտ է զիտենալ ու պատկերացումներ ունենալ օրենքների պահանջների մասին, այսինքն՝ ունենան իրավագիտակցություն: Հեղինակը, անդրադառնալով օրենքների դերին, նշել է, որ, եթէ մարդիկ չպահեին այդ օրենքները, չհնազանդվեին դրանց, ապա հասարակության մեջ կլցվեր ամեն տեսակ անկարգություն. մանական՝ առևտրական քաղաքներում, որովհետև առևտրականները կուգեին ավելի հարստանալ մարդկանց խարելու միջոցով՝ կարծելով, որ այդ հարստության միջոցով կարող են գնել երջանկություն: Սակայն, բնությունը պահանջում է լինել բարոյական, ինչը լավ չեն հասկանում ոմանք: «Առաքինի եղիր, ով մարդ, թէ հարուստ ես, և թէ աղքատ, որ երջանիկ ըլլաս թէ ողջութեան ատենը, և թէ մեռնելու»: «Քայց առաքինի ըլլալու համար պէտք է, որ մարդ լուսաւորի ... որ զայն ճանանայ զպայծառ օրենքը բնական»⁵: Եթէ չսովորի և չհասկանա բնության պահանջները, ապա չի կարող հասկանալ, որ. «...ամէն մարդիկ հաւասար ստեղծած և նրման են մէկզմէկու, հետևաբար ալ անկախ ազատ են մէկզմէկ...»:

Հայ մտածողը պնդել է, որ նշված երևույթները հայերի զգայի մասը չի հասկացել այն պատճառով, որ լուսավորված չի եղել, կրթության չի ձգտել:

Աղաջրայանը, համամիտ լինելով բնական իրավունքի տեսության առանձին տեսաբանների հետ, սահմանել է բնական իրավունքի մի շարք հատկանիշների բովանդակությունը, այսպէս, օրինակ. 1) բնական իրավունքը հավասարապես պատկանում է աշխարհի բոլոր մարդկանց՝ անկախ նրանց ազգային պատկանելիությունից, ուսայից, սեռից, դաշտանքից, ունեցվածքից, 2) այն փոփոխության չի ենթարկվում ժամանակի ազդեցության հետևանքով, 3) զրի չի առնվել և ապրել է դարեդար մարդկանց մեջ բանավոր ձևով, 4) ունի մարդասիրական, խաղաղ և արդար բնույթ, 5) ունի առաջնություն մարդկային կամ արհեստական օրենքների նկատմամբ, 6) բնական օրենքն է գործում, եթէ մարդկային օրենքը չի համապատասխանում առաջինին:

Աղաջրայանը հայտնել է այն կարծիքը, որ, եթէ նույնիսկ հասարակության մեջ չընդունվեն օրենքներ, ապա բնական իրավունքի պահանջները կատարելու դեպքում հասարակությունը չի կարող վնասվել: «...բնական օրենքն, միայնակ ինքն բաւական ըլլալն է, այնպէս, որ եթէ ուրիշ ամէն

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

օրենքները մէկ տեղէ մը պակաս ըլլայ, բնական օրենքը բաւական է պարտաւորել զմարդիկ բարեպահու ապրելու, և չար բան մը չընելու»¹⁰, - գրել է հայ մտածողը:

Ինչպես տեսնում ենք, 19-րդ դարի 1-ին կեսին մի շարք հայ հեղինակներ զարգացրել են առաջադիմական այնպիսի գաղափարներ, ըստ որոնց՝ հասարակական կյանքի փոփոխությունը ոչ թե կախված է Աստծու կամքից, այլ պայմանավորված է լուսավորության զարգացման հետ: Նրանք հաստատում էին, որ գոյություն ունեցող ֆեռազական հասարակարգը չի համապատասխանում մարդու եռյանը, հետևաբար այն պետք է փոխարինվի բնական հասարակարգով: Այս տեսակետից բնորոշ են Գրիգոր Փետրիմալճյանի¹¹ աշխատություններում շարադրված հայացքները, որոնցում հայ մտածողը նույնպես պաշտպանել է բնական իրավունքի առկայությունը առանց միջնադարյան կրոնական դրգմանների:

Հեղինակի կարծիքով, մարդիկ ի ծնե ազատ են և հավասար իրենց բնական այլ իրավունքներով, որոնց համաձայն, երբ բուրք փաշաները և քուրդ բեկերը կամայականություն են ցուցաբերում հայ աշխատավորության նկատմամբ՝ նրանց՝ քրիստոնեություն դավանելու պատճառով, ապա հայերը, ունենալով կյանքի և արժանապատվության պաշտպանության իրավունք, կարող են և պետք է պայքարեն իրենց համար: Գր. Փետրիմալճյանը, տարանջատելով բնական և դրական իրավունքը, վերջինս բխեցնում է բնական իրավունքից, այդ պատճառով էլ դատապարտում է օրենսդիրների շեղումները բնական իրավունքից այն անվանելով կամայականություն և գոյություն ունեցող օրինաչափությունների ունահարում, ընդգծելով, որ «Քաղաքական իրաւունքն է նոյն իսկ բնական իրաւունքն պատշաճեալ օգտի իրաքանչիւր ընկերութեան»¹²: Նրա կարծիքով, օրենսդիրները պետք է խնամքով քննարկեն օրենքների նախագծերը նաև պարզելու համար, թե այն համապատասխանում է արդյոք բնական իրավունքի պահանջներին, թե ոչ: Օրենսդիրները պարտավոր են «...դատաստան առնել, խնամով քննեսցէ օրենսն, թէ արդեօք համեմատ իցէ բնականին, թէ հակառակ, օգտակար իրաքանչիւր ընկերութեան՝ թէ անօգուտ կամ վնասակար, և ըստ այնմ դատեսցի... Զի և նմա հարկ է անխոտոր զիեւ երթալ բնականին՝ առ'ի լինել արդար, և յօգուտ հասարակաց ...»¹³:

Հարություն Սվաճյանը¹⁴ «Արևելյան մամուլ» ամսագրում իրապարակած հոդվածներում, մասնավորապես՝ «Իրավագիտություն և իրավունք» հոդվածում նույնպես անդրադարձել է բնական իրավունքի տեսության հարցերին՝ ելնելով բնությունից բոլորի ազատության սկզբունքից: Ըստ նրա՝ «Բնական իրաւունքը այն նախնական կանո-

նաց ամբողջութիւնն է, որը, հաւասարապէս բոլոր մարդերէ զգացուած և ճանշուած ըլլալով, ամեն ատեն և ամեն տեղ Երկնային օրենսդրին կամ Բնութեան ձեռքով մեր հոգույն վրայ տպուած կը նկատուին»¹⁵:

Արևմտահայ իրավաբանը իրավունքը տեսնում էր երկու մասով՝ բնական և դրական՝ բնականի գերակայությամբ: Ըստ Հ. Սվաճյանի՝ դրական իրավունքը, ելնելով բնական իրավունքից, ոչ միայն սահմանում է մարդկանց վարքագծի կանոնները, այլև ստեղծում է պայմաններ, որպեսզի նրա անդամները ծանրանան բնական իրավունքին, քանի որ բնականը գործում է բանափր:

Սվաճյանը ընդգծել է, որ, ճիշտ է, մարդու ազատ է իր նյութական և մտավոր կարողությունները զարգացնելու գործում, սակայն յուրաքանչյուր մարդ պետք է իմանա, որ իր նմաններն ել ունեն նույն իրավունքները, և նա ունի պարտականություն՝ հարգելու այդ իրավունքները: Եվ այստեղ պարտականությունը փոխկապակցվում է իրավունքի հետ և գրեթե դառնում է դրա սահմանը: «Վայելէ ազատութիւնդ, ահա իրաւունք.յարգէ ուրիշի ազատութիւնը, ահա պարտիք»¹⁶:

Հայ մտածողը այն կարծիքն է արտահայտել, որ բնական իրավունքը հիմնված է արդարության, բարյականության վրա, որտեղ գործում է «սիրիք ընկերոջդ քո անձի պես և մի արա ուրիշի նկատմամբ այն, ինչ չես ուզի, որ քեզ անեն» սկզբունքը:

Խոսելով բնական և դրական իրավունքների տարրերության մասին՝ Սվաճյանը նշել է, որ բնական իրավունքը միատեսակ է, անփոփոխ մարդկության համար առանց որևէ ճնշման, իսկ դրականը յուրաքանչյուր պետության մոտ կարող է տարբեր լինել, կարող է փոփոխվել՝ կախված տվյալ պետության կարիքներից, ու վերաբերում է միայն տվյալ պետությանը:

Այս տեսակետից էլ հետաքրքրություն են ներկայացնում «Արևելյան մամուլ» ամսագրում տպագրած նրա մի շարք հոդվածները, որոնցում ասվում է, որ բնական իրավունքը նաև բարու և չարի մասին է: Հոդվածագիրը գտնում է, որ մարդկանց պարտականությունները ուղղված են բարին կատարելուն, իսկ իրավունքը կոչված է վերացնելու այն բոլոր արգելվները, որոնք խանգարում են մարդկանց պարտականությունները կատարելու գործում:

Հայ մտածողները, այդ թվում՝ Սվաճյանը, հասկացել են, որ իրավունքը և բարյականությունը, սերտորեն կապված լինելով միմյանց հետ, այնուամենայնիվ, տարբերվում են նախ այն պատճառով, որ իրավունքը սահմանվում է պետության կողմից, իսկ բարյականությունը ձևավորվում է մարդկային կյանքի ընթացքում նրանց՝ շարի և բարու, վատի և լավի, արդարի և անարդարի, պատ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վի, խղճի, ազնիվի և անազնիվի մասին պատկերացումների հիման վրա:

Հայ իրականության մեջ «Բանականության բազավորություն» է հռչակել նաև **Անտոն Գարագաշյանը¹⁷**, որը պահանջել է ամեն ինչ դնել բանականության դատաստանին: Հավատի պաշտամունքին հաջորդելու ելած բանականությունը Գարագաշյանը ներկայացրել է որպես բնական օրենք: Մտածողը իր «Նկարագիր ուսմանց որ է բնութիւն, պատմութիւն, հարկ եւ օգուտ իւաքանչիւր մասանց գրագիտութեան» գրաբար գրած աշխատությունում քննարկելով իրավագիտության խնդիրները՝ ընդգծել է, որ գործող իրավունքը ձևավորվել է բնական իրավունքից: Հեղինակը, խոսելով մարդկային հասարակարգի մասին, գրել է, որ, եթե մարդկի կազմեցին առաջին բնկերական կյանքը, չունենա՞ օրենք ու իրավունք և դեկավարվում էին բնական իրավունքով: Եվ ահա, մարդկային հասարակության զարգացման որոշ փուլում առաջացած բախումները, շահերի հակադրությունները կարգավորելու համար պահանջվեցին վարքագծի նոր կանոններ, որոնք կոչվեցին օրենքներ: Մարդկանց միջև ստեղծված հասարակական հարաբերությունները կարգավորելու համար բնական իրավունքի հիման վրա ընդունվեցին օրենքներ, որոնց հիման վրա առաջացած իրավունքը կոչվեց դրական իրավունք կամ մարդկային իրավունք: Խոսելով այս հարցի մասին՝ նա հետաքրքիր հայացքներ է առաջ քաշում բնական և դրական իրավունքի վերաբերյալ՝ ասելով, որ բնական իրավունքը կամ օրենքները պարտադիր են հասարակության բոլոր անդամների համար, իսկ դրականը պարտադիր է հասարակության այն անդամի համար, որը իրավախսուում է կատարում: Գարագաշյանը մարդկանց խորհուրդ է տալիս ծանոթանալ գործող օրենսդրության հետ, պատկերացումներ ունենալու պահանջների վերաբերյալ, իսկ դրա համար նրանք պետք է հենվեն կրոնի վրա: «Վասն այնորիկ իրաւագիտութիւնն ի հարկէ իսկ բովանդակէ գոտեղեկութիւն ամենայնի որ ի կրօնան հայի, քանզի առաջին պարտը արդարութեան այն է, լինեն նեցուկ եւ հաստատութիւն կրօնից, եւ համարձակ առնել զպաշտօն նորա...»¹⁸: Խոսելով դրական իրավունքով մարդկանց վարքագիծը կարգավորելու մասին՝ հեղինակը նշել է, որ իրավախսումնարք անհատ դուրս է զալիս իր սահմաններից և մտնում է ուրիշի իրավունքների սահմանը. այստեղից առաջանում է իրավունքի խախտում, որի պատճառով էլ հարկ է լինում կիրառել ոչ թե բնական իրավունքը, այլ դրական իրավունքը:

Բուրժուական սահմանադրական ակտերի ոգով կազմված 1860թ. Ազգային սահմանդրության հեղինակ, Փարիզում կրթված և հեղափոխական մկրտություն ստացած **Նահապետ Ռուսիմյանը¹⁹**

իր ստեղծագործություններում քաղաքացիական հասարակության մասին խոսելիս նույնպես ելել է բնությունից բոլոր մարդկաց ի ծնե հավասար լինելու սկզբունքից:

Բոլոր մարդիկ, անկախ ազգությունից, կրոնից, ունեցվածքից, բնությունից հավասար լինելով, հասարակություն մեջ նույնպես պետք է հավասար լինեն, շեշտել է Ռուսիմյանը: «...իրաւունքներ ունիմ, քայլ միայն ե՞ս ունիմ: Երբ ես ինձ մտիկ կ'ընեմ... կը տեսնեմ, կ'զգամ, որ բնութիւնը տուած չէ ինձ իրաւունքը մը զոր տուած չըլլայ ուրիշ մարդոց ալ, որք ինձի պէս մարդկութեան բաղկացուցիչ մասերն են, և անոնք ալ ծիչ ինձի պէս և ինձի չափ իրաւունքներ ունին: Բնական իրաւունք մ'ունիմ ազատ ըլլալու, այսինքն ազատապէս զարգանալու երկանից ներքի, որեմն ամեն մարդիկ ալ հաւասապէս ինձի չափ և ինձի պէս սոյն մի և նոյն իրաւունք ունին: Արդ, այդ ամեն ազատ գործունեութիւններն իրարու հետ յարաբերութեան մէջ են, ամենն ալ նոյնական իրաւունքներ ունին, որք իրենց անձնականութեան պայմաններն են, և կը ձգտին գործածել իրենց իրաւունքներն գործողութեան կարելի եղածին չափ ընդարձակ շրջանակի մը մէջ»: Բնական իրավունքների օգտագործման ընթացքում, անխուսափելի են բախումները, որոնք պետք է կանոնակարգվեն. «Բնական օրէնք պիտի ըլլայ այդ կանոնադրիչը ...»²⁰:

Ռուսիմյանի հավաստիացմամբ իրավունքի գաղափարը անբաժանելի է պարտի գաղափարից, մարդկանց կողմից միմյանց իրավունքների ճանաչումը միաժամանակ այլ բան չի նշանակում, եթե ոչ իրար նկատմամբ փոխադարձ պարտականությունների կրումը: «...իրաւունքի գաղափարը հարկադրապէս կը ծնի պարտուց գաղափարը... Կը յարգեմ ուրիշին իրաւունքները, այդ իմ պարտը է, և կը պահանջեմ որ իմիններս ալ յարգեն, այդ, այս, իրաւունք է:... չկայ պարտը առանց իրաւունք, ոչ ալ իրաւունք առանց պարտուց»:

Ռուսիմյանը և հայ այլ լուսավորիչներ բնությունից մարդկանց ազատ լինելու գաղափարները օգտագործել են որպես Կոստանդնուպոլիսի ռեակցիոն, հետաղիմական մտածողների, ավատատիրական կարգերը պաշտպանողների դեմ պայքարելու միջոց: Հասարակական նման խավի ամենամոլի գաղափարախոսներից է հանդիսացել **Հովհաննես Զամուռճյանը²¹**, որը հայ իրականության այն հետաղիմական մտածողներից էր, որ հասարակական ցանկացած երևույթ տեսնում էր միայն կրոնական դոգմաների միջոցով: Զամուռճյանը կրկնել է բնական իրավունքի միջնադարի գաղափարն այն մասին, որ բնական իրավունքն աստվածային օրենքների տարատեսակներից է, տրված է Աստծու կողմից: Նա աստվածաբանական տեսանկյունից ցույց է տվել, որ մարդկանց մէջ ի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

սկզբանեւ եղել է մեկ ընդհանրության մեջ միավորվելու և ապրելու ձգտում: Այդ ընդհանրությունը եղել է պետությունը, որի ստեղծման գործընթացը նման է Աստծո կողմից աշխարհաստեղծմանը: Ըստ Հ. Չամունճյանի՝ «Ամեն իշխանութիւն տրված է Աստծոյ», որի հետևանքով էլ փեղալները ստացել են բացարձակ իրավունք պետությունը կառավարելու գործում: Իշխանությունը Աստծո կողմից ստեղծված կառավարման և ենթակայության կարգ է, որի ժամանակ մարդկային աստիճանականության բարձունքում գտնվող անձի կամքը թելադրվում է բնակչության սոորին շերտերին: Ըստ ֆեռադակելեցական, բնաիրավական մտքի՝ մարդկային հասարակության մեջ գործող բոլոր օրենքները կապված են միմյանց հետ, իսկ օրենքների բոլոր պասկում է հավերժական օրենքը, որը նոյնանում է Աստծո հետ: Բնական իրավունքը, իր հերթին, Աստծո կողմից ստեղծված հավերժական օրենք է, որի հիման վրա էլ առաջացել են մարդկային (դրական) օրենքներ, որոնք հարկադրանքով և վախով ստիպում են մարդկանց խուսափել չարիքից և հասնել առարիթմության: Ըստ հայ հոգևորականի՝ մարդկային օրենքները, ի հակադրություն բնական իրավունքի, ժամանակի պահանջներին համապատասխան՝ ենթարկվում են փոփոխությունների:

Հ. Չամունճյանի գաղափարները բնական իրավունքի մասին կապված են եվրոպական մտածողների, մասնավորապես՝ կրոնական գործիչների հայացքների հետ:

Հ. Չամունճյանը միաևգամայն դեմ էր այն տեսակետին, որ մարդիկ ծնվում են ազատ և հավասար, նա պնդում էր, որ բնությամբ մարդիկ հավասար չեն և չեն կարող լինել այն պատճառով, որ մարդկանց մեջ կան մեծ ու փոքր, ընդունակ և անընդունակ, աշխատասեր և ոչ աշխատասեր, տեր և ծառա, հարուստ և աղքատ: Չամունճյանը մարդկանց հավասարության գաղափարը մեկնարարնել է որպես թագավորի դեմ հայատակներին գրգռելու փորձ: Այդ պատճառով էլ նա ծառաներից և հապատակներից պահանջել է կատարել Աստվածաշնչի պահանջները և ոչ թե Ռուսոյի կամ նրա նմանների խորհուրդները:

Նման հեղինակների և խորհրդատուների հասցեին հրապարակախոսներից մեկը գրել է. «Խոնում եմ այս բաժակը՝ առանց նվիրելու ձեզ, ով գիր և դպրություն, որովհետեւ դուք չտվեցիք մեզ այն, ինչ որ պահանջում են կյանքը և իրական աշխարհը: Դուք լցրիք մեր գլուխը ունայն վերացական ցնորքներով... Դուք մեզանից դիմակներ պատրաստեցիք, որոնց մեջ մեռած է ամեն մարդկային բարձր և վեմ զգացմունքը: Դուք ավելի պնդացրիք մեր ստրկության շղթաները եւ վարժեցրիք տանել բռնության ծանր ու անպատիվ լուծը...»²⁴:

Բնաիրավական սկզբունքներին դաշտանող մտածողներից է եղել նաև **Մատթևոս Մամուրյանը**²⁵: Նա, իր խմբագրած «Արևելյան մանուլ» հանդեսի էջերից անդրադառնալով բնական իրավունքի հարցին, վկայակոչել է, որ սկզբնապես մարդիկ բնական օրենքով ազատ են եղել, սակայն հետո ստրկացել են:

Ըստ Մամուրյանի՝ օրենքները լինում են երեք տեսակ՝ բնական օրենք, երկնային օրենք և հասարակաց կամ ընկերական օրենք²⁶: Բացատրելով նշված օրենքների իրավաբանական իմաստը՝ հեղինակը գրել է. «Բնական օրենքը մեզի ի բնուս տրված է և Աստվածային տասն պատուիրանց մեջ ամփոփված. մի ըներ ուրիշին, ինչ չես կամիր, որ քեզ ընեն»: «Երկրային օրենք» ասելով հասկացել է եկեղեցական կամ հոգևորական օրենքները: «Կրոնական օրենքն որ Աստծոյ հեղինակության մեջ դրոշմն ունի, բնականին լրումն...: Ինքը Յիսոս Քրիստոս ըսաւ.: Զիրար սիրեցեք, այս են ամեն օրենք և մարգարեք»: Այնուհետև, «ընկերական կամ հասարակաց օրենք» ասելով, հասկացել է պետության կողմից ընդունված օրենքները, որոնք հանդես են գալիս երկու ձևով. առաջինը վերաբերում է երկրի ներքին հասարակական հարաբերություններին, իսկ երկրորդը՝ միջազգային հարաբերություններին:

Մ. Մամուրյանը պետության կողմից սահմանվող օրենքները բաժանել է պետությունների և քաղաքացիների միջև առաջացող հարաբերությունները կարգավորող օրենքների:

Խաչառուր Արովյանը²⁷, հանդիսանալով հայոց նոր լեզվի և գրականության, հայկական լուսավորչական շարժման դեմոկրատական ուղղության ռահվիրան, ամբողջ կյանքը և գործունեությունը նվիրել է իշխան հետամնաց ֆեռադական հարաբերությունները վերացնելուն և կղերավաստական գաղափարախոսության դեմ պայքարելու գործին: Արովյանը իր հերոսների միջոցով որոնել է բնական՝ ընդունելով այն գաղափարը, որ մարդուն բնությունը ստեղծել է ազատ և հավասար՝ անկախ ուսայից, դավանանքից, սեղից: Հայ լուսավորիչը, հենվելով ուսույական գաղափարախոսության վրա, վկայակոչել է, որ մարդը իր բնական վիճակով ազատ է և հավասար, իսկ պետության մեջ դարձել է ստրուկ: Ըստ Արովյանի՝ իր բնույթով ազատ մարդը ստրկացել է աղքատության հետևանքով, քանի որ հարուստները մարդկանց ձեռքից խել են հողն ու ջուրը և ավելի հարստացել հողագորկների հաշվին: Այդ պատճառով էլ նա, որպես ոչ բնական, մերժում է ամեն մի ստրկություն ու բնակալություն և մարդկանց փոխհարաբերություններում որոնում է բնականը: Արովյանը մարդկանց բնական իրավունքները վերականգնելու համար առաջ է քաշում կյանքի ազատության, հավա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

սարության, երջանկության, ինքնակառավարման և այլ իրավունքներից գրկվածների ապստամբության պահանջը: Արովյանը դատապարտում է բնական իրավունքի վերականգման համար չպայքարողներին՝ ասելով. «Վայ էն ազգին, որ, բնական օրենքը բողած, անբնականին կհետևի»:

Բնական իրավունքի տեսությանն է անդրադարձել նաև **Միքայել Նալբանդյանը**²⁹: Նա իր՝ «Միհրար Սերաստացի և Միհրարյանք» հոդվածում խոսելով բնական իրավունքի մասին՝ արտահայտել է այն կարծիքը, որ համաձայն բնական օրենքի՝ մարդը իր ներքին աշխարհով ազատ է և հավասար, հետևաբար այդ օրենքով էլ պետք է կարգավորվեն մարդու և արտաքին աշխարհի բոլոր հարաբերությունները: Սակայն, բնակալական բարերը խել են մարդու ազատությունը: «Այս բոլոր նկատողությունը հավանեցնում են մեզ, թե մարդը ստեղծված է ազատ լինելու համար. նորա ազատությունը հետևանք է նորա ֆիզիկական կատարյալ կազմությանը և աննյութ և իմացական կարողությանը: Ազատությունը կամ ազատության վերամբարձ ցանկությունը, որով միայն մարդը՝ որպես բանական էակ, գիտակցաբար ճանաչած է լինում յուր արժանավորությունը այլ արարածների մեջ, վառվում է, բորբոքվում է, մանավանդ եթե մի սեղանավիդ ձեռք կամ իրողություն փորձ փորձեր կապել այս ինքնազո՞ն, հոգեկան ձգողության և անձնոգայության բնական իրավունքը: Եվ ճշմարիտ, ով մեզանից բողոքելու չեր, եթե մի բարբարու և բոնակալ ձեռք կապեր մեզ թե՛ նյութապես և թե՛ բարոյապես կամ արգելանքի տակ դներ մեր ազատությունը, մեր կամքը, որ հետևանք էին մեր հոգեկան և ֆիզիկական կատարելիությանը»: Չարունակելով իր միտքը՝ հայ խոշոր մտածողը վկայել է, որ դարեր շարունակ մարդկանց ազատ կարողությունները կալանքի տակ դնելու հետևանքով են առաջացել ու զարգացել հակամարդկային բոլոր երևոյթները: «Վկա է պատմությունը, որ ապատամբությունը, խոռվությունը, սպանությունը, հրկիքը, հափշտակությունը և այլ սուկալի մոլությունը ծննդան բոնակալութենից: Բոնակալական հոգին, որ պաշտպան է ստրկության, բոնակալությունը, որ չկամի խոստովանել մարդկային հավասարությունը, անիրավաբար մոտենալով որիշի ստացածին և իրավունքին, առաջին անգամ մերկացուց երկարը անզորի և անպաշտպանի պարանոցի վերա»: Հայ հեղափոխական գործի կարծիքով ծննդյան պահից ստացած բնական իրավունքը մարդիկ օտարել են ոչ թե իրենց կամքով, այլ բռնությամբ, իրենց նմանների ձեռքերով, քանի որ վերջիններս հզոր էին տնտեսապես և քաղաքականապես: «...ապատություն ասացյալը ..., սեփականություն լինելով ամբողջ մարդկության, սորա յուրաքանչյուր անդամը հավասարաւագի ուներ նորան, և այլապես մե-

ծանալու, ծովանալու չեր մի անդամի ազատություն, եթե չը խլեր նա մի այլ յուր պես մարդկության անդամներից»:³⁰

Ինչպես բնական իրավունքի տեսության առաջադեմ մտածողները, այնպես էլ Խ.Արովյանը, Ս. Նալբանդյանը արհեստական կամ դրական իրավունքի աղյուրը համարել են բնական իրավունքը և դատապարտել են պետության այն օրենսդիրներին, որոնք, ընդունելով մարդկային օրենքները, ոչնչացրել են բնական իրավունքի պահանջները, այսինքն՝ խախտել են բնական իրավունքի առաջնությունը դրական իրավունքի նկատմամբ: Այդ պատճառով էլ Նալբանդյանը նշել է, որ ժամանակի ընթացքում բռնապետների կամքով դրական օրենքները շեղվել են բնական իրավունքից, որի հետևանքով էլ մարդկային հասարակության մեջ սերմանել են կամայականություններ, անհավասրություն, արհամարհանք մարդու նկատմամբ: «Բնական օրենքը՝ վսեմական օրենք, զերագոյն բոլոր մարդկային օրենքներից, վաղուց արդեն հասկացուցել է աշխարհին, թե մարդիկ հավասար իրավունքներով դուրս եկան արարչագործ Աստծո ձեռքից: Մարդկային օրենքը դրվեցավ, թեպետ և շատ անգամ և շատ դիպվածում շեղվելով բնական օրենքից՝ ի վերա ... ամենայնի, ընտանեկան կամ ընկերական կյանքի պայմանները սուրը պահելու համար. այդ օրից սկսած՝ դատապարտության տակ ընկավ նա, որ հանդինեցավ մոտենալ որիշի իրավունքին, կամ դրժել ընկերական կամ ընտանեկան նվիրական պայմաններին: Իրավադատության մեջ է ազգի կյանքը... Եթե մի ազգի մեջ չկա օրենք՝ չկա իրավադատություն, համարձակ քարոզում ենք՝ այդ ազգի կյանքը բարբարոսական է:»:

Ժամանակին բնական իրավունքի որոշ տեսարաններ մարդու անօտարելի իրավունքների վերականգնումը տեսնում էին բուրժուազիայի հաղթանակի, կապիտալիստական պետականության հաստատման մեջ, քայլ Ս. Նալբանդյանը մերժեց այդ գաղափարը, քանի որ բուրժուազիան ապատության կարող էր բերել միայն իր դասակարգի տնտեսական շահերի համար: «Ազատությունը, հավասարությունը և յեղայրությունը յուրյանց հիշատակը բողեցին մի քանի վուկիների վերա. պատերի վերայի կարմիր գրեթե դատապարտվեցան մնալ մի սպիտակ ներկի տակ»,- գրել է Ս. Նալբանդյանը:

Հայ մշակույթում կրոնը գիտության, հավատը բանականության հետ հաշտեցնող իրապարախոս, լուսավորիչ, մանկավարժ,³¹ հղեալիստ, փիլիսոփա Ստեփանոս Նազարյանը բնական իրավունքի տեսաբանների օրինակով վկայել է, որ այդ իրավունքը չեր առաջանա, եթե Աստված չստեղծեր իր օրենքները: «Բոլոր բաները բխում են Աստծուց, և այդպես Աստված գտնվում է ամենայն բաների

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մեջ, և Աստված է ճշմարտությունը ամենայն բաների...»³⁶: Այդ պատճառով էլ, հետևելով Ռուսույին, Նազարյանը սնոտիապաշտությունից ազատվելու միակ ճանապարհը համարել է ոչ թե եկեղեցին, այլ Աստծո գոյությունը վկայող բնությունը: Բնության իրերը, օրենքն ու մարդկանց բանականությունն միջցներ են Աստծո եռությունը ճանաչելու և նրա դերը հասկանալու համար: Ըստ Նազարյանի՝ մարդուն տրված կամքն ու բանականությունը, իրավունքն ու ազատությունները հնարավորություն են տալիս ճանաչելու Աստծուն և նրա եռությունը, ճանաչելու նաև բնությունը, «տեր ու իշխան լինել նրա վրա և չսպասել Աստծո ողորմածությանը»:

Այստեղից էլ, Նազարյանի կարծիքով, Աստված մարդուն հնարավորություն է տվել ինքնուրույն տնօրինելու իր ճակատագիրը և իրավունքները: Աստված ստեղծել է բնական օրենքներ, որպեսզի մարդիկ դրանց օգնությամբ կատարեն իրենց գործերը առանց Աստծո միջնորդության:

Հենվելով Ռուսույի «Հասարակական դաշինք»-ի գաղափարների վրա՝ հայ մտածողը նշել է, որ մարդիկ անցել են երկու՝ բնական և հասարակական, ժամանակաշրջաններ: Եթե առաջինում նրանք ցրված և անմիաբան վիճակում էին, ապա երկրորդում փոխադարձ պայմանավորվածության հետևանքով՝ ստեղծել են «ընկերական կյանք», շնորհիվ որի ձեռք են բերել խաղաղ ապրելու լայն հնարավորություններ: Այստեղից էլ մարդու իրական պատմությունը սկսվում է այն ժամանականից, երբ նա դառնում է հասարակության անդամ: Այսինքն՝ պետության առաջացման հիման վրա մարդը բնական վիճակից հասնում է քաղաքացիական վիճակի:

Ըստ Նազարյանի՝ մարդու բնական իրավունքների և ազատությունների իրականացումը հնարավոր է դառնում այն ժամանակ, երբ մարդիկ հասարակական դաշինքի միջոցով ստեղծում են պետություն, որն ընդունում է բնական իրավունքի պահանջներից բխող օրենքներ: Ս. Նազարյանն այս գործընթացը տեսնում է այնպիսի պետության օրոր, որը հետևում է արդարության, մարդուն Աստծո կողմից տրված բնական իրավունքների վրա:

Բնական իրավունքի մասին իր կարծիքն է հայտնել նաև գրող, մանկավարժ, հրապարակախոս Մեսրոպ Թաղիալյանը³⁷ իր մի շարք ստեղծագործություններում, մասնավորապես՝ «Ճանապարհորդություններին ի հայու» աշխատությունում, որտեղ նա հանդիս է եկել ֆեոդալական ավատադիրական բռնակալությունների դեմ՝ որպես հակաբնական իրավակարգի: Ս. Թաղիալյանը վկայել է, որ բնական իրավունքով մարդիկ ի ծնն ազատ են ու հավասար, հետևաբար նրանք պետք է հավասար լինեն կյանքի ընթացքում ոչ թե մարդկանց պատկերացումներով, այլ իրական կյանքում: Քանի որ

մարդկանց բնական իրավունքները ոչնչացվել են բռնապետությունների ձևավորման հետևանքով, այդ պատճառով էլ բնական իրավունքին վերադարձնալու համար անհրաժեշտ է ոչնչացնել բռնապետությունները, այսինքն՝ մարդկանց բանտից ազատելու համար պահանջվում է խորտակել բանտերը: «Եթե ազատ օրենք և ազատ կյանք չից ենցա, այնպիսի որ ուրեմն համարեն ծննալի բանտ և մեռնել ի բանտի»³⁸, - գրել է Թաղիալյանը: Նման գաղափարն օգտակար էր բուրժուազիայի և ոչ թե աշխատավոր մարդկանց համար. դրա մասին սկզբնական շրջանում պարզ պատկերացում չուներ հայ մտածողը: Ավելին, նրա կարծիքով բուրժուական պետական կարգը՝ իր հանրապետական կառավարման ձևով կազատի աշխատավոր մարդկանց ճորտությունից ապօրինություններից, իրավագրկությունից: Նա փորձել է հավատալ, որ բուրժուազիան, խորտակելով ֆեոդալական կապանքները, կստեղծի այնպիսի իրավակարգ, որտեղ մարդիկ կապրեն իրենց բնական իրավունքներով: Այդ պատճառով էլ Հայաստանից շատ հեռու՝ Մաղրասում, գրած հոդվածներում նա խորհուրդ էր տալիս իր ազգին՝ հայերին, Հայաստանում ստեղծել բոլոր պայմանները բուրժուազիայի զարգացման համար: Սակայն, շատ շուտով Թաղիալյանը հասկացավ, որ ստեղծված բուրժուական պետություններում չեն վերացվել մարդկանց թշվառությունները, աղքատությունը, հետևաբար՝ անհավասարությունը: Այսինքն՝ ավատադիրության խորտակումով ոչինչ չի փոխվել եվրոպական բուրժուական իրավունքները, մարդը բոլորովին էլ չի դարձել իր բնական իրավունքի տերը:

19-րդ դարի արևմտահայ նշանավոր մտածողներից Ուաքես Պերպերյանը³⁹ իր տնտեսագիտական ուղղվածությամբ աշխատություններում նույնպես չի շրջացել քաղաքական և հասարակական կյանքին վերաբերող հարցերը, որոնցից են բնական իրավունքի տեսության զարափարները: Նա, իր «Համառոտ քաղաքական տնտեսության» մենագրության մեջ անդրադառնալով «քննական իրավունքի» հարցերին, հայտնել է հետևյալ կարծիքը. «Կառավարութեանց իրաւատութիւնն կը բդիի անհատից իրաւունքներէն: Որովհետեւ մէկ մի անհատ իրաւունքներ ունի զոր այլ անհատից պարտք է յարգել, ինչպէս և իր պարտք է յարգել այլոց իրաւունքն: Կառավարութեան պաշտօնն է հսկել, որ իրաքանչիրն անարգել վայելէ իր իրաւունքներն... հսկել որ ... վայելէ իր ազատությունն, ինչ որ կ'ենթաղը որ ոչ որ բռնաբարէ այլոց ազատությունն»⁴⁰: Հայ մտածողը, ինչպէս նաև բննարկվող ժամանակաշրջանի եվրոպական կողմնորոշում ունեցող մի շարք մտածողները, բնական իրավունքի մասին հայացքները շարադրել է Ռուսույի «Հասարակական դաշինք»-ի գաղափարների հի-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ման վրա: Բանասերը պետությունը դիտել է այն կազմակերպությունը, որը պարտավոր է պահպանել մարդկանց բնական և անհատական իրավունքները: Ապստամբությունը միապետի նկատմամբ արդարացի է ըստ Պերպերյանի, քանի որ դրանով հասարակ մարդիկ պատասխանում են միապետի բռնություններին: Նա խնդիր է դնում նորացնել այն կառավարությունը, որն օրինականացնում է դասային արտոնությունները ի վեսա մարդկանց իրավունքների, ընդ որում, նոր կառավարության դերը տեսնում է նրանում, որ նա չպետք է ճնշի և բռնանա մարդկանց բնական իրավունքների վրա: «Հին քաղաքակրթութեանց յատկանիշն էր չքացնել անհատն, ցեղին՝ ամբողջին գերին ընել զայն. նոր քաղաքակրթութիւնք կը չափուին այն ազատութեան չափով, որ կը տրուի անհատին»:⁴¹

Իրավական մտքի լիբերալ ուղղության կողմակից **Գրիգոր Արծրունին**⁴² նույնական իր կարծիքն է շարադրել բնական իրավունքի վերաբերյալ:

Իր խմբագրած հանրահայտ «Մշակ» թերթի էջերից նա հաղորդել է, որ մարդը իր ծննդյան պահից ստացել է անօտարելի իրավունքներ, որոնք չեն կարող խփել նույնիսկ բռնակալների կողմից: Նա մարդկանց իրավունքները բաժանել է բնականի և իրականի կամ քաղաքացիականի: Ըստ Արծրունու լյամբի, ազատության, հավասարության, ինքնակառավարման, երջանկության ձգտելու իրավունքները բնական, հավերժ գոյություն ունեցող օրենքներ են, որոնք անկախ նրանից, թե պետությունը իր կողմից ընդունված օրենքներում կամրագի, թե՝ ոչ, գոյություն ունեն և պետք է գործեն: Ըստ Արծրունու՝ մարդիկ նահապետական դրության մեջ եղած ժամանակ չեն կարողացել հասնել իրենց անհատականության ծիշտ ինքնաճանաշողությանը: Ֆեռուզական իր հերթին արգելել է անհատականության ճանաշումը, որովհետև ճորտը անազատ էր և զամփած տիրոջ հողին: Հայ նշանավոր գործի

կարծիքով, մարդկանց հավասարությունը հանդիսանում է որպես քրիստոնեության հիմնական սկզբունք: «Ազատություն, հավասարություն, եղայրություն. քրիստոնեության եռյակ սկզբունքներն են ու հավերժական են ամեն մարդի, ամեն կազմվածի, ամեն կլիմայի, ամեն ազգի, ամեն ցեղի, ամեն ժամանակի համար ծմբարտություններ են և կմնան...»⁴³, - գրել է Արծրունին:

Այսպիսով, ամփոփելով բնական իրավունքի մասին 19-րդ դարի հայ մտածողների գաղափարները, պատկերացումները, եզրակացնում ենք, որ վերջիններս, չժխտելով Աստծո գոյությունը, այնուամենայիկ, ամփոփու աստվածային կեցության փոխարեն հայ իրականության մեջ սկսեցին տարածել անփոփոխ բնության զաղափարը:

Հայ լուսավորիչները, հոչակելով մարդու՝ բնությունից ազատ և հավասար լինելու ազատական սկզբունքները, մեծ հետք բողեցին կղերականության, ավատատիրական կարգերի, ազգային-ազատազրական պայքարի, ազգային ճնշման ու հասարակական կյանքի այլայլ անարդարությունների դեմ պայքարում:

Մարդու աստվածային, բնական հատկությունները հանդիսանում են բնական իրավունքի հիմք, բնական իրավունքը՝ օրենսդրության (դրական իրավունքի) հենարան, օրենքը՝ պետության հիմնաքար. աս է, ըստ 19-րդ դարի հայ մտածողների, անկախ պետության այն ձևաչափը, որին լուսավորման, միավորման, պայքարի միջոցով պետք է ձգտի հայ ժողովուրդը:

¹ Տե՛ս Ռուսինյան Ն. Դասագիրք Փիլիսոփայութեան. Խետելողութեամբ լաւագոյն հեղինակած ընտրօղական դպրոցի, Կ. Պոլիս, 1879, էջ 166:

² Տե՛ս Կանտ Ի. Основы метафизики нравственности. Критика практического разума. Метафизика нравов. 1995. С.286.

³ Տե՛ս Պապայան Ռ.Ա. Արդի իրավունքի քրիստոնեական ակունքները. 2002թ, էջ 272-273:

⁴ Մեսրոպ Աղաչառյան (1769-1845թ.). Փիլիսոփա, բնագետ: Ծնվել է Կ. Պոլսում: Կրթությունը ստացել է Վենետիկի Սուրբ Ղուկասի վանական միաբանության անդամ: 1795թ. շուրջ մեկ տասնամյակ եղել է Տյուիզան ամիրայական ընտանիքի նշանավոր ներկայացուցիչներից մեկի՝ Օսմանյան կայսրության ֆինանսների նախարարի որդու ուսուցիչ: Այդ տարիներին Պոլսում հիմնել է քիմիայի և հանքարանության բանագործական-լաբորատորիաներ: 1810թ. Աղաչառյանը ընտրվել է Ֆրանսիայի հանքարանության կայսերական խորհրդի անդամ: Տիտղոսաբեր վարդապետը գիտական մեծ ժառանգություն է բողել բնագիտության բազմադարյան պատմության էջերում:

⁵ Նույն տեղում, էջ 11:

⁶ Նույն տեղում, էջ 12:

⁷ Նույն տեղում, էջ 5:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

⁸ Նույն տեղում, էջ 6-7:

⁹ Նույն տեղում, էջ 125:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 22:

¹¹ Գրիգոր Պատուելի Փեշտիմալճյանը (1773-1873թթ.) բառարանագիր, փիլիսոփա, մանկավարժ, հայոց լեզվի բերականագետ: Ծնվել է Կ. Պոլսում: Նրա մանկության և պատանեկության տարիների մասին մեզ ոչինչ հայտնի չէ: Տասնյոր տարեկան հասակից, մինչև իր լյանքի վերջը (1837թ.) նա գրադիմ է ուսուցչությանը: Փեշտիմալճյանը հոչակել է որպես ականավոր մանկավարժ, հայոց լեզու և կրոն և դասավանդի Միջազգույղ դպրոցում, այնուհետև Մայր Եկեղեցուն կից Մայր դպրոցում, որտեղ վարել է ճարտասանության, հայոց լեզվի բերականության և կրոնագիտության դասընթացներ:

¹² Տե՛ս Գ.ր. Փեշտիմալճյան, Տրամաբանութիւն կամ արուեստ բանական, Երուսաղեմ, 1854, էջ 140-141:

¹³ Նույն տեղում, էջ 141:

¹⁴ Սվաճյան Հարուրյուն Գրիգորի (1830-1874թթ.): Ծնվել է Կ. Պոլսի Խասայուղ քաղամասում: Ծննդավայրում նախնական կրթուրյուն ստանալուց հետո 1845 թ. ուսանել է առաջադիմ մտավորական Խաչատուր Պարտիզանյանի դպրոցում: 1846-1848 թթ. ուսանել է Պոլսու Օտյանի տուն-դպրոցում: 1848-1852 թթ. մեկնել է Փարիզ և ուսանել Սենք Պարայի բարձրագույն դպրոցում: 1852 թ. վերադարձել է Կոնստանդնուպոլիս, Խ. Պարտիզանյանի և Գ. Օսյանի հետ մասնակցել է Ն. Ռուսինյանի լուսավորական խմբակցությանը, պայքարել կղերա-ամիրայական հոսանքի դեմ: 1854 թ. նշանակել է Պեշիկրաշի դպրոցի ուսուցիչ: 1856 թ. Կոնստանդնուպոլսում հիմնադրել և խմբագրել է «Սեղու» կխամյա հանդեսը: Մասնակցել է Ազգային կանոնադրության մշակմանը: 1862 թ. սկզբին նրա մասնակցությամբ ստեղծվել է «Հայր» մատնական կազմակերպությունը, որը գրադիմ է Կ. Պոլսի հայկական գաղութի լուսավորության և տնտեսական զարգացման, ինչպես նաև ազգային ազատագրական հարցերով: Համավորապական հեղափոխական շարժման, բուրքական բռնապետության դեմ ազատագրական ելույթների, ինչպես նաև Ս. Նալբանդյանի անմիջական ազդեցությամբ 1860-ական թվականներին դարձել է հեղափոխական դեմոկրատիզմի հետևող, առաջադրել է ազգային և սոցիալական ճնշումը զենքով վերացնելու գաղափարը, ընդ որում նա կոչ էր անում օտար նվաճողների լուծը բրափուելուց հետո գենքը ուղղել սեփական հարստահարիչների դեմ:

¹⁵ Տե՛ս Արևելյան մամուլ, 1881, հ.IV, էջ 141:

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 140:

¹⁷ Անոռն Գարագաշյան (Մատարիա) (1818 -1903թթ.) հայ քննական պատմագրության հիմնադրի, փիլիսոփա, տրամաբան, լեզվաբան: Ծնվել է Կ. Պոլսում: Սովորել է Վիեննայի Միսիքարյանների մոտ, ապա Վիեննայի համալսարանում: 1836 թ. Միսիքարյան միաբանության անդամ, 1840թ.՝ քահանա: 1856թ. պաշտոնապես հրաժարվել է կրոնին ծառայելուց և հայ իրականության մեջ առաջինն է իրեն համարել մատերիալիստ ու արեիստ: Գարագաշյանը հայտնի է նաև որպես գիտության տարբեր բնագավառների՝ լեզվի, փիլիսոփայության, բրամաբանության, աստղաբաշխության, աշխարհագրության վերաբերող մի շարք դասագրքերի հեղինակ:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 329:

¹⁹ Ռուսինյան Նահապետ Պայազատի (1819 – 1876թթ.) հայ մտածող, հասարակական գործիչ: Ծնվել է Կեսարիայի գավառի Էվլերի գյուղում: Հաճախել է Կեսարիայի նախակրթարանը, իսկ 1829 թվականից՝ Սկյուտարի Ս. Կարապետ եկեղեցու վարժարանը: 1844 թ. ընդունվել է Սորբոնի համալսարանի բժշկագիտության ֆակուլտետը, 1851 թ. ստացել է բժշկագիտության դոկտորի կոչում: Ռուսինյանը ամենակարևորը համարել է աշխարհաբարի մշակումը: 1863 թ. պարբերաբար ընտրվել է Ազգային ժողովի երեսփոխան և մի շարք տարիներ դեկանարել է նրա նիստերը: Դասավանդել է կայսերական բժշկական ուսումնարանում: Կյանքի վերջին դարին գրադիմ է փիլիսոփայությամբ:

²⁰ Ռուսինյան Ն. Դասագրք փիլիսոփայութեան. հետեւօղութեամբ լաւագոյն հեղինակած ընտրողական դպրոցի, Կ. Պոլսի, 1879, էջ 164-165:

²¹ Նույն տեղում, էջ 165:

²² Նույն տեղում, էջ 166:

²³ Զամուռճյան Հովհաննես Տերովեհի, բուրսացի Տեր-Կարապետյան (1801-1888թթ.). հրապարախոս, կրոնական գործիչ, բանասեր, թարգմանիչ: Ծնվել է Կ. Պոլսի Պրուսա քաղաքում: Մինչև 1815 թվականը Տրյենցը սովորել է ծննդավայրի դպրոցում: 1830 թվականին բուրքական Մեհմետ սպարապետի կողմից հրավիրվել է պալատ թարգմանչի պաշտոնով: 1836թվականից տեղափոխվում է հայաշատ Սկյուտար թաղամաս, ստեղծում է մատենադարան և նվիրվում իր սիրած աշխատանքին, այն է՝ գրել ու կարդալ անընդհատ: Լինելով կղերամիրայական պահապանողական հոսանքի պարագուին՝ նա հանդես է եկել որպես ազատագրական գաղափարների մոլեռան թշնամի: Ստեղծել է Եկեղեցիական 30 հաստորյան պատմություն, թարգմանել է վեպեր, Ժ.Ժ.Ռուստի «Հասարակական դաշինք» աշխատությունը, գրել է ստեղծագործություններ՝ կրոնա- բարոյական ժեմաներով, հայերների բերականության դասագիրք:

²⁴ Տե՛ս Զաքարյան Ա., Հովհաննիսյան Գ. Ազգատահրական գաղափարները հայ հրապարակախոսության մեջ (1820-1920թթ.), Երևան, 1982, էջ 331-332:

²⁵ Սամուրյան Մատթևոս Հովհաննեսի (1830-1901 թթ.) արևմտահայ դեմոկրատական գործիչ, հրապարակախոս, գրող, թարգմանիչ, բանասեր, պատմագետ, մանկավարժ: Ծնվել է Զմյուռնիա քաղաքում: 1845 թ. ավարտել է Զմյուռնիայի Մեսրոպյան վարժարանը, 1850թ.՝ Փարիզի Մուրադյան վարժարանը: 1851 թ. Ս. Աղաբեկյանի հետ Զմյուռնիայում հիմնադրել է «Աղաբեկյան» ուսուցչություն և արել Կոնստանդնուպոլսում, զրակոչվել է բանակ և Ղրիմի պատերազմի ժամանակ աշխատել իբրև թարգմանիչ: 1856-1857 թթ. եղել է Քեմբրիջի հանալսարանի ազատ ումկներից: 1860-1865 թթ. եղել է Կոնստանդնուպոլսի պատրիարքարանի դիվանագիտական պատում: 1865-1899 թթ. եղել է Սեսրոպյան վարժարանի տեսուչը, դասավանդել անգերեն, ֆրանսերեն, արաբերեն և համաշխարհային պատմություն: 1871-1901 թթ. Զմյուռնիայում հրատարակել է «Արևելյան մամուլ»

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

գրական-քաղաքական հանդեսը:

²⁶ Տե՛ս Մամուրյան Մ. Հին պատմություն, հ.Ա. Կ. Պոլիս, 1884, էջ 22:

²⁷ Խաչատոր Ավետիքի Աբրովյան (1809-1848թթ.). գրող, մանկավարժ, արևելահայ աշխարհաբար գրականության հիմնադիր: Ծնվել է Երևանի մոտ գտնվող Քամարեն գյուղում: 1819-1822թթ. հաճախել է Էջմիածնի վանական դպրոց: 1823-1826 թթ. ուսանել է Թիֆլիսում գտնվող Ներսիսյան դպրոցում: 1826 թ. վերադարձել է հայրենիք: 1827-1828թթ. դասավանդել է Սանահինի վանքում: Էջմիածնում կարգվել է որպես սարկավագ և քարգման: 1830-1835 թթ. պետական թոշակով ուսանել է Դորավարի համալսարանում: 1836 թ. վերադարձել է հայրենիք և շիամակերպվելով ներազգային խնդիրներում Էջմիածնի դիրքորոշման հետ՝ հրաժարվել է հոգևոր կոչումից: 1837-1843թթ. աշխատել է որպես Թիֆլիսի գավառական դպրոցի տեսուչ, հիմնադրել է մասնավոր դպրոց:

²⁸ Տե՛ս Աբրովյան Խ., ԵԼԺ, հ.III, Երևան, 1948, էջ 171:

²⁹ Միքայել Ղազարի Նալբանդյան (1829-1866թթ.). հայ գրող, հրապարակախոս, փիլիսոփա, հեղափոխական դեմքրատ, հայ ռեալիստական գեղագիտության և քննադատության հիմնադիր: Ծնվել է Նոր Նախիջևանում, որտեղ էլ ստացել է սկզբնական կրթուրյունը: 1853 թ. Պետերբուրգի համալսարանում հաջողությամբ քննություն հանձնելով՝ ստացել է հայոց լեզվի ուսուցչի կոչում՝ դասավանդելով Լազարյան ճեմարանում: 1860 թ. ստացել է գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան՝ արևելյան բանասիրության գծով: 1853-1854 թթ. դասավանդել է հայոց լեզու: 1862 թ. ձերբակալվել է Նոր Նախիջևանում, ապա բանտարկվել Պետրոպավլովյան բերդում: Սենատի՝ 1864 թ. դատավճռով ոստիկանության խիստ հսկողության տակ աքսորվել է Ռուսաստանի հեռավոր քաղաքներից մեկը, որտեղ էլ մահացել է:

³⁰ Տե՛ս Նալբանդյան Մ., ԵԼԺ, հ. II, Երևան, 1947, էջ 213:

³¹ Նոյն տեղում, էջ 214:

³² Նոյն տեղում:

³³ Նոյն տեղում, էջ 303:

³⁴ Տե՛ս Նալբանդյան Մ., ԵԼԺ, հ. III, Երևան, 1941, էջ 54:

³⁵ Ստեփանոս Եսայու Նազարյան (1812- 1879թթ.). հայ հրապարակախոս, լուսավորիչ, մանկավարժ, փիլիսոփա, արևելագետ, գրականագետ: Ծնվել է Թիֆլիսում: 1824-1829 թթ. սովորել է Ներսիսյան դպրոցում: 1829-1832 թթ. նոյն դպրոցում դասավանդել է պատմություն և աշխարհագրություն: 1833-1835 թթ. Խ. Աբրովյանի միջնորդությամբ ընդունվել է Դորպատի համալսարանի հսկողության տակ գտնվող գիմնազիան: 1835 թվականին ընդունվել է նոյն համալսարան՝ սովորելով տնտեսագիտական, ապա թշկական ֆակուլտետներում, իսկ 1836 թվականից՝ փիլիսոփայության ֆակուլտետի պատմության բաժնում: 1841 թ-ին ստացել է փիլիսոփայության գիտությունների թեկնածուի, իսկ 1849 թ.՝ արևելյան գրականության դոկտորի գիտական աստիճան: 1842-1849 թթ. հանդիսացել է Կազանի համալսարանի հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի վարիչ, իսկ 1849 թ. Լազարյան ճեմարանում ստանձնել է պարսից և արաբական լեզուների ու գրականության ամբիոնը: 1858 թ. հիմնադրել և խմբագրել է «Հյուսիսափայլ» ամսագիրը:

³⁶ Տե՛ս «Հյուսիսափայլ», 1864, հ.II, էջ 133:

³⁷ Մեսրոպ Դավթի Թաղիաղյան (1803-1858թթ.). հրապարակախոս, գիտնական, գրող, մանկավարժ: Ծնվել է Երևանի Ձորագյուղի Կարբի թաղամասում: 1812թ. ընդունվել է Էջմիածնի դպրոցը, ուսումը շարունակել է Ակոռիի վանքում: Յանկանալով ծանրանալ լուսավորված Եվրոպային, հնդկահայ մեծառունների հետ՝ 1823թ. հրաժարվել է հոգևոր կոչումից և հեռացել վաճքից: 1825թ. Թաղիաղյանը տեղափոխվել է Կավկազ, որտեղ նշանակվել է Հայոց մարդասիրական ճեմարանում որպես հայոց լեզվի ուսուցիչ: 1831թ. մեկնել է Նոր-Չուլան և հանձն է առել ջյուղայեցի երեխանների դաստիարակության գործը: 1839թ. Միթիք աքսորելու նպատակով Թաղիաղյանը ձերբակալվել է, սակայն վերջինիս հսկողվել է փախչել և հասնել Հնդկաստան: 1845 թ. Հնդկաստանում ստանձնել է «Ազգասեր» հանդեսի խմբագրությունը և նոր սիրով ու եռանդրով առաջ է տարել իր պատեղագործական և հրապարակախոսական գործունեությունը:

³⁸ Տե՛ս «Ազգասեր», 1847,հ.91, էջ 153:

³⁹ Ռաքեսո Հակոբի Պերպերյան (1848թ. -1907թթ.). հայ գրող, մանկավարժ, բանաստեղծ և քարգմանիչ: Ծնվել է Կ. Պոլիսի հայաշատ թաղամասերից մեկում: Ալգրնական կրթությունը ստացել է Ներսիսյան վարժարանում: 1869թ. սովորել է Համազասալյան վարժարանում, այնուհետև գրադպել է ուսուցչությամբ և այնուհետև՝ Սրբամատական աշխատանքի հետ միասին գրադպել է ստեղծագործական աշխատանքով՝ թողելով քաղաքական, տնտեսագիտական, փիլիսոփայական թեմաներով գիտական մեծ ժառանգություն:

⁴⁰ Տե՛ս Պերպերյան Ռ., Համառոտ քաղաքական տնտեսություն, Կ. Պոլիս, 1883, էջ 83:

⁴¹ Նոյն տեղում:

⁴² Արծրունի Գրիգոր Երեմիայի (1845-1892 թթ.). հրապարակախոս, գրական-հասարակական գործիչ: Ծնվել է Մոսկվայում: 1863 թ. ավարտել է Թիֆլիսի ռուսական գիմնազիան և ընդունվել Մոսկվայի համալսարան: 1864 թ. տեղափոխվել է Պետերբուրգի համալսարան: 1869 թ. ավարտելով Հայդելբերգի համալսարանը՝ Գ. Արծրունինի ստացել է քաղաքատնտեսության և փիլիսոփայության դոկտորի գիտական աստիճան: 1869-1870 թթ. հայերենի դասեր է առել Վիեննայի, այնուհետև Վենետիկի Միհիքայանների մոտ: 1870 թ. վերադարձել է Թիֆլիս: 1872 թ. հրապարակել է «Մշակ» շաբաթաթերթը: Հրապարակախոսական գործունեությանը զուգընթաց Արծրունին գրադպել է ստեղծագործական աշխատանքներով՝ թողելով գրական-քննադատական մեծ ժառանգություն:

⁴³ Տե՛ս Արծրունի Գ.ր., Երևեր, հ.1, էջ 314:

Нелли Овсепян

Главный специалист юридического департамента
министерства транспорта и связи РА
Соискатель ученой степени кандидата наук института философии,
социологии и права Национальной академии наук РА.

РЕЗЮМЕ***Взгляды армянских мыслителей 19-ого века о естественном праве***

Статья посвящена комплексному исследованию естественно-правовых взглядов ведущих армянских мыслителей 19-ого века, таких как М.Агачрахян, Г. Пештималчян, Г. Свачян, А. Гарагашян, Н. Русинян, О. Чамурчян, М. Мамурян, Х. Абовян, М. Налбандян, С. Назарян, М. Тахиардян, Р.Перперян, Г. Арцруни. На основе проведенного исследования, автор установил, что армянские мыслители 19-ого века, наследуя идеи европейских мыслителей эпохи возрождения о естественном праве, общественном договоре, не отрицая существования Бога, естественные права человека связывали не с божественной волей, а с самой разумной природой человека. Призывая к освободительной борьбе, агитировались такие понятия, составляющие основу естественного права, как равенство, братство, свобода. Свободолюбивые, просветительские идеи исследуемых мыслителей стали одним из предпосылок, которые способствовали национально-освободительной борьбе армянского народа.

Ключевые слова: естественное право, свобода, равенство, братство, позитивное право, просвещение.

Nelli Hovsepyan

Chief specialist of the Legal Department of the Ministry
of Transport and Communication of RA.

Applicant for candidate degree Institute of Philosophy, Sociology and Law
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY***Views of the leading Armenian thinkers of the 19th century about natural rights***

The paper is devoted to comprehensive investigation of natural rights views of the leading Armenian thinkers of the 19th century, such as M. Agachrakian, G. Peshtimalchian, G. Svachian, A. Garagashian, N. Rusinian, H. Chamurchian, M. Mamurian, Kh. Abovian, M. Nalbandian, S. Nazarian, M. Takhiardian, R. Perperian, G. Artsruni. Carrying out her investigation, the author established that the above-mentioned Armenian thinkers, following the ideas of European thinkers of Renaissance on natural rights and social contract and not denying the existence of God, would not assign the natural rights to divine will, but ascribed them to the reasonable nature of man. Appealing to the struggle for national liberation, such fundamental notions of natural rights as equality, brotherhood and freedom had been propagated. The enlightenment ideas of liberty of the investigated thinkers were one of the prerequisites for the national liberation struggle of the Armenia people.

Keywords: natural right, freedom, equality, brotherhood, positive right, enlightenment.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԻՆԱ ԿՈՒՑԱՆՅԱՆ

Հայ-ռուսական (պլավինական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քաղաքացիական և քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասալիրանու

ՀԱՅ ՕՐԵՆՔԻ ԺԱՌԱՆԳՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳՎՈՐՄԱՆ ՈՐՈՇ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԸՆԿՐ

Գիտական հոդվածում բավարար մանրամասնությամբ քննարկվում են ՀՀ օրենսդրությամբ ըստ օրենքի ժառանգման իրավական կարգավորման հիմնախնդիրները: Բոլոր երկրներում, այդ թվում և Հայաստանում, քաղաքացու մահվանից հետո նրան սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի հետագա ճակատագիրն ունեցել է և ունի ինչպես անձնական, այնպես էլ հասարակական նշանակություն: Ժառանգման հարցերն ուղղակիորեն առնչվել են երկրի տնտեսական ու քաղաքական անվտանգության հետ, ուստի այն չի կարող դիտարկվել՝ բացառապես ժառանգատողի և ժառանգեների ներ անձնական շահերից ելնելով: Հիմնական օրինաչափություններ, որը բնութագրում է հիշյալ բնագավառը, անձնական և հասարակական (մասնավոր և հանրային) շահերի մշտական պայքարն է: Մասնավոր և հանրային շահերի հարաբերակցությունը ժամանակ առ ժամանակ փոխվում է՝ ելնելով տվյալ ժամանակաշրջանի քաղաքական-պետական, իրավագործական հարաբերական արժեքաբանական գործուներով: Այդ ամենն իր արտացոլումն է ստանում օրենսդրությամբ, որն էլ ուղղակիորեն տպավորություն է հաղորդում առկա և հետագա զարգացումների մասին:

Հեղինակը եկել է այն եզրահանգման, որ ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսվող՝ ըստ օրենքի ժառանգեների հերթերը կազմված են շատ դեպքերում առանց հաշվի առնելու հայ ժառանգման իրավունքի պատմության, ինչպես նաև բնական իրավունքի դասերը: Դրանից ելնելով՝ հեղինակն առաջարկում է օրենսդրության հետագա կատարելագործման ընթացքում հաշվի առնել այդպիսիք, ինչը որպասպես նոր մակարդակի կրաքարացնի ժառանգման իրավունքի իրավական կարգավորումը Հայաստանի Հանրապետությունում:

Հիմնարար բառեր - մասնավոր և հանրային շահեր, ժառանգման իրավունք, ժառանգմերի շրջանակ, ժառանգման հարցեր, ժառանգման հերթեր, կտոր:

Բոլոր երկրներում, այդ թվում և Հայաստանում, քաղաքացու մահվանից հետո նրան սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի հետագա ճակատագիրն ունեցել է և ունի ինչպես անձնական, այնպես էլ հասարակական նշանակություն: Ժառանգման հարցերն ուղղակիորեն առնչվել են երկրի տնտեսական ու քաղաքական անվտանգության հետ, ուստի այն չի կարող դիտարկվել՝ բացառապես ժառանգատողի և ժառանգեների շահերից ելնելով: Հիմնական օրինաչափություններ, որը բնութագրում է հիշյալ բնագավառը, անձնական և հասարակական (մասնավոր և հանրային) շահերի մշտական պայքարն է: Մասնավոր և հանրային շահերի հարաբերակցությունը ժամանակ առ ժամանակ փոխվում է՝ ելնելով տվյալ ժամանակաշրջանի քաղաքական-պետական, իրավագործական հարաբերական, արժեքաբանական գործուներով: Այդ ամենն իր արտացոլումն է ստանում օրենսդրությամբ, որն էլ ուղղակիորեն տպավորություն է հաղորդում առկա և հետագա զարգացումների մասին:

ՀՀ օրենսդրությամբ ժառանգման իրավունքի բնագավառում անձնական և հասարակական շահերի բախումը դրսուրվում է մի շարք ուղղու-

թյուններով, որոնցից մենք կփոքենք անդրադանալ ըստ օրենքի ժառանգմանը, իսկ ավելի կոնկրետ՝ թե ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում ի՞նչ շրջանակով պետք է սահմանափակվի ժառանգմերի կազմը:

Ըստ օրենքի ժառանգման հարաբերություններում թերևս ամենասուր հարցադրումը կապված է այս հանգամանքի հետ, թե ինչն է իիմք ընդունվում ժառանգմերի շրջանակը սահմանելիս: Ըստ կտակի ժառանգման պարագայում շատ հեշտ է հարցը լուծվում: Ըստ կտակի ժառանգմերի շրջանակը որոշվում է կտակարարի սուրյեկտիվ ցանկությամբ: Ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում օրենսդիրը պետք է ելնի հատակ սահմանվող չափանիշներից, որպեսզի դրանով չուժին ինչպես պատմական տրադիցիաները, այնպես էլ ներկա սոցիալ-բարոյական համակարգն ու տնտեսական շրջանառությունը:

Ըստ օրենքի ժառանգմակը որոշվում է հետևյալ իրավաբանական փաստերով.

- ժառանգատողի հետ ունեցած ազգակցական կապով՝ մինչև որոշակի աստիճանը,
- ժառանգատողի հետ ամուսնության մեջ գտնվելը,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

- Ժառանգատուին որդեգրած լինելու հանգամանքը,
- Ժառանգատուի կողմից որդեգրված լինելու հանգամանքը,
- Ժառանգատուի խնամքի տակ գտնվելը,
- Ժառանգատուի և ժառանգորդի միջև օրենքով նախատեսվող հատկանիշների առկայությունը:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը նախատեսում է ըստ օրենքի ժառանգների չորս հերթեր: Համաձայն ՀՀ քաղ.օր. 1216-1219-րդ հոդվածների՝

- Սուածին հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի երեխաները, ամուսինը և ծնողները: Ժառանգատուի թոռները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:

- Երկրորդ հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի հարազատ, ինչպես նաև համահայր կամ համամայր եղբայրները և հարազատ քույրերը: Ժառանգատուի եղբայրների և քույրերի երեխաները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:

- Երրորդ հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի ինչպես հայրական, այնպես էլ մայրական կողմի պապը և տատը:

- Չորրորդ հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի ծնողների եղբայրները և քույրերը (հորեղբայրները, հորաքույրերը, քեղիները, մորաքույրերը): Վերջիններիս երեխաները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:

ՀՀ քաղ.օր. 1120-րդ հոդվածի համաձայն՝ ըստ օրենքի ժառանգների թվին են պատկանում այն անաշխատունակ անձններ, ովքեր մինչև ժառանգատուի մահը առնվազն մեկ տարի գտնվել են նրա խնամքի ներքո: Ըստ օրենքի այլ ժառանգների առկայության դեպքում նրանք ժառանգում են այն հերթի ժառանգների հետ միասին, ովքեր ժառանգության են հրավիրվում:

Համեմատության համար նշենք, որ ՀՍՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանվում էին ժառանգման երկու հերթեր, որոնք նախատեսում էին ժառանգների ավելի սահմանափակ շրջանակ, քան այդ նախատեսված է ՀՀ գործող օրենսգրքով: Որքան շատ են ժառանգման հերթերը, այնքան պետությունը մեծացնում է մասնավոր անձանց շանսերը՝ ժառանգելու իրենց ազգականի անձնական գույքը: Նման վարքագիծը վկայում է ժառանգման իրավունքի բնագավառում պետության կողմից տարվող՝ նախապատվորեն մասնավոր-իրավական կարգավորման քաղաքականության մասին: Արտաքուստ առաջնաբան ակնհայտ է: Սակայն, քննարկելով ժառանգման հերթերը և համեմատականներ անցկացնելով այլ երկրների օրենսդրական կարգավորումների հետ, մեզ համար առաջընթացն արդեն լիովին անվիճարկելի չի թվում: Թեև այլով. Գ.Հ. Ղարախանյանը նշում է, որ

«էականորեն ընդարձակվել է ժառանգների շրջանակը, և դրանով օրենսդիրը հետապնդում է որոշակի նպատակ, քաղաքացու ունեցվածքը նրա մահվանից հետո պետք է մնա նրա մերձակոր ազգականներին, իսկ վերջիններիս բացակայության դեպքում՝ այլ ազգականներին»¹, մենք այդ լավատեսությունը չենք կիսում: Պետությունն ըստ օրենքի ժառանգման հարցում դեմքով շրջաված է ավելի շուտ դեպի հանրությունը, քան թե առանձին անհատը, որի հանդեպ պատրաստ չէ լրիվ գնալ զիջումների և քույր տալ, որ քաղաքացու գույքը ժառանգության կարգով բաժին հասնի նրա մերձակոր կամ այլ ազգականներին: Սա նաև բավական լուրջ բարոյահոգերանական նշանակություն ունեցող հարց է: Հասարակության անդամների գիտակցության մեջ շարունակում է նստած մնալ հանրային սուրյեկտի կողմից անընդհատ ճնշումների ենթարկվելու ներքին բարդույթը. դա անդրադառնում է հասարակության մեջ քաղաքացիների ինդիվիդուալիստական ազատ զարգացման վրա: Համեմատության համար նշենք, որ ԱՊՀ մի շարք երկրներ սահմանել են այնպիսի մեխանիզմներ, որոնց պայմաններում անհամեմատ մեծ է հավանականությունը, որ քաղաքացու գույքը ժառանգության կարգով իսկապես կհասնի իր մերձակորներին ու հարազատներին:

Սուածին հերթի ժառանգների հետ կապված՝ պետք է նշել հետևյալ հիմնախնդիրները: Սուածին հերթի ժառանգ են համարվում ժառանգատուի երեխաները (heredes recti – պրայմուս հասլեդուկու): Համաձայն Երեխայի իրավունքների մասին ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածի «...երեխա է համարվում 18 տարին ըլրացած յուրաքանչյուր որ, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նա օրենքով սահմանված կարգով գործունակություն է ձեռք բերում կամ գործունակ է ճանաչվում ավելի վաղ»: Ստացվում է, որ ժառանգատուի զավակները, որոնց 18 տարին լրացել է, և այլևս «երեխա» չեն համարվում, զրկվում են ժառանգման իրավունքից: Այստեղ կոպիտ կերպով սահմանափակվել է ՀՀ քաղաքացիների իրավունակության բովանդակությունը: Համաձայն ՀՀ քաղ.օր. 21-րդ հոդվածի՝ «...քաղաքացիների իրավունակության բովանդակությամբ ներառվում է նաև ժառանգելու իրավունքը»: Չենք կարծում, որ օրենսդիրը հետապնդել է քաղաքացիների իրավունակությունը սահմանափակելու նպատակ: Դա պետք է համարել օրենսդրական անփութության հետևանք, որն անհրաժեշտ է շուտափույթ շտկել: Հայկ. ՀՍՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքի 535-րդ հոդվածով օգտագործվում էր «զավակ» տերմինը, որի պարագայում որևէ նման խնդիր առաջ չեր գալիս: ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսգրքում անհրաժեշտ է վերադառնալ հենց այդ տերմինին և նշել, որ առաջին հերթի ժառանգ պետք է համարվեն ոչ թե «ժառանգատուի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

երեխաները», այլ՝ «Ժառանգատուի զավակները»:

Առաջին հերթի ժառանգ են համարվում ժառանգատուի բոռները՝ ներկայացման իրավունքով (որպես պատուի պատուի առնվազագույն դեպքը, եթե մինչև ժառանգությունը բացվելը մահանում է ժառանգը, ապա նրան հասանելիք բաժինն անցնում է իր զավակներին: Ստացվում է, որ ուղիղ վայրընթաց ազգականների շրջանակը սահմանափակվում է միայն բոռներով: Իսկ ծոռները, ծոռնգները և վայրընթաց մյուս ազգականներն արդեն ժառանգման իրավունքի շրջանակներից դուրս են: Այստեղ արդեն ՀՀ օրենսդիրը դուել է լուրջ սահմանափակումներ:

Համեմատության համար նշենք, որ ԱՊՀ միշտ երկրներ, միաժամանակ իիմք քննունելով ԱՊՀ մողելային քաղաքացիական օրենսգիրը՝, վայրընթաց ազգականների շղթան չեն սահմանափակում: Օրինակ, ՌԴ քաղ.օր. 1142-րդ հոդվածը ներկայացման իրավունքով ժառանգման է իրավունք «ժառանգատուի բոռներին և նրանց սերունդներին»: Ժառանգման իրավունքի պատմության մեջ, որպես կանոն, սահմանափակվել է վերընթաց կամ կողմնային ազգականների ներկայացման իրավունքը: Վայրընթաց ազգականների ներկայացման իրավունքը որպես կանոն չի սահմանափակվում, և համարվում է, որ նման մոտեցումը բխում է հենց բնական իրավունքից: Ինչպես գրում է Ի.Ա.Պոլկրովսկին, վայրընթաց ազգականների ժառանգման իրավունքները չի կարելի սահմանափակել, քանի որ ծնողները պետք է հոգեպես հանգիստ լինեն, որ այն, ինչ նրանք ստեղծում-արարում են, հաջորդաբար անցնելու է իրենց սերունդներին: Դա լրացուցիչ ստիմուլ է հաղորդում քաղաքացիներին: Նույնիսկ այն իրավագետները, որոնք դեմ են արտահայտվում ըստ օրենքի ժառանգմանն ընդհանրապես, այնուամենայնիվ, ընդունում են, որ ժառանգատուի գույքը պետք է անցնի նրա սերունդներին գոնե մինչև նրանց չափահաս դառնալը: Ի.Ա.Պոլկրովսկին վերընթաց ազգականների առումով նշում է, որ ծնողները, որոնք իրենց ամբողջ կյանքն են ներդրել սերունդների ապահովման համար, խորը ծերության հասակում նրանցից նաև նյութական օժանդակություն ստանալու իրավունք ունեն: Վերընթաց ազգականներին սահմանափակել սերունդներից ժառանգություն ստանալու հարցում, նշանակում է խախտել նրանց բնական իրավունքը:

Երկրորդ հերթի ժառանգներ են համարվում ժառանգատուի եղբայրներն ու քույրերը (heredes remotiores - օդալունուելու հասլեցուկներ): Մինչև 2011 թ-ը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրը նախատեսում էր միայն հարազատ եղբայրներին և քույրերին, որի տակ նկատի էին առնվազագույն միայն ընդհանուր ծնողներ ունեցող եղբայրներն ու քույրերը, իսկ համա-

մայր կամ համահայր եղբայրներն ու քույրերը դուրս էին մնացել ըստ օրենքի ժառանգների շրջանակից: Դա համարվում էր անհիմն սահմանափակում, որը շտկվեց միայն 2011թ-ին, եթե քաղաքացիական օրենսգրքի 1216-րդ հոդվածում լրացվեց «**համահայր կամ համահայր եղբայրները և քույրերը**» արտահայտությունը:

Հարազատ, ինչպես նաև համահայր կամ համահայր եղբայրների ու քույրերի վայրընթաց ազգականներից ներկայացման իրավունքը է վերապահվել միայն նրանց երեխաներին:

Չորրորդ հերթի ժառանգներ են համարվում ժառանգատուի ծնողների եղբայրներն ու քույրերը: ՀՀ օրենսդրությունն առաջին անգամ է նախատեսում կողքային ազգականների այս կատեգորիան: Այստեղ անհրաժեշտ է նկատել մի երևոյթ, որն այդքան էլ օրինաչափ չէ ժառանգման իրավունքին ընդհանրապես: ՀՀ օրենսդրությունը բավական սահմանափակումներ է դուել վայրընթաց ազգականների համար (ինչպես այդ տեսանք վերևում), սակայն, միևնույն ժամանակ, նախատեսել է կողքային ժառանգների երկրորդ կատեգորիան, ըստ որում՝ բավական լայն շրջանակով: Դա անհամեմատ ընդլայնում է կողքային այս ժառանգների շրջանակը, ինչը բավական լուրջ ռեզոնանս է առաջ բերում հայ ժառանգման իրավունքում, եթե կողքային ժառանգների շրջանակն ավելի նախապատվելի դիրքերում է հայտնվում, քան վայրընթաց ժառանգների շրջանակը:

Ինչպես նկատում ենք, ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսվող ըստ օրենքի ժառանգների հերթերը կազմված են՝ շատ դեպքերում առանց հաշվի առնելու հայ ժառանգման իրավունքի պատմության, ինչպես նաև բնական իրավունքի դասերը:

Մեր գնահատմամբ՝ ըստ օրենքի ժառանգման ուղղությամբ ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունն ունի բավական լուրջ բերություններ, որոնց վրա հարկ է իրավիրել ՀՀ օրենսդրի ուշադրություն՝ օրենսդրության հետագա կատարելագործման ընթացքում այդպիսի հաշվի առնելու նպատակով:

¹ Տե՛ս Բարսեղյան Տ.Կ., Ղարախանյան Գ.Հ., Հայկյան Ա.Մ., Քաղաքացիական իրավունք. Երրորդ մաս. Ե. ԵՊՀ հրատ. 2003. էջ 278:

² Տե՛ս Римское частное право: Учебник /под ред. Новицкого И.Б. и Перетерского И.С./ М. Юриспруденция. 1999. С. 220; Манаников О.М. Наследственное право России. Учебное пособие. М. Дашко и К. 2004. С. 137.

³ Տե՛ս Բարսեղյան Տ.Կ., Ղարախանյան Գ.Հ., Հայկյան Ա.Մ. Քաղաքացիական իրավունք. Երրորդ մաս. Ե. ԵՊՀ հրատ. 2003. էջ 273:

⁴ Տե՛ս Гражданский кодекс. Часть третья. Модель. С. 65. //Приложение к “Информационному бюллетеню”, 1996. N 10.

⁵ Տե՛ս Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. Ростов н/Д. Феникс. 1995. С. 460-461; Гражданское и торговое право капиталистических стран /под ред. Генкина Н.М./. Госиздат. Юрид. Литературы. М. 1949. С. 517-521; Ростовцева Н.В. Тенденции развития норм о наследовании в гражданских кодексах Франции и России // Законодательство. 2005. N 7. С. 18-27.

⁶ Տե՛ս Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. СТАТУТ. М. 1998. С. 305.

⁷ Տե՛ս Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. С. 306.

Нина Кутсанян

Аспирант кафедры гражданского права
и гражданско-процессуального права института права и политики
Российско-Армянского (Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

Некоторые аспекты проблемы правового регулирования наследования по закону

В научной статье обсуждаются проблемы правового регулирования наследования по закону в РА. Во всех странах, в том числе и в Армении, оставшаяся после смерти гражданина правовая судьба собственности имела и имеет не только личное, но и общественное значение. Наследственные отношения тесно связаны с экономической и политической безопасностью страны, именно поэтому эти отношения не могут рассматриваться как сугубо личные правовые интересы наследников. Основная закономерность, характеризующая эту область - это постоянная борьба личных и общественных (частных и публичных) интересов. Соотношение частных и публичных интересов время от времени меняется под воздействием политico-государственных, юридико-идиологических, ценностных факторов. Эта закономерность получает свое отражение в законодательстве, которая в прямую создает впечатление о ходе настоящих и дальнейших развитий в стране.

Автор пришел к выводу, что предусмотренные законодательством РА очереди наследников по закону были составлены без соответствующего внимания на национально-историческое развитие и требования естественного права. Исходя из этого автор предлагает в ходе дальнейшего развития законодательства учитывать намеченные аспекты, в результате которого правовое регулирование наследственных отношений в РА поднимется на качественно новый уровень.

Ключевые слова: частные и публичные интересы, право наследования, круг наследников, вопросы наследования, линия наследования, завещание.

Nina Kutsanyan

PHD student in Civil Rights of Russian- Armenian Slavonic University

SUMMARY

Some problems of legal settlement by law inheritance

In the scientific article deeply enough are discussed the problems of legal regulation of inheritance under the law in RA. In all countries, as well as in Armenia, the further destiny of the property belonging to the citizen after his death had and has not only personal, but also a public value. Hereditary relations are directly connected with economic and political safety of the country, for this reason they cannot be observed from the point of view of the personal interests of successors. The basic regularity, which characterizes the mentioned sphere, is the constant struggle between personal and public (private and public) interests. The parity of private and public interests changes from time to time under the influence of political-state, legal-ideological, valuable factors. All this finds its reflection in legislations which in a straight line make impression about the present and further development.

The author has come to a conclusion that the turns of successors provided by legislation of RA under the law were formed without corresponding attention on national-historical development and requirements of the natural right. Based on this, the author suggests during the further development of the legislation to take into consideration those, in the result of which the regulation will rise to qualitatively new level the legal regulation of hereditary relations in the Republic of Armenia.

Keywords: private and public interests, inheritance rights, circle of heirs, inheritance questions, line of inheritance, will.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆՍԱ ԴԱՆԻՔԵԿՅԱՆ

Հայ-ռուսական (պլավինական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱՄ ԱՅԼ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՉԱՐԱՇԱՀԵԼՈՒ ՀԱՍԱՐ ՋՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՄԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ

Սույն հոդվածում հետազոտվում են առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողների կողմից լիազորությունները չարաշահելու համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի կիրառման հետ կապված հիմնախնդիրներն ու իրավական հարցերը: Հոդվածը պարունակում է քրեական իրավունքի տեսության մեջ ձևավորված, տվյալ նորմի կիրառման ոլորտի վերաբերյալ տարրերի հեղինակների կողմից արտահայտված կարծիքների և դիրքորոշումների վերլուծություն: Հոդվածում բացահայտվում են տվյալ հանրութեան վտանգավոր արարքի էությունն ու առանձնահատկությունները, վերլուծվում է հետազոտվող հանցակազմի օրենկութիվ կողմից հատկանիշների օրենսդրական նկարագրությունը, ինչի հիման վրա վերհանվում են մասնավոր հատվածի ծառայության ոլորտում կատարվող հանցագործությունների համար քրեական պատասխանատվության մասին օրենսդրության բացերը և ձևավորվում են գործնական առաջարկություններ դրա կատարելագործման վերաբերյալ:

Հիմնարար բառեր - լիազորությունները չարաշահելը, քրեական պատասխանատվություն, առևտրային կամ այլ կազմակերպություններ:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 214-րդ հոդվածը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողների կողմից լիազորությունները չարաշահելու իրենց կարգադրիչ կամ այլ լիազորություններն այդ կազմակերպության շահերին հակառակ և իր կամ ուրիշ անձանց օգտին օգտագործելու, առավելություններ ձեռք բերելու կամ այլ անձանց վնաս պատճառելու նպատակով օգտագործելու համար, եթե անձանց, կազմակերպությունների կամ պետության իրավունքներին ու օրինական շահերին էական վնաս է պատճառվել:

Իրավաբանական գրականության մեջ լիազորություններն օգտագործելը բնութագրվում է որպես անձի մոտ առկա կառավարչական գործառույթների կատարման կապակցությամբ իրեն վերապահված իրավական և փաստացի հնարավորությունների հիման վրա որոշումներ ընդունելը կամ գործողություններ կատարելը: Վերոգրյալ կապակցությամբ հարց է առաջանում, թե արարքը ակտիվ գործողություններից բացի կարո՞ղ է արդյոք դրսեռվել նաև անգործությամբ, այսինքն՝ արտահայտվել համապատասխան սուրբեկտի կողմից իր ծառայողական պարտականությունները չկատարելով, թե՛ ոչ: Հարկ է նշել, որ ի տարրերություն ՀՀ քր. օր.-ի 308-րդ հոդվածով նախատեսված պաշտոննեական լիազորությունները չարաշահելու հանցակազմի՝ ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի դիսապոդիցիան ուղղակի նշում չի պարունակում ծառա-

յոդական պարտականությունները չկատարելու վերաբերյալ: Մինչդեռ օրենքից, այլ նորմատիվ-իրավական ակտերից, համապատասխան կազմակերպության կանոնադրությունից, ներքին կամ անհատական իրավական ակտերից, տվյալ անձի հետ կնքված աշխատանքային կամ քաղաքացիական պայմանագրի դրույթներից, կազմակերպության կամ որոշակի հիմնախուժի գործունեության սկզբունքներից և խնդիրներից բխող պարտականությունների խախտումը կարող է արտահայտվել նաև այդպիսի պարտականությունները կատարելուց խուսափելով, որի արդյունքում այլ սուբյեկտների իրավունքներին և օրինական շահերին նույնպես կարող է վնաս պատճառվել: Այսպիսվ, հիմնավոր ենք համարում քրեագետների մեծամասնության կողմից ընդունվող այն տեսակետը, որ լիազորությունները չարաշահելը կարող է դրսեռվել թե՛ գործողությամբ և թե՛ անգործությամբ: Որպես անգործությամբ դրսեռվող լիազորությունները չարաշահելու օրինակ կարելի է պատկերացնել այնպիսի իրավիճակ, երբ համապատասխան լիազորություններով օժտված անձը, որը կազմակերպության հիմնադիր փաստաթղթերի, այլ իրավական ակտերի, աշխատանքային կամ քաղաքացիական պայմանագրի համաձայն պարտապահ է գործել ի շահ տվյալ կազմակերպության՝ դրա կանոնադրական խնդիրներին համապատասխան, խուսափում է ընկերության համար շահավետ պայմաններով որևէ գործադր

կնքելուց (օրինակ՝ տարածքը կամ գույքը վարձակալության հանձնելու, ծառայությունների, աշխատանքների կամ ապրանքների վաճառքի կամ գնման կամ այլ գործարք կատարելուց), անհիմն ձգձգում է հարցի լուծումը այն դեպքում, եթե նա օժնված է նման իրավասությամբ, և դա ակնհայտորեն բխում է ընկերության շահերից: Նման անզործությունը, օրինակ, կարող է նապատակ հետապնդել հետագայում համապատասխան գործարք կնքելու մեկ այլ կազմակերպության հետ, որի սեփականատերն է տվյալ անձի մերձավորը: Մինչդեռ, հարցի լուծումը ձգձգելու արդյունքում կազմակերպությունը չի ստանում շահույթ, որը կարող էլ ստանալ հարցը ժամանակին լուծելու դեպքում (օրինակ՝ որոշակի ժամանակահատվածի համար վարձավճար չի ստանում կամ այն ստանում է պակաս շափով՝ մեկ այլ կազմակերպության հետ նվազ շահավետ պայմաններով պայմանագիր կնքելու դեպքում): Այսպիսով, բերված օրինակում պասսիվ կերպով դրսնորվող լիազորությունների շարաշահումը արտահայտվում է կազմակերպության գույքը ի շահ այդ կազմակերպությանը պատշաճ կերպով օգտագործելու, տնօրինելու կամ կառավարելու պարտականությունը չկատարելով:

Այդ կապակցությամբ գտնում ենք, որ ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածով նախատեսված արարքի օրյեկտիվ կողմի օրենդրական նկարագրությունը գուրկ չէ թերություններից, քանի որ ոչ բավարար շահով հստակ ձևակերպված լինելու պատճառով թույլ չի տալիս միատեսակ մոտեցում ձևավորել պասսիվ կերպով դրսնորվող արարքի որակման հարցում: Այսպես, ՀՀ քր. օր.-ի 308-րդ հոդվածով նախատեսված պաշտոնեական լիազորությունները շարաշահելու հանցակազմի դիսպոզիցիայում պաշտոնեական դիրքն օգտագործելը և ծառայողական պարտականությունները չկատարելը տարանջատված են միմյանցից, ինչը վկայում է այն մասին, որ օրենսդրը անզործությամբ դրսնորվող արարքը չի ընդգրկում «օգտագործել» հասկացության մեջ, այսինքն՝ որպես այդպիսին դիտում է միայն ծառայության շահերին հակառակ կատարվող գործողությունը: Այսպիսվ, ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի շարադրանքը տառացի մեկնարանելիս և պաշտոնեական լիազորությունները շարաշահելու հանցակազմի հետ համեմատական վերլուծության ենթարկելիս կարելի է հանգել այն հետևողաբար շահերին հակառակ անզործությունը դրս է մնում տվյալ հոդվածի մերգործության ոլորտից: Գտնում ենք, որ դա արդարացված չէ, քանի որ, ինչպես նշվել է, առևտրային կամ այլ կազմակերպության շահերին հակառակ անզործությունը դրս է մնում տվյալ հոդվածի մերգործության ոլորտից: Գտնում ենք, որ դա արդարացված չէ, քանի որ, ինչպես նշվել է, առևտրային կամ այլ կազմակերպության ծառայողի կողմից իր ծառայողական պարտականությունները կատարելուց խուսափելը ոչ պակաս վտանգ է ներկայացնում օրենքով պաշտպանվող շահերի համար, քան նոյն անձի կողմից իր լիազորություններն իրականացնելիս

կազմակերպության շահերին հակառակ կատարվող ակտիվ գործողությունը: Ընդ որում, դատական պրակտիկան ցույց է տալիս, որ որոշ դեպքերում որպես լիազորությունների շարաշահում գնահատվում է նաև համապատասխան սուբյեկտների կողմից դրսնորվող անզործությունը: Օրինակ՝ «Ալ Սիլ Ստեփ» ԱՊԸ-ի սնանկության կառավարիչ Ա.-ին մեղադրանը է առաջադրվել ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի 1-ին մասով՝ այն արարքի համար, որ նշված ընկերության սնամկ ճանաչվելուց հետո նա դրսնորվել է անզործություն՝ «Անանկության մասին» ՀՀ օրենքի պահանջների խախտմամբ, պարտապանի ֆինանսական վիճակի մասին վերլուծություններում դիտավորությամբ տեղեկություններ չի ընդգրկել սնանկության պատճառների մասին, բացի դա, կանխամտածված չի դիմել դատարան՝ պարտապանի կատարած անհատույց փոխանցումները դատական կարգով հետ ստանալու համար, ինչի հետևանքով պետության օրինական շահերին պատճառվել է էական վնաս՝ 3.494.000 ՀՀ դրամի գույքային վնաս (քրեական գործ թիվ ԵՀԴ/0002/01/11):

Երևան քաղաքի Էրեբունի և Նորարաշեն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանը 17.02.2012թ. դատավճռով Ա.-ին ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցանքի կատարման մեջ ճանաչեց անմեղ և արդարացրեց արարքում հանցակազմի բացակայության հիմքով, քանի որ դատաքննությամբ ասպանուցվել է, որ նա կատարել է «Անանկության մասին» ՀՀ օրենքից բխող անհրաժեշտ գործողությունները:

Այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածը կիրառելիս հնարավոր տարակարծությունը բացառելու նապատակով ավելորդ չէր լինի հստակեցնել տվյալ արարքի օրյեկտիվ կողմի օրենդրական նկարագրությունը՝ նշելով նաև անզործությանը դրսնորվող լիազորությունները շարաշահելու, այն է՝ համապատասխան սուբյեկտի վրա դրված պարտականությունը չկատարելու մասին:

Անդրադառնալով առևտրային կամ այլ կազմակերպության ծառայողների կողմից լիազորությունները շարաշահելու օրյեկտիվ կողմը բնութագրող գործողությունների (անզործության) բռվանդակությանը՝ պետք է նշել, որ դա պայմանավորված է համապատասխան սուբյեկտի իրավասությամբ, որպիսի հասկացությունը ներառում է օրենքի կամ այլ իրավական ակտերի ուժով անձին վերապահված գործառույթների շրջանակը և իրավական հնարավորությունները, նրա առջև դրված խնդիրներն ու նպատակները, նրա վարման ներք գտնվող առարկաների (օրյեկտների, երևոյթների և գործողությունների) համակցությունը և այն լիազորությունները, որոնցով նա օժտված է վարման

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

առարկաների նկատմամբ, ինչպես նաև պատասխանատվությունը: Այդ կապակցությամբ հարկ է նշել, որ իրավասությունն ավելի լայն հասկացություն է, քան լիազորությունը, որը հանդիսանում է դրա տարրերից մեկը և հեղինակների մեծամասնության կողմից բնութագրվում է որպես անձին վերապահված իրավունքների և պարտականությունների համակցություն:

Լիազորությունները չարաշահելլ կարող է արտահայտվել տարրեր կերպ, օրինակ՝ ակնհայտ անվճարունակ գործընկերներին վարկեր տրամադրելը, ակնհայտ անշահավետ այլ գործարքներ կնքելը, ժառայողական տրամսադրտային կամ այլ տեխնիկական միջոցները, սարքերը, կազմակերպությանը պատկանող այլ գույքը անձնական նպատակներով օգտագործելը, սպառողի հետ հրապարակային պայմանագիր կնքելուց կամ հանրային ծառայություններ մատուցելուց խուսափելը կամ հաճախորդներից ոմանց ուրիշների հանդեպ նախապատվություն տալը՝ նրանց համար անհիմն սահմանելով նվազ կամ ավելի բարենպաստ պայմաններ, այդ թվում՝ անհիմն բարձրացնել կամ նվազեցնել պաշտոնապես սահմանված կամ ընդունված դրույքաշափերը (օրինակ՝ ավանդների կամ վարկերի տոկոսադրույքը) և այլն: Բոլոր դեպքերում, տվյալ հանցակազմը կարող է առկա լինել միայն այն դեպքում, եթե արարքը կատարվում է կազմակերպության շահերին հակառակ: Կազմակերպության օրինական շահերի թվին կարելի է դաստի հիմնադիր փաստաթղթերում ամրագրված խնդիրներն ապահովելը, կանոնադրական նպատակներին հասնելը, կազմակերպության պայմանագրային իրավահարաբերություններն արդյունավետ կարգավորելը, պայմանագրերը պատշաճ կատարելը, աշխատանքային կարգապահությունը և աշխատանքի պաշտպանությունն ապահովելը, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը, աշխատանքի անվտանգության, օրենքով երաշխավորված անհրաժեշտ բարենպաստ պայմաններ ստեղծելուն ուղղված համայիր միջոցառումները մշակելն ու արդյունավետ կիրառելը: «Կազմակերպության շահ» ասելով պետք է հասկանալ բացառապես օրինական շահը, որը համապատասխանում է գործող օրենսդրությանը և այլ իրավական ակտերի պահանջներին, կազմակերպության գործունեության սկզբունքներին, խնդիրներին և նպատակներին: Ընդ որում, կարծում ենք, հնարավոր չէ իրավաչափ համարել կազմակերպության որևէ շահը, եթե այն ապահովելու համար գործադրվում են անօրինական միջոցներ և եղանակներ, այդ թվում՝ կազմակերպության համար որևէ օգուտ ձեռք բերելը (շահույթ ստանալը, ծախսերից ազատվելը և այլն), եթե դա չի բխում իրավական նորմերի պահանջներից կամ տվյալ կազմակերպության գործունեության խնդիրներից և սկզբունք-

ներից: Հետևաբար, անօրինական գործողությունները (անգործությունը), որոնք թեև կատարվում են տվյալ կազմակերպության համար որոշակի օգուտներ ձեռք բերելու նպատակով, չեն կարող դիտվել որպես կազմակերպության շահերի ապահովմանն ուղղված: Այդպիսի արարքները նույնպես հակառակ են կազմակերպության շահերին՝ նկատի ունենալով դրանց ապօրինի բնույթը: Այդ առումով արդարացված չէ որոշ քրեագետների կողմից պաշտպանվող այն տեսակետը, ըստ որի՝ կազմակերպության շահերին հակառակ լիազորություններն օգտագործելու մասին օրենքում նշելը նեղացնում է քրեական պատասխանատվության դաշտը, քանի որ դրանով սահմանափակվում է վերլուծվող նորմի կիրառման ոլորտը: Այդպիսի մոտեցման կողմնակիցների կարծիքով, այն չի ընդգրկում այնպիսի դեպքերը, եթե ծառայողը ապօրինարար գործում է ի շահ կազմակերպությանը կամ երբ վնաս է պատճառում ոչ թե իր, այլ մեկ այլ կազմակերպությանը: Մեր կարծիքով, անիրավաչափ գործողությունները հնարավոր չեն համատեղել կազմակերպության օրինական շահերի հետ: Ապօրինի շահերի բավարարմանն ուղղված ցանկացած արարք պետք է դիտվի որպես կազմակերպության շահերին հակառակ կատարված, անգամ, եթե դրա արդյունքում վերջինս ստացել է որոշակի օգուտ:

Դեռևս խորհրդային քրեական իրավունքի տեսության մեջ վիճելի էր այն հարցը, թե արդյո՞ք լիազորությունները շարաշահելու օրյեկտիվ կողմը բնութագրող գործողությունները պետք է սահմանափակված լինեն անձի անմիջական լիազորությունների շրջանակով, թե՞ դրանց չարաշահումը պետք է մեկնաբանվի լայն իմաստով՝ ներառելով նաև իր գրադեցրած դիրքի հեղինակությունը, ծառայողական կապերը և դրանից բխող հնարավորություններն օգտագործելը: Ըստ լայն իմաստով մեկնաբանման կողմնակիցների՝ ծառայողական դիրքը չարաշահելու տակ պետք է հասկանալ նաև այնպիսի գործողությունները, որոնք անմիջականորեն կապված չեն անձի ծառայողական պարտականությունների հետ, այլ հիմնված են նրա պաշտոնի, հեղինակության, ծառայողական կապերի վրա: Այսինքն՝ ծառայողական դիրքը ընդգրկում է ոչ միայն անձի լիազորությունները, նրա իրավական հնարավորությունները, այլև գործողություններ կատարելու փաստացի հնարավորությունը, որը կանխորոշվում, պայմանավորվում է գրադեցրած պաշտոնով, քայլ ոչ մեղավորի անձնական սույրեկտիվ հատկանիշներով:

Տվյալ հարցի վերաբերյալ նեղ իմաստով մեկնաբանության վրա հիմնված դիրքորոշման կողմնակիցները որպես ծառայողական դիրքի օգտագործում դիտում էին միայն այն գործողությունները կամ անգործությունը, որոնք կատարվում էին միայն լիազորությունների (իրավասության) սահ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մաններում, անձի իրավունքների և պարտականությունների շրջանակներում: Վերջիններս չեն դիտարկում հեղինակության և ծառայողական կապերի օգտագործումը որպես ծառայողական դիրքի օգտագործում⁶: Այդ կապակցությամբ հարկ է նշել, որ ուսումնասիրվող արարքի դիսպոզիցիայում, ի տարբերություն պաշտոննեական լիազորությունները չարաշահելու հանցակազմի, հստակ նշվում է լիազորությունները, այլ ոչ թե ծառայողական դիրքը օգտագործելու մասին: Վերոգրյալից բխում է, որ տվյալ հանցագործության օրյեկտիվ կողմը չի ընդգրկում գրադեցրած պաշտոնի հեղինակությունը և ծառայողական կապերն օգտագործելը: Այսպիսով, ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածով նախատեսված արարքի ներկայիս օրենսդրական ձևակերպությունը է լիազորությունները չարաշահելու օրյեկտիվ կողմը բնութագրող գործողությունների (անգործության) բովանդակության լայն իմաստով մեկնաբանումը: Կարծում ենք, որ նման սահմանափակումը հիմնավոր չէ, քանի որ անհիմն նեղացնում է վերը նշված նորմի գործողության ոլորտը: Ինչպես իրավացիորեն նշում է Ս. Ա. Գորդեյշիկը. «Հեղինակությունն ու կապերը կարելի է օգտագործել ինչպես ի օգուտ, այնպես էլ ի վճառ իրավունք պաշտպանվող շահերի: Վերջինս չպետք է քրեական կապական ներգործության ոլորտից դրւից մնա»:

Կարծում ենք, որ ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի գործողությունը պետք է տարածել ոչ միայն համապատասխան սուբյեկտի անմիջական լիազորությունների, այլև նրա ծառայողական կապերի կամ գրադեցրած պաշտոնի հեղինակության օգտագործմամբ գուգորդված այնպիսի արարքների վրա, որոնք կապված են ծառայության բերումով այդ անձին վերապահված իրավունքների և լիազորությունների հետ: Նշված դեպքերում այլ ծառայողների վրա գործադրվող ազդեցությունը, պաշտոնի հեղինակության կամ ծառայողական կապերի օգտագործումը պետք է համարվի ծառայողական դիրքի անիրավաչափ օգտագործման տարր: Ինչ վերաբերում է այն դեպքերին, երբ այդպիսի գործողությունները կապված չեն ծառայողական հարաբերությունների հետ, ապա դա չի կարող դիտվել որպես ծառայողական դիրքի չարաշահում:

Այսպիսով, գտնում ենք, որ նպատակահարմար կիմներ փոփոխություն կատարել ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի դիսպոզիցիայում՝ նշելով նաև գրաված դիրքն օգտագործելու մասին:

Կազմակերպության շահերին հակասող արարք կատարելիս համապատասխան սուբյեկտը գործում է իր իրավասության շրջանակում, սակայն որոշ դեպքերում կարող է անցնել այդ սահմանները: Հատուկ ուշադրության են արժանի այն դեպքերը, երբ առևտրային կամ այլ կազմակերպության ծառայողի գործողություններն ակնհայտութեն

դրւում են գալիս իրեն վերապահված լիազորությունների շրջանակից: Հարց է առաջանում, թե արդյո՞ք այդպիսի արարքները կարելի է դիտել որպես լիազորությունների չարաշահում՝ որպեսով այն ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածով:

Իրավաբանական գրականության մեջ լիազորություններն անցնելը օրյեկտիվ կողմից բնութագրվում է որպես այնպիսի գործողություններ կատարելը, որոնք՝ ա) որևէ անձ իրավասու չէ կատարելու ոչ մի պարագայում, բ) մտնում են այլ անձի (տվյալ կամ ուրիշ կազմակերպության ծառայողի) իրավասության մեջ կամ պահանջում կղեգիալ լուծում, գ) կարող են կատարվել համապատասխան անձի կողմից միայն որոշակի պայմանների առկայության դեպքում⁸:

Այսպիսով, լիազորություններն անցնելը իր բովանդակությամբ չի նույնանում լիազորությունները չարաշահելու հետ, որի դեպքում արարքի օրյեկտիվ կողմը բնութագրող գործողությունները թեև հանրորեն վտանգավոր և հակաօրինական են (հակասում են օրենքի կամ այլ իրավական ակտի պահանջներին, կազմակերպության գործունեության սկզբունքներին և նպատակներին, դրա առջև դրված խնդիրներին, կառավարման մարմինների կողմից որոշումների ընդունման կարգին), սակայն ձևականորեն մտնում են անձի ծառայողական իրավասության մեջ: Այն տարբերվում է նաև լայն իմաստով մեկնաբանվող ծառայողական դիրքի չարաշահման օրյեկտիվ կողմը բնութագրող գործողություններից, որոնք ծառայողի անմիջական լիազորություններն իրականացնելուց բացի ենթարկում են նաև ծառայողական կապերի և գրադեցրած պաշտոնի հեղինակությունն օգտագործելը, որը հնարավորություն է ընձեռում համապատասխան սուբյեկտին ներգործել այլ անձանց վարքագծի և նրանց կողմից ընդունվող որոշումների վրա:

Այդ հարցի կապակցությամբ քրեական իրավունքի տեսության մեջ միասնական մոտեցում ձևակորված չէ: Այսպես, Բ. Վ. Վոլժենկինը գտնում է, որ առևտրային և այլ կազմակերպությունների ծառայողությունների կողմից լիազորություններն անցնելը հանդիսանում է լիազորությունները չարաշահելու մասնավոր դեպք: Հեղինակի կարծիքով, օրենքում հատուկ նորմի բացակայությունը չի բացառում ընդհանուր բնույթի նորմով՝ լիազորությունները չարաշահելու հանցակազմը նախատեսող քրեական օրենսգրքի հոդվածով, քրեական պատասխանավորության ենթարկելու հնարավորությունը: Նման տեսակետը, մեր կարծիքով, ընդունելի չէ, քանի որ տվյալ հանցանքները չեն նույնանում: Քրեական իրավունքի տեսության մեջ այդ երկու տեսակի արարքները սահմանազատվում են միմյանցից, տարբերվում իրենց օրյեկտիվ կողմից առանձնահատկություններով՝ նկատի ունենալով, որ դրանք բնութագրող գործողությունները իրենց բովանդա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կուրյամբ տարբեր են: Վերոգրյալը հիմք ընդունելով՝ պետական ծառայության դեմ ուղղված հանցագործություններն ընդգրկող 29-րդ գլխում օրենսդիրն այդ երկու տեսակի արարքները նախատեսել է առանձին հոդվածներում (հոդված 308-րդ «Պաշտոնեական լիազորությունները չարաշահելը» և հոդված 309-րդ «Պաշտոնեական լիազորություններն անցնելը»): Հետևաբար, լիազորությունները չարաշահելու տարածական մեկնաբանումը կհանգեցնի «չարաշահել» հասկացության իմաստի սխալ ըմբռնմանը և դրա բովանդակության անհիմն ընդլայնմանը: Վերոգրյալը կարող է խնդիրներ առաջացնել առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողների կողմից կազմակերպության շահերին հակառակ կատարված արարքները որպեսին: Այսպես, ո՞չ լիազորությունները չարաշահելու, ո՞չ էլ դրանք անցնելու հասկացությունները օրենսդրության ամրագրված չեն և որոշվում են միայն տեսությամբ (որտեղ այդ երկու հասկացությունները տարբերակվում են): Հետևաբար, նման մեկնաբանումը հնարավորություն չի ընձեռի հստակ որոշել ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի ներգործության սահմանները քրեական իրավունքի տեսության մեջ մշակված հասկացությունների հիման վրա՝ վերջիններին հակասելու պատճառով: Գտնում ենք, որ ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի գործողությունը լիազորությունների սահմանազանցմանը դրսորվող արարքների վրա տարածելը կհանգեցնի քրեական օրենքն անալոգիայով կիրառելուն, ինչն արգելվում է:

Այսպիսով, կարծում ենք, որ օրենքում առկա է բաց, որն անհրաժեշտ է վերացնել: Այդ իսկ պատճառով նպատակահարմար կիներ լրացնել ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի դիսպոզիցիան՝ 1-ին մասում նշում կատարելով նաև լիազորություններն անցնելու վերաբերյալ, ինչը բույլ կտա ընդգրկել տվյալ նորմի ներգործության ոլորտում առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողների կողմից կատարվող հանրության համար վտանգավոր արարքների լայն շրջանակը՝ ներառյալ համապատասխան սուբյեկտի իրավասության մեջ մտնող և իր լիազորությունների սահմաններից ակնհայտութեն դուրս եկող գործողությունները:

Ընդ որում, պետք է փաստել, որ մասնավոր հատվածի ծառայության ոլորտում կատարվող հանցագործությունների վերաբերյալ ՀՀ գործող քրեական օրենսդրության բացերը վերոգրյալով չեն սահմանափակվում: Այդ բվում՝ օրենսդրական լուծում չի տրվել համապատասխան սուբյեկտների կողմից կատարվող ծառայողական կեղծիքի խնդրին: Այդ հարցի կապակցությամբ հետաքրքրություն է ներկայացնում ստորև բերվող օրինակը:

ՀՀ Գլխավոր դատախազության քննչական վարչությունում 2004-2005թթ. քննվել է թիվ 62205705 քրեական գործ, որի շրջանակներում «X»

ՓԲԸ-ի տնօրեն Ս.-ին մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քր. օր.-ի 314-րդ հոդվածի 1-ին մասով այն բանի համար, որ նա «Y» ՓԲԸ-ի տնօրեն Վ.-ի հետ միասին հետին բվով կազմել, ստորագրել ու կնքել է կեղծ համաձայնագիր, ըստ որի՝ «X» ՓԲԸ-ն «Y» ՓԲԸ-ի պատվերը կատարելիս իրեւ կրել է լրացուցիչ չնախատեսված ծախսեր, որի հետևանքով նրա մոտ առաջացել են առանձնապես խոշոր չափի վնասներ, իսկ «Y» ՓԲԸ-ն ընդունել է նշված ծախսերը և պարտավորվել է փոխհատուցել այն: Նոյն մեղադրանքը առաջադրվել է նաև «Y» ՓԲԸ-ի տնօրեն Վ.-ին: Այնուհետև մեղադրալների նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցվել և քրեական գործի վարույթը կարճվել է քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետն անցնելու կապակցությամբ:

Անդրադառնալով վերոնշյալ արարքի որակմանը՝ հարկ է նշել, որ մեղադրալները հանդիսանում են առևտրային կազմակերպություններում կառավարչական լիազորություններն իրականացնող ծառայողներ և օժտված չեն ՀՀ քր. օր.-ի 308-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված պաշտոնատար անձի հատկանիշներով: Հետևաբար, վերջիններս չեն կարող հանդես գալ որպես ՀՀ քր. օր.-ի 314-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության՝ պաշտոնեական կեղծիքի սուբյեկտ: Այդ կապակցությամբ հարց է առաջանում, թե կարո՞ղ է արդյոք տվյալ արարքը որպեսին ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածով: Մեր կարծիքով, դա սխալ կիներ հետևյալ պատճառաբանությամբ. ինչպես արդեն նշվել է, ծառայողական լիազորությունները կազմակերպության շահերին հակառակ օգտագործելիս անձը գործում է իր իրավասության սահմաններում, այսինքն՝ օգտվում է իրավական ակտերից բխող, իրեն պատկանող իրական իրավագործություններից: Այդպիսին է, օրինակ, օրենքի պահանջների հիման վրա մշակված կանոնադրությամբ նախատեսված՝ ընկերության անունից գործարք կնքելու լիազորությունը, որը վերապահվում է տվյալ կազմակերպության գործադիր մարմնին (տնօրենին կամ կողեզրի գործադիր մարմնին): Ըստ որում, այստեղ խսոր վերաբերում է օրենքով կամ այլ իրավական ակտերով սահմանված կարգով գործարքի կնքմանը՝ դրա ձևին և բովանդակությամբ առաջադրվող պարտադիր պայմանների պահպանմամբ (այլ հարց է, որ դրա կնքումը տվյալ պարագայում կարող է ընկերության համար նախակահարմար չլինել): Մինչդեռ բերված օրինակում տեղի է ունեցել ոչ թե իրական գործարքի կնքում՝ տվյալ հասկացության իրավաբանական իմաստով, այլ պատրաստվել է իրականում գոյություն չունեցող փաստերը հաստատող շինծու փաստարությունը: Անկասկած պարզ է, որ փաստարությունը կեղծելու լիազորությունը չի կարող մտնել որևէ անձի իրավասության մեջ: Բացի այդ, այդպիսի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

արարքը դժվար թե կարելի է դիտել որպես լիազորություններն անցնելը, որն ըստ եռթյան, իրենից ներկայացնում է սահմանված կարգի խախտմամբ ծառայողական գործառույթներն իրականացնելը՝ զուգորդված տվյալ սուբյեկտի իրավասության շրջանակից ակնհայտորեն դուրս եկող գործողությունների կատարմամբ: Լիազորությունների սահմանազանցման մասին կարելի է խոսել, օրինակ՝ ընկերության դեկավարի կողմից առանց կառավարման վերադաս մարմնի (տնօրենների խորհրդի, բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի) թույլտվության գործարք կնքելու դեպքում, եթե օրենքի կամ այլ իրավական ակտի ուժով այդպիսի թույլտվությունը (գործարքին հավանություն տալը) պարտադիր է: Մինչդեռ փաստարդերի կեղծունը գտնվում է բոլորվին այլ հարթության վրա և անգամ մոտ չի կարող լինել որևէ անձի ծառայողական իրավասության շրջանակին: Կեղծիքի օբյեկտիվ կողմը բնութագրող գործողություններն ունեն յուրահատուկ բովանդակություն, այդ տեսակի արարքներին բնուրշ առանձնահատկություններ, որի ուժով ձեռք են բերում ինքնուրույն քրեական նշանակություն: Անշուշտ, կարելի է ասել, որ ծառայողական գործունեության ոլորտում կատարվող, համապատասխան սուբյեկտների գրաված դիրքի հետ կապված բազմազան և բազմատեսակ բոլոր արարքները լայն իմաստով մեկնաբանելիս իրենից ներկայացնում են լիազորությունների (դիրքի) չարաշահում նկատի ունենալով, որ դրանք բոլորը կապված են լիազորությունների կամ գրաված դիրքից բխող հնարավորությունների ոչ իրավաչափ օգտագործման հետ: Չարաշահման հասկացության այդպիսի տարածական մեկնաբանության դեպքում դրան կարելի է վերագրել ոչ միայն լիազորությունների սահմանազումը, այլև կեղծիքը և նույնիսկ կաշառումը: Լիազորությունները չարաշահելու համար քրեական պատասխանատվություն սահմանող նորմը հանդես է գալիս որպես ընդհանուր՝ ծառայողական գործունեության հետ կապված հանցաների առանձին տեսակները նախատեսող հատուկ նորմների նկատմամբ: Ակնհայտ է և անվիճելի, որ ծառայողական չարաշահումների բոլոր հնարավոր դրսերումների նկարագրությունը անհնար է առանձին նախատեսել քրեական օրենքում՝ նկատի ունենալով, որ դրանք կարող են լինել բազմատեսակ, և, բացի այդ, դրա անհրաժեշտությունը բացակայում է՝ հիմք ընդունելով ընդհանուր նորմի առկայությունը: Սակայն, մյուս կողմից, հնարավոր չեն սահմանել մեկ «ունիվերսալ» նորմ՝ տարածելով դրա գործողությունը համապատասխան ոլորտում կատարվող տարատեսակ արարքների չափազանց լայն շրջանակի վրա, անտեսելով դրանց որոշ խնդերի յուրահատկությունը: Այսպես, օրինակ, օրենսդիրը սահմանել է առևտրային կաշառքի համար քրեական պատասխանատվություն-

թյուն նախատեսող առանձին նորմ՝ նպատակահարմար գտնելով տարբերակել տվյալ տեսակի արարքները առևտրային և այլ կազմակերպությունների ծառայողների կողմից կատարվող այլ հանցավոր չարաշահումներից, ինչը, կարծում ենք, ամբողջությամբ արդարացված է և հիմնավոր: Մինչդեռ համապատասխան սուբյեկտների կողմից կատարվող ծառայողական կեղծիքի յուրահատուկ բովանդակությունը, մեր կարծիքով, անտեսվել է:

Գտնում ենք, որ վերը շարադրված պատճառաբանությամբ սխալ կիմեր նույնացնել կեղծիքը լիազորությունները չարաշահելու հետ (թե՝ լայն և թե՝ ներ իմաստով), չնայած այն հանգամանքին, որ բերված օրինակում դա կատարվել է մեղադրյալների ծառայողական դիրքից բխող հնարավորությունների օգտագործմամբ:

Այդ կապակցությամբ հարց է առաջանում, թե առևտրային կամ այլ կազմակերպության ծառայողների կողմից կատարվող կեղծիքի քրեականացումը արդյո՞ք չի հանգեցնի ՀՀ քր. օր.-ի Հատուկ մասի նորմների ավելորդ կրկնությանը՝ նկատի ունենալով ՀՀ քր. օր.-ի 314-րդ և 325-րդ հոդվածների առկայությունը: Կարծում ենք՝ ոչ, քանի որ, նույն տրամաբանությունից ելնելով, կարելի է ավելորդ համարել նաև ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի գոյությունը: Այսպես, գործողության մեջ դնելով 2003թ.-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգիրը, օրենսդիրը քրեական պաշտպանության տակ է դրել նաև հասարակական հարաբերությունների մի նոր տեսակ, այն է՝ հանրային ոլորտում ընդգրկված կազմակերպություններում ծառայության շահերը՝ ճանաչելով տվյալ օբյեկտի կարերությունը և դրանով պայմանավորված՝ այն քրեական միջոցներով պաշտպանելու անհրաժեշտությունը: Միաժամանակ, օրենսդիրը, որդեգրելով ԱՊՀ երկրների մողելային քրեական օրենսգրքում արտացոլված սկզբունքը, ընտրել է հանրային և մասնավոր հատվածների ծառայողների հանցավոր արարքների սահմանազատման ուղին՝ ճանաչելով այդ երկու կատեգորիայի արարքների օբյեկտների տարբերությունը: Նման պարագաներում, հիմք ընդունելով հանրային և ոչ հանրային ծառայության ոլորտում կատարվող արարքներին բնորոշ ընդհանուր հատկանիշների նմանությունը, դրանք նախատեսող ՀՀ քր. օր.-ի Հատուկ մասի տարբեր գլուխներում տեղադրված նորմերն անխուսափելիորեն նման կիմնեն իրենց իրավաբանական-տեխնիկական կառուցվածքով, ինչպես, օրինակ, ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ և 308-րդ հոդվածները (ընդ որում, դա բոլորովին չի նշանակում, որ դրանք պետք է տառացիորեն վերաբռնիլ միմյանց): Անդրադարձալով կեղծիք կատարած ոչ հանրային ոլորտի ծառայողին լիազորությունները չարաշահելու համար քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությանը՝ հարց է առաջա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նում, թե ինչո՞վ էր դեկավարվում օրենսդիրը՝ սահմանելով պաշտոնեական կեղծիքի համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող առանձին նորմ (314-րդ հոդված): Ակնհայտ է, որ դա պայմանավորված է տվյալ տեսակի արարքներին բնորոշ առանձնահատկությամբ, որը թույլ չի տալիս ընդգրկել դրանք ընդհանուր նորմի (308-րդ հոդվածի) գործողության ոլորտում՝ նոյնացնելով լիազորությունները չարաշահելու հետ: Հիմք ընդունելով դա, հասկանալի չէ օրենսդիրի մոտեցումը առևտրային և այլ կազմակերպությունների ծառայողների նմանատիպ արարքների նկատմամբ, որոնք նույնապես վտանգ են ներկայացնում օրենքով պաշտպանվող շահերի համար:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ առևտրային կամ այլ կազմակերպության ծառայողի կողմից ցանկացած եղանակով կատարված կեղծիքը՝ կազմակերպության գործունեությանը առնչվող կեղծ փաստարդեր կազմելը կամ հանձնելը, այդպիսի փաստարդերում ակնհայտ կեղծ տեղեկություններ կամ գրառումներ մտցնելը, կեղծում, քերվածք կամ այլ թվական գրառումներ կամ փոփոխություններ կատարելը, ինչպես նաև նմանատիպ այլ գործողությունները չեն համապատասխանում ոչ լիազորությունների չարաշահման, ոչ էլ սահմանազանցման հատկանիշներին: Նման արարքները չեն կարող ամբողջությամբ ընդգրկվել նաև ՀՀ քր. օր.-ի 325-րդ հոդվածի գործողության ոլորտում, քանի որ միայն մասնակիորեն են համապատասխանում նշված հոդվածով նախատեսված հանցանքների օրյեկտիվ և սուբյեկտիվ հատկանիշներին: Այսպես, ծառայողական կեղծիքը կարող է ընդգրկել հանցագործության առարկաների ավելի լայն շրջանակ, որը չի սահմանափակվում վերոնշյալ հոդվածում թվարկված փաստարդերով: Նույնը վերաբերում է նաև արարքի սուբյեկտիվ կողմին՝ նկատի ունենալով ՀՀ քր. օր.-ի 325-րդ հոդվածում ամրագրված նպատակները: Բացի այդ, տվյալ դեպքում կանունի և քրեական գմահատական չի ստանա այդ արարքների սոցիալական էությունն արտացոլող այնպիսի կարևոր հատկանիշը, ինչպիսին է համապատասխան կազմակերպություններում ծառայության շահերի դեմ ուղղված լինելը, այսինքն՝ դրանց օրյեկտիվ յուրահատկությունը:

Ծոշակելով մասնավոր հատվածի ծառայողների կողմից կատարվող կեղծիքի քրեականացման խնդիրը՝ չենք կարող չանդրադառնալ նաև այն հարցին, թե ծառայողական կեղծիքի համար քրեական պատասխանատվություններում ծառայության շահերի դեմ ուղղված լինելը, այսինքն՝ դրանց օրյեկտիվ յուրահատկությունը:

մաս կամ առանց ծառայությունների մատուցման կեղծ փաստարդեր տրամադրելը, ծախսերի կամ եկամուտների վերաբերյալ կեղծ փաստարդեր կազմելը և ներկայացնելը, որը խոշոր վճառ է պատճենել: Չանդրադառնալով տվյալ նորմի գոյությունը իմնավոր կամ ոչ իմնավոր լինելու հարցին՝ այնուհանդերձ հարկ ենք համարում դիտարկել դա ծառայողական կեղծիքի դեպքերին վերաբերելիության տեսանկյունից: Եթե անգամ համարենք, որ այս կարող է տարածվել քերված օրինակի վրա (ինչը բոլոր դեպքերում վիճելի է), ապա հարց է առաջանում, թե ինչպե՞ս պետք է վարվել ՀՀ քր. օր.-ի 189-րդ հոդվածի 2-րդ մասում չնշված այլ փաստարդերը, օրինակ՝ կազմակերպության կառավարման մարմինների (բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի, տնօրենների խորհրդի, կոլեգիալ գործադիր մարմնի և այլնի) որոշումները այդպիսի մարմինների կազմում ընդգրկված անձի կամ այլ ծառայողի կողմից կեղծելու դեպքում: Նույն խնդիրը կառաջանա նաև առևտրային կամ այլ կազմակերպություններում որևէ պաշտոն գրադեցնելու կամ աշխատավարձի չափի մասին կեղծ տեղեկություններ պարունակող տեղեկանք կամ այլ փաստարդուղ տրամադրելու դեպքին իրավաբանական գնահատական տալու ժամանակ: Այսպիսով, կարծում ենք, որ ՀՀ քր. օր.-ի 189-րդ հոդվածի 2-րդ մասը ի վիճակի չէ լրացնելու քրեական օրենքում առկա բացը, քանի որ դրա գործողությունը տարածվում է միայն կեղծիքի հետ գուգորդված դեպքերի որոշակի նեղ շրջանակի վրա (նույնը կարելի է ասել նաև ՀՀ քր. օր.-ի 325-րդ հոդվածի մասին), և բացի այդ՝ ծառայողական կեղծիքը կարող է ընդհանրապես չառնչվել ճեռնարկատիրական գործունեության հետ: Այլ հարց է, թե առևտրային կամ այլ կազմակերպության ծառայողի կողմից կատարվող ծառայողական կեղծիքը նախատեսող առանձին նորմի առկայության պայմաններում արդյո՞ք անհրաժեշտ կլինի ՀՀ քր. օր.-ի 189-րդ հոդվածի 2-րդ մասը՝ ներկայիս գործող խմբագրությամբ, որպիսի հարցին չենք անդրադառնում:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալ՝ կարծում ենք, որ նշված օրենսդրական բացը շտկման կարիք ունի, ուստի նպատակահարմար կլինի նախատեսել համապատասխան սուբյեկտի քրեական պատասխանատվությունների համարական կամ պետության իրավունքներին ու օրինական շահերին:

ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ են հանդիսանում հանրուեն վտանգավոր հետևանքները՝ անձանց, կազմակերպությունների կամ պետության իրավունքներին ու օրինական շահերին պատճառված էական վճառը: Վճառ կարող է կրել գույքային կամ ոչ գույքային

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

բնույթ, այդ թվում՝ կազմակերպչական, ֆիզիկական, բարոյական: Այդ կապակցությամբ հարկ է նշել, որ, որոշ հեղինակների կարծիքով, ոչ գույքային վճարը չի կարող համարվել լիազորությունները չարաշահելու հետևանք, քանի որ դա հանգեցնում է քրեական և քաղաքացիական պատասխանատվության միջև առկա սահմանագծի վերացմանը¹⁰: Գտնում ենք, որ նման տեսակետը հիմնազուրկ է՝ նկատի ունենալով նախ այն, որ գույքային վճարի շուրջ ծավալող իրավահարաբերությունները որոշ դեպքերում նույնական կարող են կարգավորվել քաղաքացիական դաշտում, և, բացի այդ, նման սահմանափակ մեկնարանումը չի բխում լիազորությունները չարաշահելու հետևանքների օրենսդրական նկարագրությունից:

Լիազորությունների չարաշահման հետևանքով պատճառվող վճարը կարող է արտահայտվել տարրեր կերպ, օրինակ՝ աշխատատեղերի կրծատման, աշխատավարձի շվճարման, հարկման բազայի նվազեցման, սնանկության փոփոխության նվազման, կազմակերպության շահութաբերության նվազման, բողարկվող արտադրանքի կրծատման, երկարատև արտադրական պարապուրդի, կազմակերպության բնականոն գործունեության այլ խանգարումների, կազմակերպության կամ նրա գործընկերների տնտեսական վիճակի կամ աշխատանքի պայմանների վատքարացման, գործարար համբավի վարկարեկման, քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքների խախտման, կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վճարի և այլ ձևերով:

Գույքային վճարը կարող է դրսերրվել գույքի ոչնչացման, վճարման, կորստի (իրական վճար), չստացված եկամուտների (բաց բողնված օգուտի), ինչպես նաև այն ծախսերի տեսքով, որոնք տուժող կատարել է կամ պետք է կատարի իր խախտված իրավունքը վերականգնելու համար: Այդպիսի վճարը կարող է արտահայտվել մատուցվող ծառայությունների դիմաց լրացուցիչ վճարումներ գանձելու, կատարված աշխատանքների կամ մատուցված ծառայությունների, վաճառված գույքի դիմաց կազմակերպությանը հասանելիք դրամական միջոցները պակաս չափով ստանալու մեջ: Հարկ է նշել, որ ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածով նախատեսված էական վճարը արժեքավորվող հասկացություն է, հետևաբար յուրաքանչյուր դեպքում վճարի էական լինելու հարցը որոշելիս պետք է հաշվի առնվեն գործի կոնկրետ հանգամանքները (արարքի բացասական ազդեցության աստիճանը կազմակերպության բնականոն աշխատանքի վրա, դրա կողմից կրած նյութական վճարի բնույթը և չափը, տուժած քաղաքացիների քանակը, նրանց պատճառված ֆիզիկական, բարոյական կամ գույքային վճարի ծանրությունը և այլն):

Լիազորությունները

չարաշահելու

հետևանքները որոշելիս արժեքավորվող հասկացությունների կիրառման հարցի կապակցությամբ քրեագետների կարծիքները տարրեր են: Այսպես, Ն. Լուպաշնիկոն գտնում է, որ մի շարք դեպքերում հանցագմները նկարագրելիս այնպիսի կատեգորիաների կիրառումը, ինչպիսիք են «էական վճար» և «ծանր հետևանքները», պարզապես անհրաժեշտ է՝ այս կամ այն հանրության համար փոփոխությունների գործնականում առկա բոլոր դրսերրումները օրենքում նախատեսելու անհնարինության կապակցությամբ¹²: Հակառակ տեսակետի կողմնակիցների կարծիքով, հետևանքների անորոշությունը գործնականում հանգեցնում է բարդությունների առաջացմանը¹³: Մեր կարծիքով, նշված մոտեցումներից յուրաքանչյուրի հետ կարելի է համաձայնել միայն մասնակիորեն հետևյալ պատճառաբանությամբ.

Հարկ է նշել, որ, ի տարրերություն պաշտոնեական լիազորությունները չարաշահելու համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող ՀՀ քր. օր.-ի 308-րդ հոդվածի (որտեղ գույքային վճարի դեպքում էական է համարվում հանցագործության պահին սահմանված նվազագույն աշխատավարձի երեքհարյուրապատիկի չափը գերազանցող գումարը կամ դրա արժեքը), ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածում առևտրային կամ այլ կազմակերպության ծառայողի կողմից լիազորությունները չարաշահելու հետևանքով պատճառված էական գույքային վճարի չափը որոշված չէ: Կարծում ենք, որ դա օրենսդրի բացըռողումն է, քանի որ այդպիսի տարրեր մոտեցումը հանրային և ոչ հանրային ոլորտի ծառայողների հանցավոր արարքներով պատճառված վճարի նկատմամբ անտրամաբանական է և ոչ հիմնավոր: Ինչպես հայտնի է, արժեքավորվող հասկացությունների մեկնարանումը, պայմանավորված լինելով գործի հանգամանքներով, զգալի չափով կախված է իրավակիրառողի սուրյեկտիվ ընկալումից: Շատ դեպքերում, հատկապես օրենքի միատեսակ կիրառության վերաբերյալ դատական պրակտիկայի կողմից հատակ ձևափորված միասնական մոտեցման բացակայության պայմաններում, արժեքավորվող հասկացություններով որոշվող հանցամանքների զնահատումը կարող է չափազանց դժվար լինել: Մինչդեռ ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածը կիրառելիս վճարը որպես էական գնահատելը վճռորոշ դեր է խաղում ծառայության բնագավառում կատարվող հանցավոր արարքները այլ զանցանքից սահմանագատելու համար, քանի որ դրանից կախված է արարքում հանցագմի առկայության հարցը:

Օրենքում հատակ որոշված չափանիշների բացակայության պայմաններում այդպիսի կարևոր հարցի լուծումն ամբողջությամբ իրավակիրառողի հայեցողությանը բողնելը, կարծում ենք, միշտ չէ: Իհարկե, հասկանալի է, որ որոշ դեպքե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

բում քրեական օրենքում արժեքավորվող հասկացություններ օգտագործելու անխուսափելի է, օրինակ՝ նոյն արարքով պատճառված ոչ գույքային բնույթի վնասը որպես էական գնահատելիս: Նման դեպքերի առնչությամբ արժեքավորվող հասկացությունների կիրառման օգտին քրեագետների արտահայտած կարծիքները հիմնավոր են թվում: Սակայն, մեր համոզմամբ, այդպիսի հասկացությունների կիրառումը պետք է սահմանափակվի այն դեպքերով, երբ անհնար է գնահատել պատճառված վնասի ծանրությունը դրամային արտահայտությամբ: Պարզ է, որ առանձին դեպքերում, հաշվի առնելով գործի կոնկրետ հանգամանքները (օրինակ՝ տուժողի գույքային դրությունը, նրա խնամքի տակ գտնվող անձանց թիվը), դրամային արտահայտությամբ նոյն գումարի չափով պատճառված վնասը կարող է լինել ավելի կամ նվազ ծանր այն կրած անձի համար: Սակայն, այդպիսի մոտեցման դեպքում դրամային արտահայտությամբ որոշվող չափ չպետք է սահմանվեր նաև սեփականության և տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված մի շարք հանցագործությունների, ինչպես նաև ՀՀ քր. օր.-ի 308-րդ հոդվածով նախատեսված արարքի հետևանքների համար, ինչը, մեր կարծիքով, անխուսափելիորեն կիսումնդրտեր օրենքի միատեսակ կիրառությանը: Բոլոր դեպքերում համոզված ենք, որ առևտրային կամ այլ կազմակերպության ծառայողի արարքով պատճառված գույքային վնասն էական համարելու համար կոնկրետ քանակական չափանիշ սահմանելը նախընտրելի է ներկայիս անորոշ օրենսդրական ձևակերպման համեմատ: Հետևաբար, գտնում ենք, որ արդարացված կիններ լրացնել ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածով նախատեսված արարքի օրենսդրական ձևակերպումը՝ սահմանելով հանցագործությամբ պատճառվող գույքային վնասի կոնկրետ չափ:

Ուշագրավ է նաև այն հանգամանքը, որ ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածում թվարկվող, հանցագործության հետևանքով խախտվող շահերի շրջանակում ներառված չեն հասարակության շահերը (դրանք նշված են ի թիվս ՀՀ քր. օր.-ի 308-րդ հոդ-

վածում նկարագրված հետևանքների): Ընդ որում, «հասարակության շահ» հասկացությունը ունի ինքնուրույն իրավաբանական նշանակություն, որը պետք է տարբերել և պետական շահից, և ամեն կամ կազմակերպության անհատական շահերից: Այսպես, հասարակական շահեր ասելով հասկանում ենք անձանց անհատավես չորոշվող շրջանակի օրինական իրավունքներն ու շահերը՝ սոցիալ-տնտեսական, հոգևոր, բարոյական, մշակութային և այլ պահանջմունքները՝ կապված Սահմանադրությամբ, օրենքներով, միջազգային պայմանագրերով երաշխավորված իրավունքների և ազտությունների պահպանման, հասարակական անվտանգության և բարեկեցության, քաղաքացիական հասարակության ձևավորման և կայուն զարգացման պահովման հետ: Այդպիսիք են, օրինակ, սոցիալական ապահովման, բնապահպանության, առողջապահության, գիտության, կրթության և այլ հասարակայնորեն նշանակալից ոլորտներում առկա կարևոր խնդիրների լուծման կապակցությամբ ծավալվող իրավահարաբերությունները: Հասարակության շահերը, կազմելով պետական շահի հիմքը, անխօնիորեն փոխսկապակցված են, սակայն չեն նույնանում դրա հետ: Նշված պատճառաբանությամբ կարծում ենք, որ ավելորդ չեր լինի լրացնել ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի օրենսդրական ձևակերպումը՝ որպես հանցագործության հետևանք նշելով նաև հասարակության շահերին պատճառված վնասը:

Հիմք ընդունելով վերը շարադրվածը՝ կարծում ենք, որ, ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի արդյունավետ կիրառումն ապահովելու նկատառումներից ելնելով, նպատակահարմար կիններ ներկայացվող առաջարկություններին համապատասխան հստակեցնել տվյալ հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի օրենսդրական ձևակերպումը, ինչը թույլ կտա հստակ որոշել դրա գործողության սահմանները՝ պարզելով նշված նորմի ներգործության ոլորտում գտնվող արարքների շրջանակը:

¹ Տե՛ս Комментарий к УК РФ. Особенная часть. Под общ. ред. Скуратова Ю.И. и Лебедева В.М. М., Иифра М-Норма, 1996. С. 230.

² Տե՛ս Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Изд. 2-е, под ред. Радченко В.И. и Михлина А.С. М., Спарт, 2004. С. 476.

³ Տե՛ս Чеботарев Г.Н. Муниципальное право Российской Федерации: Учебно-методический комплекс. Тюмень: Изд-во ТГУ, 2001. С. 79; Минькова А.М. Уголовная ответственность за злоупотребление полномочиями в коммерческих и иных организациях. Дис. к.ю.н., Ростов-на-Дону, 2002. С. 57.

⁴ Տե՛ս Солдатова Л.А. Злоупотребление полномочиями и превышение полномочий. Дис. к.ю.н., Ульяновск, 2002. С. 95.

⁵ Տե՛ս Здравомыслов Б.В. Должностные преступления. Понятие и квалификация. М., Юрид. лит., 1975. С. 131; Светлов А.Я. Борьба с должностными злоупотреблениями. Киев, Наук. думка, 1970. С. 46; Черебедов С.С.

ԱՐԴԻՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

- ⁶ Злоупотребление полномочиями по российскому уголовному праву. Дис. к.ю.н., М., 2008. С. 52.
- ⁷ Ст. Трайнин А.Н. Должностные и хозяйственныe преступления. М., Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. С. 47;
- Кириченко В.Ф. Виды должностных преступлений по советскому уголовному праву. М., Изд-во АН СССР, 1959. С. 68; Сарницкий С.Н. Уголовная ответственность за злоупотребление полномочиями в коммерческих организациях. Дис. к.ю.н., Краснодар, 2004. С. 53.
- ⁸ Ст. Комментарий к УК РФ. Расширенный уголовно-правовой анализ / Под общ. ред. Мозякова В. В.- М.: Экзамен, 2002. С. 680.
- ⁹ Ст. Гордейчик С.А. Преступления управленческого персонала коммерческих и иных организаций в сфере экономической деятельности. Дис. к.ю.н., Волгоград, 1997. С. 75.
- ¹⁰ Ст. Волженкин Б.В. Служебные преступления. М., Юристъ, 2000. С. 307.
- ¹¹ Ст. Постановление Пленума Верховного суда РФ от 16 октября 2009г. N 16 «О судебной практике по делам о злоупотреблении должностными полномочиями и о превышении должностных полномочий», п. 18 / Официальный сайт Верховного суда РФ. Документы Верховного суда РФ (Электронный ресурс) <http://www.supcourt.ru/second.php>
- ¹² Ст. Лопашенко Н. Еще раз об оценочных категориях в законодательных формулировках преступлений в сфере экономической деятельности // Уголовное право, 2002, N 2. С. 44.
- ¹³ Ст. Андреев А., Гордейчик С.А. Понятие последствий преступлений в сфере экономической деятельности. // Российская юстиция. 1997 N 7. С. 44.

Anna Danibekyan

Соискатель кафедры уголовного
и уголовно-процессуального права института
права и политики Российской-Армянского
(Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

Основные вопросы уголовной ответственности за злоупотребление полномочиями служащими коммерческих или иных организаций

В настоящей статье рассматриваются основные проблемы и правовые вопросы, связанные с применением ст. 214 УК РА, предусматривающей уголовную ответственность за злоупотребление полномочиями служащими коммерческих или иных организаций. Статья содержит анализ сложившихся в теории уголовного права мнений и позиций, высказанных разными авторами относительно сферы применения данной нормы. В статье раскрывается сущность и характерные особенности данного общественно опасного деяния, анализируется законодательное описание признаков объективной стороны рассматриваемого состава преступления, на основании чего выявляются пробелы уголовного законодательства об ответственности за преступления в сфере службы частного сектора и формулируются практические предложения относительно его совершенствования.

Ключевые слова: злоупотребление полномочиями, уголовная ответственность, коммерческие или иные организации.

Anna Danibekyan

Post-graduate student of the Chair of Criminal Law
and Criminal Procedural Law of the Institute of Law and Policy
of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

The main issues of the criminal liability for abuse powers by employees of commercial or other organizations

This article examines the main problems and legal issues related to the implementation of Art. 214 of Criminal Code of RA establishing criminal liability for abuse powers by employees of commercial or other organizations. The article contains analysis prevailing in theory of criminal law views and positions expressed by different authors in relation to the sphere of implementation of this norm. The article reveals the essence and outstanding characteristics of this socially dangerous act, analyses the legislative description of signs of the objective side of considered corpus delicti, on basis of which discovers omissions of criminal legislation about liability for offenses committed in scope of private sector's service and formulates practical proposals aimed at improving the legislation.

Keywords : abuse powers, criminal liability, commercial or other organizations.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԵՎՈՐԳ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Ֆրանսիական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի
քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դասախոս

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի
ինստիտուտի հայցորդ

ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿ ՊԱՏԱԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴԻՐՆԵՐԻ ԵՎ ՍԱՄԱԿԻՑՆԵՐԻ ՊԱՏԱԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հողվածում քննարկվում են սահմանափակ պատախանատվությամբ ընկերության հիմնադիրների և մասնակիցների պատախանատվության հետ կապված հարցերը: Մասնավորապես, քննության են առնվել վերջիններիս ընկերությունից հեռացնելու օրենսդրական իմքերը: Նշված հարցերի կարգավորմանն ուղղված իրավական նորմերի և իրավաբանական գրականության մեջ առկա տեսակետների համակողմանի ուսումնաժողովության արդյունքում հեղինակն առաջարկել է, որպեսզի վերջիններիս ընկերությունից հեռացնելու հիմք ծառայի ոչ թե նրանց վարքագծի ձևը /գործողություն, անգործություն/, այլև այդ վարքագծի արդյունքում ընկերության համար առաջացած հետևանքները:

Հիմնարար քառեր - պատախանատվություն, ողջամտություն, բարեխղճություն, սուրյեկտիվ իրավունք, վարքագիծ, խուսափել, ընդհանուր ժողով:

Իրավունքի ցանկացած տեսակ հնարավոր խախտումներից պաշտպանության կարիք ունի: Իրավունքի պաշտպանվածության աստիճանը պայմանավորում է դրա արժեքը: Սուրյեկտիվ քաղաքացիական իրավունքները ենթակա են պաշտպանության իրավական միջոցների օգնությամբ, որոնք իրավաբանական գրականության մեջ բնութագրվում են որպես քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց նկատմամբ օրենսդրությամբ նախատեսված հարկադրանքի ներգործության միջոցներ, որոնց նպատակն է իրավունքների և օրինական շահերի խախտումները վերացնելը կամ դրանք կանխարգելելը¹:

Սահմանափակ պատախանատվությամբ ընկերությունը (այսուհետ՝ Ընկերություն կամ ՍՊԸ) քաղաքացիական շրջանառությունում հանդես է գալիս իր անվան տակ և ինքնուրույն պատախանատվություն է կրում իր պարտավորությունների համար: Մասնակիցներն ընկերության անոնից երրորդ անձանց հետ հարաբերությունների մեջ չեն մտնում և Ընկերության պարտավորություններով պատախանատվություն չեն կրում, սակայն հարաբերությունների մեջ են մտնում մնացած մասնակիցների և հենց Ընկերության հետ: Նշված հարաբերությունների շրջանակում մասնակիցներն ունեն որոշակի իրավունքներ ու պարտականություններ, որոնք չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը վերջիններիս պատախանատվության հիմքն է:

Ընկերության հիմնադիրի և մասնակցի պատախանատվությունն առաջանում է «Սահմանափակ պատախանատվությամբ ընկերությունների

մասին» ՀՀ օրենքով² (այսուհետ՝ Օրենք) նախատեսված հետևյալ պարտավորությունները խախտելու դեպքում, երբ մասնակիցը՝

- Աերդրումներ չի կատարում կանոնադրական կապիտալում Ընկերության հիմնադրման մասին պայմանագրով կամ Ընկերության մասնակիցների միաձայն որոշմամբ սահմանված կարգով,

- Իրապարակում է Ընկերության գործունեության վերաբերյալ գաղտնիք պարունակող տեղեկությունները,

- Խախտում է ՍՊԸ-ի կանոնադրությամբ նախատեսված լրացուցիչ պարտավորությունների կատարումը:

Մասնակցի պատախանատվության ձևերից մեկը վերջինիս Ընկերությունից հեռացնելն է: Օրենքի 22-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Ընկերության մասնակիցը (մասնակիցները), ով (ովքեր) գումարային առումով տնօրինում է (են) Ընկերության առնվազն 10 տոկոս բաժնեմասը, իրավունք ունի (ունեն) դատական կարգով պահանջել Ընկերության այլ մասնակցի հեռացումն ընկերությունից, եթե նա իր գործողություններով կամ անգործությամբ դժվարացնում կամ անհնարին է դարձնում Ընկերության բնականոն գործունեությունը: Ընենարկելով նշված նորմը՝ կարելի է եզրակացնել, որ տվյալ դեպքում դրա տակ հասկացվում են ինչպես մասնակցի համար Օրենքով նախատեսված հիմնական պարտավորությունները (ներդրումներ կատարել կանոնադրական կապիտալում ընկերության հիմնադրման մասին պայմա-

նագրով կամ ընկերության մասնակիցների միաձայն որոշմամբ սահմանված կարգով, չիրապարակել Ընկերության գործունեության վերաբերյալ գաղտնիք պարունակող տեղեկություններ), այնպես էլ լրացուցիչ պարտավորությունները: Այլ կերպ ասած՝ ՍՊԸ-ի մասնակիցը չի կարող հեռացվել Ընկերությունից այն պարտավորությունները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար, որոնք կապ չունեն Ընկերության մասնակից կարգավիճակի հետ (օրինակ՝ այն պարտավորությունները, որոնք վերաբերում են Ընկերության պաշտոնատար անձանց):

Այն դեպքում, երբ մասնակիցը չի կատարում Օրենքով կամ Ընկերության կանոնադրությամբ նախատեսված իր պարտավորությունները, ապա նրան պատասխանատվության ենթարկելու հասկանալի է և տրամաբանական:

Սակայն բարդություն է առաջացնում Ընկերությունից մասնակիցն հեռացնելն այն դեպքերում, երբ վերջինս իր գործողություններով դժվարացնում կամ անհնարին է դարձնում Ընկերության բնականուն գործունեությունը: Այստեղ պատասխանատվությունը վրա է հասնում ոչ թե իրավախսատման, այլ ցանկացած գործողության համար, նույնիսկ իրավաչափ, որը կարող է այս կամ այն կերպ խարարել Ընկերության գործունեությունը: Այսինքն՝ պատասխանատվությունը կարող է վրա հասնել նաև այն գործողությունների համար, որոնք կապված են մասնակից իրավունքների իրականացման հետ: Կարելի է եզրակացնել, որ օրենսդիրն այս դեպքում նկատի ունի մասնակիցի կողմից իր իրավունքների այնպիսի իրականացումը, որը հանդիսանում է սուբյեկտիվ իրավունքի չարաշահում, այսինքն՝ իրականացվում է քաղաքացիական իրավունքների իրականացման սահմաններից դուրս: Հետևաբար, Օրենքի այն նորմը, որը նախատեսում է ՍՊԸ-ի մասնակիցն Ընկերությունից հեռացնելը, հանդիսանում է քաղաքացիական իրավունքների իրականացման սահմանների քաղաքացիական կարգավորման մասնավոր դեպք: Այսպես՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, ընտելով գործն ըստ հայցի Քնարիկ Հարությունյանի ընդրեմ պատասխանողներ Սաղաթել Էլոյանի և Մամիկոն Սիմոնյանի՝ մասնակիցներին ընկերությունից հեռացնելու պահանջներով, եկել է հետևյալ եզրահանգման.

Օրենքի 22-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Ընկերության մասնակիցը, որը գումարային առողջություն է ընկերության առնվազն տար տոկոս բաժնեմասը, իրավունք ունի դատական կարգով պահանջել ընկերության այլ մասնակիցի հեռացումն ընկերությունից, եթե նա իր գործո-

դություններով կամ անգործությամբ դժվարացնում կամ անհնարին է դարձնում ընկերության բնականուն գործունեությունը: Դատարանը, պիտի մեկնաբանելով Օրենքի 13-րդ և 46-րդ հոդվածները, հաշվի չի առել այն հանգամանքը, որ պատասխանողները, օտարելով ընկերության գույքը հաշվեկշռային գնից ցածր գնով, փաստորեն չեն գործել ի շահ ընկերության և իրենց գործողություններով ծանրացրել են ընկերության ֆինանսական վիճակը: Նման պայմաններում ակնհայտ է, որ պատասխանողների գործողությունները հակասել են ընկերության նպատակներին, և դրանք կատարվել են՝ հաշվի շառնելով ընկերության շահը, անձնական շահագրգուվածությունից ելնելով: Պատասխանողներն իրենց գործողություններով վնաս են հասցրել ընկերությանը՝ անհնարին դարձնելով դրա հետագա գործունեությունը, ինչն էլ Օրենքի 22-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիմք է նրանց՝ ընկերությունից հեռացնելու համար:

Ելնելով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի⁴ (այսուհետ՝ Օրենսգիրք) 12-րդ հոդվածի բովանդակությունից՝ կարելի է առանձնացնել սուբյեկտիվ իրավունքների իրականացման սահմանների քաղաքացիական կարգավորման հիմնական տարրը: Այդ նույն հոդվածով օրենսդիրը հատուկ ընդգծում է, որ չեն բույլատրվում քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց այն գործողությունները, որոնք բացառապես իրականացվում են այլ անձի կամ անձանց վնաս պատճառելու մտադրությամբ: Դեռ ավելին, Օրենքի 46-րդ հոդվածի 1-ին մասը նախատեսում է Ընկերության խորհրդի անդամների և գործադիր մարմինների պատասխանատվությունն այն դեպքերում, եթե նրանք իրենց իրավունքներն իրականացնելիս և պատակնությունները կատարելիս չեն գործել ի շահ ընկերության, բարեխղճորեն և ողջամտ: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պատասխանատվությունը վրա է հասնում նրանց մեղքով պատճառված վնասների համար, որի դեպքում վերջիններս կրում են վնասի հատուցման պարտականություն: Միաժամանակ, նույն Օրենքով սահմանված է, որ պատասխանատվություն չեն կրում Ընկերության խորհրդի այն անդամները, որոնք դեմ են քվեարկել Ընկերությանը վնասների պատճառում առաջ բերած որոշմանը կամ չեն մասնակցել քվեարկությանը (46-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Իրավաբանական գրականության մեջ դա կոչվում է շիկանա, որի կապակցությամբ իր հստակ դիրքորոշումն է հայտնում պրոֆեսոր Տ. Կ. Բարսեղյանը. «Շիկանան այլ անձին վնաս պատճառելու մտադրությամբ, ուղղակի դիտավորությամբ կա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տարվող իրավախախտում է»⁵: Բացի այդ, ինչպես նկատեցինք, իրավունքների իրականացման կապակցությամբ օրենսդիրն օգտագործում է այնպիսի տերմիններ, ինչպիսիք են բարեխտնությունն ու ողջամտությունը:

Ա. Ա. Մալինովսկին նշված երևոյթը նկարագրում է հետևյալ կերպ. «Իրավունքի չարաշահումը իրավունքի իրականացումն է դրա նշանակությամբ հակառակ, որի արդյունքում սուբյեկտը վճառ է պատճառում մասնավոր անձանց, հասարակությանը կամ պետությանը»: Սեկ այլ հեղինակի՝ Ի. Ա. Պոկրովսկիի տեսակետի համաձայն՝ «Ծիկանան իրավախախտման հասուկ տեսակ է և ոչ այլ ինչ, քան սովորական դելիկտ»⁶: Նշված տեսակետները ենթարկվում են քննադատության, քանի որ դրանք հնացել են և հատուկ են խորհրդային գրականությանը: Մասնավորապես, Ս. Գ. Զայցելվայի տեսակետի համաձայն՝ «...վիճելի է այն հանգամանքը, որ սուբյեկտիվ իրավունքն ունի նշանակություն և նպատակ, և որ իրավունքի չարաշահումը ոչ թե իրավախախտման հասուկ տեսակ է, այլ սուբյեկտի կողմից իրեն պատկանող իրավունքների իրականացումն այնպիսի միջոցներով, որոնց արդյունքում վճառ է պատճառվում այլ անձանց»⁷:

Այս հարցի կապակցությամբ առավել լայն տեսակետ ունի Վ. Պ. Գրիբանովը, ով գրում է. «Քաղաքացիական իրավունքների իրականացման սահմանների դիտարկումը միայն դրանց նշանակության համապատասխանության տեսանկյունից սխալ է: Իրավունքի չարաշահումը իրավազոր անձի կողմից բույլատրելի ընդհանուր վարքագծի սահմաններում անբույլատրելի ձևերի օգտագործումն է: Այսինքն՝ նպատակներին ամեամապատասխան իրավունքների իրականացումը ընդհանուր չարաշահման տեսակներից է»⁸: Ընդ որում, հեղինակը գրում է, որ իրավունքի չարաշահումը քաղաքացիական իրավախախտման հասուկ տեսակ է, որն իրականացվում է իրավազոր անձի կողմից իրեն պատկանող սուբյեկտիվ իրավունքների իրականացումը ընդհանուր չէ: Ըստ իրավունքի կողմից առաջարկվում է վիճող կողմերի հակադիր տնտեսական շահերի անկողմնակալ կշռադատումով, որոնցից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի հակառակ կողմից ակնկալել օրենքին կամ պայմանագրին համապատասխան վարքագիծ»⁹: Սակայն բնականն քաղաքացիական իրավունքը և անհամապատասխան իրավունքները միայն բարեխղության սկզբունքով առաջնորդվելով բավարար չեն, ուստի սուբյեկտիվ իրավունքի բույլատրելի իրականացումը ներառում է նաև ողջամտության սկզբունքը:

Ողջամտության սկզբունքը ևս գնահատման կատեգորիա է: «Ողջամտություն» և «բարեխղություն» տերմինները միմյանց մոտ կանգնած հասկացություններ են: Իրավունքի չարաշահման համեմատությամբ իրավազոր անձի գործողություններում որջամտության և բարեխղության բացակայությունը նշանակում է սուբյեկտիվ կողմից իր իրավունքի իրականացում՝ այնպիսի սխալ և չարամիտ վարքագծի դրսերմամբ, որը վճառ է պատճառում այլ անձանց և հասարակական հարաբերություններին: Բարեխղությունը ողջամտությունից տարբերվում է իր սուբյեկտիվ լինելու չափանիշով: Որոշ դեպքերում անբարեխղության անձը կարող է կատարել այնպիսի գործողություններ, որոնք վճառ չեն առա-

իրավունքի ցանկացած իրականացում՝ ի վեհականացում՝ ի վեհականացում՝ կրողի և այլ անձանց, չարաշահում է: Սակայն դա այդպես չէ: Հաճախ իրավունք կրողի գործողությունները կարող են ինչպես բարենպատ, այնպես էլ վնասակար հետևանքներ ունենալ ինչպես իր, այնպես էլ երրորդ անձանց համար, և չի կարելի միանշանակ ասել, որ անձի գործողությունները բացարձակ դրական են կամ հակառակ՝ բացասական: Եթե ասենք, որ իրավունքի իրականացումը այլ անձանց շահերի խախտումով իրենից ներկայացնում է իրավունքի չարաշահում, ուրեմն ստիպված կլինենք ընդունել, որ իրավունքի գործք ցանկացած իրականացում չարաշահում է, քանի որ շատ հաճախ որոշ անձանց սուբյեկտիվ իրավունքների իրականացումից տուժում են այլ անձանց շահերը: Իսկ թե որքանով է դա թույլատրելի և որքանով չարաշահում, հնարավոր կլինի սահմանել՝ իիմք ընդունելով անձի կողմից իր իրավունքի իրականացման բարեխղությունն ու ողջամտությունը:

Հիմնվելով «բարեխղություն» բառի ծագումնաբնության վրա՝ գրականության մեջ եզրակացնություն է արվում, որ քաղաքացիական շրջանառության մասնակցի համար բարեխղությունը վերջինիս կողմից իր կոնտրագենտի շահերը հաշվի առնելն է¹⁰: Ի. Բ. Նովիցիկին գտնում էր, որ. «...դատարանի կողմից բարեխղության սկզբունքի կիրառումն արտահայտվում է վիճող կողմերի հակադիր տնտեսական շահերի անկողմնակալ կշռադատումով, որոնցից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի հակառակ կողմից ակնկալել օրենքին կամ պայմանագրին համապատասխան վարքագիծ»¹¹: Սակայն բնականն քաղաքացիական իրավախախտման հասուկ տեսակ է, որն իրավունքի կողմից է իրավազոր անձի գործողությունը հետ:

Սուբյեկտիվ իրավունքի նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այն պետք է օգտագործվի ի շահ, այլ ոչ թե ի վճառ այդ իրավունքը կրողի և այլ անձանց, ինչն էլ բխում է Օրենսգրքի 12-րդ հոդվածի դրույթներից: Եթե ընդունենք, որ չարաշահումը իրավունքի իրականացումն է դրա նշանակության անհամապատասխան ձևով, իսկ նշանակությունն էլ՝ ի շահ իրավունքը կրողի և այլ անձանց, ապա

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ջացնի ոչ իր, ոչ էլ այլ անձանց համար, իսկ որոշ դեպքերում, չնայած այն հանգամանքին, որ անձը զիտակցում է, որ իր գործողությունները կարող են վճառ հասցնել այլ անձանց, միևնույնն է, դրսորում է այդպիսի վարքագիծ:

Ի տարբերություն բարեխոճության՝ ողջամտությունն օբյեկտիվ կատեգորիա է: Այն սահմանում է ոչ թե կոնկրետ անձի, այլ ամբողջ հասարակության համար թույլատրելի վարքագիծ չափը: Ողջամտության մասին Վ. Ի. Եմելյանովը գրում է. «Այստեղ քննության է պետք առնել անձի գործողությունների ոչ թե կամային կամ ինտելեկտուուլ չափանիշները, այլ ստուգել միջին դասի մարդու կողմից որոշակի գործողությունները կատարելու հնարավորությունը»: Մեր կարծիքով, անձի կողմից ողջամտորեն չգործելը պայմանավորված է նրանով, որ հանրահայտ վարքագիծ կանոններին վերջինս ծանոթ չէ:

Չնայած որ ողջամտությունը օբյեկտիվ չափանիշ է, սակայն այն պետք է դիտարկել անձի սույնեկտիվ առանձնահատկությունների համարմանը: Այդ առանձնահատկությունները սույնեկտի անձնական որակներն ու ընդունակությունները չեն, այլ պաշտոնական պարտականություններն ու անձին ներկայացվող մասնագիտական պահանջները: Որոշակի հարաբերություններում այն ողջամտի վարքագիծը, որը կարելի է պահանջել որոշակի անձից, չի կարելի ակնկալել մեկ այլ անձից և ընդհակառակը: Այսպես, եթե ՍՊԸ-ի տնօրենը ստորագրել է առողջությունից կողմից հաստատված ֆինանսական ինչ որ փաստաթուղթ, որը կազմվել է առողջիտի կողմից սխալ ուսումնասիրություններ անցկացնելու արդյունքում, և որի հետևանքով ընկերությանը վճառ է պատճառվել, ապա տնօրենի ստորագրությունը պետք է դիտարկել որպես ողջամտի գործողություն, քանի վերջինս ինքնուրույն ֆինանսական ստուգումներ անցկացնելու անհրաժեշտ գիտելիքներ և հմտություններ չունի:

Օրենքի 22-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ մասնակիցը կարող է հեռացվել Ընկերությունից, եթե նա իր գործողություններով կամ անգործությամբ դժվարացնում կամ անհնարին է դարձնում Ընկերության բնականու գործունեությունը: Սրանից կարելի է եզրահանգել, որ մասնակիցի կողմից իրավունքների չարաշահումը կարող է դրսորվել ինչպես գործողությունների, այնպես էլ անգործության միջոցով: Այստեղ հետաքրքրական է, թե մասնակիցն ինչպես կարող է չարաշահել իր իրավունքներն անգործության միջոցով, և թե հատկապես որպիսի անգործությունը կարող է իմմը ծառայել՝ մասնակիցն Ընկերությունից

հեռացնելու համար:

Այսպես, Մ. Սերեբրեննիկովն այս հարցի կապակցությամբ ունի իր տեսակետը, որի համաձայն «...այն դեպքերում, երբ մասնակիցն առանց հարգելի պատճառների պարբերաբար խուսափում է մասնակիցների ընդհանուր ժողովին մասնակցելուց, ինչի արդյունքում Ընկերությունը գրկվում է այնպիսի հարցերով որոշում կայացնելուց, որոնք ընդունվում են միաձայն, ապա այդպիսի անգործությունը մասնակիցն Ընկերությունից հեռացնելու հիմք է»¹³:

Մեր խորին համոզմամբ, այս տեսակետը վիճելի է հետևյալ պատճառաբանություններով. նախևառաջ մասնակիցը խուսափել է ընդհանուր ժողովին մասնակցելուց, թե մասնակցել և դեմ է քվեարկել օրակարգում ընդգրկված հարցին, Ընկերության համար հետևանքները միևնույնն են, մինչդեռ անցանկալի հետևանքներն այդ դիրքորոշման համաձայն առաջանում են մասնակիցի համար: Այսինքն՝ եթե մասնակիցի նպատակը Ընկերության կողմից որևէ որոշում ընդունելուն խանգարելն է, ապա էական տարբերություն չկա այն հարցում՝ վերջինս իր նպատակին կիանի դեմ քվեարկելու, թե ընդհանուր ժողովին մասնակցելուց խուսափելու ճանապարհով: Դեռ ավելին, ինքնին անընդունելի է Ընկերության մասնակիցների ընդհանուր ժողովին մասնակցելուց «խուսափել» ձևակերպումն այն դեպքում, եթե խոսքը մասնակիցի իրավունքի մասին է և ոչ թե պարտականության: «Խուսափումը» մասնակիցի գործողություններում կարելի է դիտարկել միայն պարտականությունների չկատարման տեսանկյունից և ոչ թե իրավունքների իրականացումն: Մինչդեռ մասնակիցը ազատ կերպով կարող է որոշել իրականացնե՞լ իրեն պատկանող իրավունքը, թե՝ իրաժարվել դրա իրականացումից: Դրան համապատասխան սխալ է մասնակիցին պատասխանատվության ենթարկելն իր իրավունքների իրականացումից իրաժարվելու համար, քանի որ իրավունքի իրականացումից իրաժարվելը սույնեկտիվ իրավունքի մաս է կազմում: Իրավունքը հենց այն կատեգորիան է, որը կանխորշում է հնարավոր և ոչ թե պարտադիր վարքագիծ, և միայն իրավունքը կրողի կամքից է կախված դրա իրականացումը: Այս պարագայում կարելի է խոսել միայն մասնակիցի կողմից իրեն պատկանող իրավունքի իրականացումից (մասնակիցների ընդհանուր ժողովին մասնակցելու) իրաժարվելու մասին: Ինչ վերաբերում է իրավունքը իրականացնելուց իրաժարվելուն, ապա Օրենսգրքի 11-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց իրաժարվելն իրենց իրավունքներն իրա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կանացնելուր չի հանգեցնում այդ իրավունքների դադարման՝ բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի: Կարելի է ասել, որ հեղինակի տեսակետը հակասում է ընդիանուր կանոններին, քանի որ վերջինս հղում չի կատարում որևէ կոնկրետ իրավական ակտի վրա: Ինչ վերաբերում է Օրենքին, ապա վերջինիս մեկնաբանությունը այդպիսի հետևողություն անելու հնարավորություն չի ընձեռում: Այսպէս, Ընկերության մասնակցի իրավունքները նախատեսված են դրա 12-րդ հոդվածով, որով ընդիանուր ժողովին մասնակցելը նախատեսվում է որպես իրավունք և ոչ թե պարտականություն (12-րդ հոդվածի «ա» կետ): Դեռ ավելին, ընդիանուր ժողովին մասնակցելը որպես պարտականություն չի դիտարկվում Օրենքի 13-րդ հոդվածով, որում թվարկված են Ընկերության մասնակիցների պարտականությունները: Այսինքն՝ հեղինակի դիրքորոշումն անընդունելի է, քանի որ վերջինս, փասորեն, առանց որևէ իրավական ակտի վրա հղում կատարելու մասնակցի կողմից կը իրավունքն իրականացնելուց հրաժարվելը դիտարկում է որպես նրան Ընկերությունից հեռացնելու հիմք այն դեպքում, եթե ոլորտի կարգավորմանն ուղղված Օրենքը այդպիսի իրավական հետևանքներ չի նախատեսում: Դեռ ավելին, միաձայն որոշում պահանջող հարցերով մասնակցի կողմից ընդիանուր ժողովին շմանակցելը չի դժվարացնում, առավել ևս, անհնարին չի դարձնում Ընկերության բնականն զործունեությունը, քանի որ Ընկերության բնականն զործունեության համար, որպես կանոն, ժողովի միաձայն որոշումներ չեն պահանջվում, դրանք պահանջվում են միայն սահմանափակ շրջանակի հարցերի որոշման համար:

Ինչ վերաբերում է մասնակցի կողմից ընդհանուր ժողովին շմասնակցելով Ընկերությանը վնաս հասցնելուն կամ նրա բնականու գործունեությունը դժվարացնելուն, ապա վերջինս կարող է այդպիսի հետևանքներ առաջացնել նաև ընդհանուր ժողովին մասնակցելու իր իրավունքն իրականացնելով։ Չէ՞ որ մասնակիցը հնարավոր է որ մասնակցի ընդհանուր ժողովներին, սակայն որոշումների ընդունումը ենթարկի սարսուածի։ Այլ իսկ պատճառով նշված հարաբերություններում շեշտը պետք է դնել ոչ թե մասնակցի վարքագծի ձևի, այսինքն՝ գործողության կամ անզործության, այլ հետևանքի վրա՝ բննության առնելով այն հանգամանքը, թե մասնակցի գործողությունը կամ անզործությունը որքանու է վնաս հասցնում Ընկերությանը կամ դժվարացնում նրա բնականու գործունեությունը։ Մեր կարծիքով, մասնակցին Ընկերությունից հեռացնելու համար պետք է հիմք ծառայի այնպիսի անբար-

բեկինդ գործողությունը (անզործությունը), որը էականորեն է դժվարացնում կամ անհնարին դարձնում Ընկերության գործունեությունը՝ անկախ այն հանգամանքից՝ մասնակիցը չարամտորեն չի մասնակցել Ընկերության համար էական նշանակություն ունեցող հարցի քննարկման համար հրավիրված ընդհանուր ժողովին, թե մասնակցել և դեմ է քվեարկել Ընկերության գործունեության համար կենսական կարևորություն ունեցող հարցին: Այդ խև պատճառով առաջարկում ենք Օրենքի 22-րդ հոդվածի 1-ին մասը խմբագրել և շարադրել հետևյալ բովանդակությամբ. Ընկերության մասնակիցը (մասնակիցները), ով (ովքեր) գումարային առումով տնօրինում է (են) Ընկերության առնվազն 10 տոկոս բաժնեմասը, իրավունք ունի (ունեն) դատական կարգով պահանջել Ընկերության այլ մասնակցի հեռացումն Ընկերությունից, եթե նա իր գործողություններով կամ անօրծությամբ կոպիտ կերպով խախտում է Ընկերության իրավունքները, էականորեն դժվարացնում կամ անհնարին է դարձնում Ընկերության բնականն գործունեությունը:

Օրենքի 30-րդ հոդվածը կարգավորում է Ընկերության կանոնադրական կապիտալում հիմնադիրների (մասնակիցների) ավանդների ներդրման կարգի հետ կապված հարաբերությունները: Նույն հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ընկերության յուրաքանչյուր հիմնադիր պարտավոր է ամբողջությամբ ներդնել իր ավանդն ընկերության կանոնադրական կապիտալում հիմնադիր պայմանագրով սահմանված ժամկետում, որը չի կարող գերազանցել ընկերության պետական գրանցման պահից մեկ տարին: Օրենքի հոդվածները, որոնք կարգավորում են ավանդների ներդրման հետ կապված հարաբերությունները, պատասխանատվություն նախատեսող որևէ նորմ չեն պարունակում այն դեպքերի համար, եթե մասնակիցը (մասնակիցները) կամ հիմնադիրը (հիմնադիրները) խախտում է (են) Օրենքով իրենց ներկայացվող ավանդի ներդրման պարտականությունը: Նույն խնդիր լուծման նպատակով ՌԴ դատական պրակտիկան, մասնավորապես Հեռավոր Արևելքի ֆեդերատիվ արքիտրաֆային դատարանն իր նախադեպային որոշմամբ,¹⁴ սահմանել է, որ մասնակցի կողմից ավանդի ներդրման պարտականությունը չկատարելը հիմք չէ նրան ընկերությունից հեռացնելու համար, քանի որ օրենսդրությունը նմանատիպ հետևանքներ չի նախատեսում ավանդի ներդրման պարտականությունը չկատարելու դեպքերի համար: Մեր կարծիքով, ավանդի ներդրման պարտականությունը չկատարելու դեպքում Ընկերությունից հեռացնումը կարող է անցանկայի լինել միայն այն

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հիմնադրի (մասնակցի) համար, ով շահագրգուված է, և ում հետաքրքիր է Ընկերությունում իր հետագա մասնակցությունը: Մինչդեռ, ակնհայտորեն մեծ չէ այն հիմնադրի (մասնակցի) հետաքրքրվածությունն Ընկերության հետագա ճակատագրով, ով չի կատարում կանոնադրական կապիտալում ավանդի ներդրման իր պարտականությունը: Դեռ ավելին, եթե նման հիմնադրին (մասնակցին) հեռացնելով դիտարկիվ որպես նրա կողմից բույլ տրված իրավախախտման համար պատասխանատվության միջոց, ապա կարելի է նկատել, որ իրականում վերջինիս համար որևէ անցանկալի հետևանք չի առաջանում, քանի որ Օրենքի 23-րդ հոդվածը, որով կարգադրվում էն Ընկերության մասնակցի՝ Ընկերությունից դուրս գալու կամ հեռացվելու հետ կապված հաշվարկները, սահմանում է, որ Ընկերությունը պարտավոր է այդ մասնակցին վճարել բաժնեմասի (կանոնադրական կապիտալում նրա ավանդի ոչ լրիվ վճարման դեպքում՝ վճարված մասի համապատասխան բաժնեմասի) արժեքը (Օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Մեր կարծիքով, ավանդի ներդրման պարտականության կատարմանը կարող է խթան հանդիսանալ ոչ թե օրենսդրորեն մասնակցին Ընկերությունից հեռացնելու նորմ սահմանելը, եթե վերջինս չի կատարում կամ մասնակի է կատարում ավանդի ներդրման պարտականությունը, այլև այնպիսի նորմի սահմանումը, որով հիմնադրը (մասնակիցը), ով չի կատարել ավանդի ներդրման պարտականությունը, պարտավոր կինի Ընկերությանը վճարել տուժանքներ՝ չվճարված ավանդի կամ դրա մասի արժեքի սահմաններում: Նշված խնդրի նպատակով առաջարկում ենք Օրենքով ամրագրել հիմնադրի (մասնակցի) համար տուժանքի (տուգանքի) վճարման պարտականություն, որը, մեր կարծիքով, պետք է արտացոլվի Օրենքի 30-րդ հոդվածում լրացնուիչ կետով, հետևյալ կերպ. «Ընկերության հիմնադրը (հիմնադրները) կամ մասնակիցը (մասնակիցները) պարտավոր է (են) Ընկերության հիմնադրման մասին պայմանագրով կամ կանոնադրությամբ որոշված չափով Ընկերությանը վճարել տուժանք՝ ավանդի ներդրման պարտականությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու դեպքում չվճարված ավանդի արժեքի սահմաններում»:

Այստեղ անհրաժեշտ է կանգ առնել մասնակիցների կողմից մյուս մասնակցին հեռացնելու պահանջ ներկայացնելու իրավունք՝ Օրենքով նախատեսված սահմանափակման հարցի վրա: Օրենքի 22-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ այդպիսի պահանջ կարող է (են) ներկայացնել միայն այն մասնակիցը (մասնակիցները), ով (ովքեր)

գումարային առումով տնօրինում է (են) Ընկերության առնվազն 10 տոկոս բաժնեմասը: Այստեղ հարց է առաջանում, թե որքանով է այդ սահմանափակումը արդարացված, և ինչու այդ իրավունքով օժտված չեն նաև այն մասնակիցները, որոնց բաժնեմասերն Ընկերության կանոնադրական կապիտալում 10 տոկոս չեն կազմում: Օրենքի մեկնարանությունը քոյլ է տալիս ասել, որ մասնակցին Ընկերությունից հեռացնելու հիմքում դրված է վերջինիս գործողություններով (անգործությամբ) Ընկերությանը վճար պատճառելը կամ նրա բնականու գործունեությունը դժվարացնելը, այլ ոչ թե մասնակիցներին վճար պատճառելը: Այսինքն՝ դրանով իսկ Օրենքը երաշխավորում է Ընկերության շահերը: Օրինակ, եթե Օրենքը մասնակցին հեռացնելու պահանջ ներկայացնելու հնարավորություն ընձեռներ այն մասնակիցներին, ովքեր գումարային առումով չեն տիրապետում Ընկերության 10 տոկոս բաժնեմասը, և եթե վերջիններս այդպիսի պահանջ ներկայացնեին Ընկերության այն մասնակցին, ով կտիրապետեր, օրինակ, Ընկերության 90 տոկոս բաժնեմասերը, ապա, ելնելով Ընկերության իսկ շահերից, նպատակահարմար չեր լինի վերջինիս հեռացնել Ընկերությունից, քանի որ դրանից հետո դժվար կլիներ պատկերացնել Ընկերության գոյությունը: Մեր կարծիքով, այդպիսի մոտեցումն արդարացված է և տրամաբանական: Դեռ ավելին, Ընկերությունից հեռացնելը էական ազդեցություն կարող է ունենալ միայն այն մասնակցի համար, ում հետաքրքրում է Ընկերության հետագա ճակատագրի:

Դրա հետ մեկտեղ օրենսդիրը երաշխավորել է նաև մինչև 10 տոկոս բաժնեմաս ունեցող մասնակցի իրավունքները՝ Օրենքով նախատեսելով Ընկերությունից մասնակցի դուրս գալու հնարավությունը, որը կարող է իրականացվել ցանկացած պահի՝ անկախ մյուս մասնակիցների համաձայնությունից (12-րդ հոդվածի «ե» կետ):

Իրավաբանական գրականության մեջ, մասնավորապես Վ. Գորլովի տեսակետի համաձայն՝ ՍՊՀ-ի մասնակցի կողմից իր պարտականությունների կատարումն ապահովելու համար անհրաժշտ են ոչ միայն հարկադրանքի միջոցներ, այլ նաև տևական բնույթի լրացնուիչ միջոցներ: Նշենք, որ, հեղինակներից շատերի կարծիքով, իր պարտականությունները խախտած մասնակցի նկատմամբ միայն լրացնուիչ միջոցները կարելի է համարել պարտապիտականատվություն¹⁶:

Ընկերության համար գաղտնիք պարունակող տեղեկությունները չիրապարակելը մասնակցի համար Օրենքով նախատեսված է որպես պարտա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կանություն (13-րդ հոդվածի «ք» կետ): Սակայն, նախատեսելով այն որպես պարտականություն, Օրենքը չի նախատեսում որևէ միջոց, որը կարելի կլինի կիրառել այդ պարտականությունը խախտած մասնակցի նկատմամբ: Այստեղ անհրաժեշտ է առաջնորդվել ընդհանուր կանոններով: Այսպես, Օրենսգրքի համաձայն՝ անձը, ում իրավունքը խախտվել է, կարող է պահանջել իրեն պատճառված վնասների լրիվ հատուցում, եթե վնասների հատուցման ավելի պակաս չափ նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով (17-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Նոյն հոդվածի 2-րդ մասը սահամանում է, որ վնասներ են իրավունքը խախտված անձի ծախսերը, որ նա կատարել է կամ պետք է կատարի խախտված իրավունքը վերականգնելու համար, նրա գույքի կորուստը կամ վնասվածքը (իրական վնաս), ինչպես նաև չստացված եկամուտները, որոնք այդ անձը կստանար քաղաքացիական շրջանառության սովորական պայմաններում, եթե նրա իրավունքը չխախտվեր (բաց բողնված օգուտ):

Հարկ է նշել, որ Ընկերության համար գաղտնիք պարունակող տեղեկատվությունը հրապարակելու դեպքում վնասների հատուցումն այնքան էլ արդյունավետ միջոց չէ: Եվ շնայած իրավաբանական գրականության մեջ առկա այն կարծիքին, որ նշված տեղեկատվության հրապարակումը հան-

գեցնում է որոշակի կոմերցիոն վնասի, որը կարող է ապացուցվել և բռնագանձվել դատական կարգով¹⁷, այնուամենայնիվ, նման դեպքերում վնասների չափը որոշելու ու դրանք գնահատելու և, առավել ևս, դրանք ապացուցելով շատ բարդ է: Այդ պատճառով շատ ավելի արդյունավետ և կիրառելի կլինի, եթե Ընկերության կանոնադրությամբ նախատեսվի լրացուցիչ պատասխանատվություն այն մասնակցի համար, ով կիսախսի Ընկերության համար գաղտնիք պարունակող տեղեկատվությունը չիրապելու իր պարտականությունը: Նման դեպքերում առավել արդյունավետ կլինի Ընկերության կանոնադրությամբ պատասխանատվության այնպիսի ձև սահմանելը, ինչպիսին սուլգանքն է: Դրա բռնագանձման համար վնասների չափ որոշելու և ապացուցելու անհրաժեշտություն չկա, այլ հարկավոր է ապացուցել միայն մասնակցի կողմից Ընկերության համար գաղտնիք պարունակող տեղեկատվությունը հրապարակելու փաստը: Բացի այդ, սուլգանքը կարելի է սահմանել այն չափով, որը կգերազանցի հնարավոր վնասների չափը, ինչն էլ մասնակցի համար կանխարգելող միջոց կհանդիսանա Ընկերության համար գաղտնիք պարունակող տեղեկատվությունը չիրապարելու պարտականության կատարման հարցում:

¹ Տե՛ս Путинский Б. И. Гражданского-правовые средства в хозяйственных отношениях. М., Юрид. лит., 1984, С. 134.

² Տե՛ս «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենք // ՀՀՊՏ 20010/38 (170), 07.12.2001:

³ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի որոշումների ժողովածու: Գործ թիվ 3-1270/ՎԴ, 2007:

⁴ Տե՛ս ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիր // ՀՀՊՏ 1998/17 (50), 10.08.1998:

⁵ Տե՛ս Բարսեղյան Տ. Կ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք: Երևանի համալսարանի իրատարակչություն, Երևան, մաս 1-ին, 2009թ., էջ 78:

⁶ Տե՛ս Малиновский А. А. Вопросы квалификаций злоупотреблений правом // Юрист. 2002. N 2. C. 5.

⁷ Տե՛ս Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. М. “Статут”, 1998. С. 118.

⁸ Տե՛ս Зайцева С. Г. Злоупотребление правом. К вопросу о пределах осуществления права // Юрист. 2002. N 7, С. 16.

⁹ Տե՛ս Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. М., 2000. С. 48-49.

¹⁰ Տե՛ս Гаджисев Г. А. Конституционные принципы добросовестности и недопустимости злоупотребления субъективным правом // Государство и право. 2002. N 7. С. 58.

¹¹ Տե՛ս Новицкий И. Б. Принцип доброй совести в проекте обязательственного права // Вестник гражданского права. 1916. N 6. С. 57-58.

¹² Տե՛ս Емельянов В. И. Понятие “разумность” в гражданском праве России // Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. 2002. N 10. С. 102-103.

¹³ Տե՛ս Серебренников М. М. Гражданского-правовое положение учредителей и участников обществ с ограниченной ответственностью и обществ с дополнительной ответственностью. Дисс. канд. юрид. наук., Байкал, 2009, С. 160.

¹⁴ Տե՛ս www.consultant.ru Постановление федерального арбитражного суда Дальневосточного округа по кассационной жалобе ОАО Промышленно-торговая компания Востокмебель от 4 июня 2002 года по делу N ФОЗ-А73/02-1/1034. Постановление кассационной инстанции федерального арбитражного суда Волго-Вятского округа по делу А29-3286/2003А от 25.02.04г.

¹⁵ Стю Горлов В. А. Правовые вопросы создания уставного капитала общества с ограниченной ответственностью // Журнал российского права. 2000. N 4. С. 50-51.

¹⁶ Стю Толстой Ю. К., Сергеева А. П. Гражданское право. Часть 1. Учебник СПБ. 1996. С. 479; Гусев О., Завидов Б. Гражданские права предпринимателей нуждаются в защите // Законодательство и экономика. 2000. N 8. С. 9.

¹⁷ Стю Бродская М. Конфиденциальные сведения. Способы использования. Правовой смысл понятия "разглашения" // Адвокат. 2000. N 3. С. 23.

Геворг Арутюнян

Лектор кафедры гражданского права юридического факультета французского университета в Армении
Соискатель института философии, социологии и права НАН РА

РЕЗЮМЕ

Ответственность учредителей и участников обществ с ограниченной ответственностью

В работе изучаются вопросы, связанные с ответственностью учредителей и участников ООО. В частности, рассматриваются основы, предусмотренные законом для отстранения последних из общества. Всесторонне исследуя правовые нормы и мнения, существующие в юридической литературе, нацеленные на регулирование данного вопроса, автор предлагает сделать основой для их отстранения не форму поведения (действие, бездействие) учредителей и участников ООО, а последствия для общества в результате такого поведения.

Ключевые слова: ответственность, разумность, добросовестность, субъективное право, поведение, избежать, общее собрание.

Gevorg Harutyunyan

Lecturer of the Civil Law Department of the Law faculty of the French university in Armenia,
Applicant of the RA NAS Institute of Philosophy, Sociology and Law

SUMMARY

Liability of founders and participants of a limited liability company

The paper examines questions related to the liability of founders and participants of limited liability companies. In particular, it studies the grounds envisaged by the law for their dismissal from the company. Based on a comprehensive study of the legal norms and opinions existing in legal literature that are aimed at the regulation of the issue, the author is suggesting to take for basis for the dismissal of LLC founders and participants not the form of their behaviour (action or the failure to act) but the consequences of such behaviour of LLC founders and participants for the company.

Keywords: liability, reasonability, diligence, subjective right, behavior, avoid, general meeting.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԼԵՎՈՆ ՕՀԱՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ՊՐՈԲԱՑԻԱՅԻ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԵՐԿՐՄԵՐԻ ՓՈՐՁԸ

Հայաստանի Հանրապետության քրեակատարողական ծառայությունն այսօր էլ պրոբացիա հիշեցնող որոշ գործառույթներ է իրականացնում: Այս աշխատանքները կատարվում են ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչության այլլինտրանքային պատիժների կատարման բաժնի և քրեակատարողական հաստատությունների սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքներ կատարող ստորաբաժնումների կողմից:

Քրեական արդարադատության համակարգում պատմի ինստիտուտն այն կարևոր բաղադրիչներից է, որն ապահովում է արդարադատության ամբողջականությունը, նաև տեսանելի և արդյունավետ դարձնում արդարադատության իրականացումը:

Հիմնարար բառեր - պրոբացիա, քրեակատարողական ծառայություն, պատմի ինստիտուտ, արդարադատության համակարգ:

Թարգմանաբար «պրոբացիա» նշանակում է փորձաշրջան կամ փորձություն: Պրոբացիա հասկացության վերաբերյալ առկա են տարբեր մոտեցումներ: Որոշ ենինակներ կարծում են, որ պրոբացիայի եռթյունն այն է, որ դատավճիռն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն կասեցվում է, փոխարենը հանցագործը ազատություն է ստանում՝ պրոբացիոն մարմնի վերահսկողության և հատուկ պայմանների առկայությամբ:

Մեկ այլ աղբյուրի համաձայն՝ պրոբացիան հասուն լընտրված հանցագործների հետ աշխատանքներ տանելու մեթոդ է: Այն բնութագրվում է պատմի պայմանական կասեցմանը և իրավախսի նկատմամբ վերահսկողության սահմանելու և օգնություն տրամադրելու համակցությամբ:

Ըստ մեկ այլ բնորոշման՝ պրոբացիան լայն հասկացություն է, պատմի յուրահատուկ մեթոդ, որը հիմնվում է սոցիալ-մանկավարժական սկզբունքների վրա և բնութագրվում է հանցագործի նկատմամբ վերահսկողություն սահմանելու և օգնություն տրամադրելու համակցությամբ:

Հաջորդ մոտեցման համաձայն՝ պրոբացիան ազատ համակարգ է, որը կիրավուում է այն իրավախսիանության մեջ և ովեր առանձնանում են իրենց քրեական անհատականությամբ, կատարված հանցանքի բնույթով, գործող համակարգի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքով, որի նախատեսված է իրենց փոխելու հնարավորություն տայլ և սոցիալական միջավայրում իրենց տեղը գտնելը:

Այնուամենայնիվ, պրոբացիա հասկացության իրավական բացատրությունը տրվել է Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից ԵԽ անդամ պետություններին ուղղված 2010/1 առաջարկությամբ: Համաձայն այդ առաջարկության՝ «Պրոբացիան վերաբերում է հանցագործություն կատարած անձի նկատմամբ նշանակված պատիժների ու միջոցների կատարմանը: Այն ներառում է մի շարք գործողություններ և միջամտություններ, որոնց

թվում են վերահսկողությունը, ուղղորդումն ու աջակցությունը՝ ուղղված հանցագործություն կատարած անձի վերասցիալականացմանը, ինչպես նաև հանրային անվտանգության ապահովմանը...»:

Քրեական արդարադատության համակարգում պատմի ինստիտուտն այն կարևոր բաղադրիչներից է, որն ապահովում է արդարադատության ամբողջականությունը, նաև տեսանելի և արդյունավետ դարձնում արդարադատության իրականացումը:

Եթե դիտարկենք Եվրոպական երկրներում այս համակարգերի միտումները, ապա պետք է փաստել, որ պատմի և արդարադատության իրականացումը գնում է դեպի այլնութրանքային պատմամիջոցների կիրառման ընդլայնում և անցում վերականգնողական արդարադատության համակարգի: Հատկապես Մեծ Բրիտանիան առաջատարն էր այս ոլորտում. նա համաշխարհային պրակտիկային առաջարկեց նոր ծառայություն՝ պրոբացիայի ծառայությունը: Պրոբացիան մեծ տարածում գտավ մի շարք Եվրոպական երկրների իրավական համակարգերում: Վերջին տասնամյակի ընթացքում Պրոբացիայի պետական ծառայություն է ստեղծվել նաև նախկին խորհրդային հանրապետություններում՝ Լատվիայում, Էստոնիայում, Մոլդովայում, Վրաստանում:

Գոյություն ունեն այնպիսի երկրներ, որտեղ պրոբացիոն աշխատանքները սկզբում թույլատրվել են միայն անչափահասների նկատմամբ: Մասնավորապես Հունգարիայում⁴ և Լեհաստանում⁵ պրոբացիոն ծառայությունների խնդիրն էր դատարանների համար անչափահասների վերաբերյալ տեղեկատվության հավաքագրումը և ծնողական հսկողության ներքո գտնվող անչափահասներին լրացնիչ խնամքի տրամադրումը: Այս աշխատանքները կատարելու համար դատարանները վարձակալում էին հատուկ սոցիալական աշխատողների:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մեծ թվով երկրներում (ինչպես, օրինակ, Ավստրիան, Չեխիան, Լատվիան, Էստոնիան, Ֆինլանդիան և այլն) պրոբացիոն ծառայությունների գործառույթներն ընդգրկում են ինչպես չափահասներին, այնպես էլ անշափահասներին⁶:

Եվրոպական փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ որոշ երկրներում անշափահասների շրջանում պրոբացիոն ծառայություններն իրականացնում են հանցագործությունների կանխարգելման ծրագրեր (Բուլղարիայում դա օրենքով սահմանված հստակ պարտավորություն է, Լատվիայում և Լիտվայում դա իրականացվում է պրոբացիոն ծառայության նախաձեռնությամբ):⁷

Տարբեր երկրներում պրոբացիոն ծառայության հիմնադրման և զարգացման հետ միասին պրոբացիայի ծառայություններն ընդլայնում էին իրենց լիազորությունները՝ ընդգրկելով նոր գործառույթներ՝ սկսած այլընտրանքային պատիժների կատարումից և մեղիացիայից մինչև քրեական գործերով մինչդատական վարույթի ընթացքում կալանավորմանն այլընտրանք հանդիսացող խափանման միջոցների կիրառման ապահովումը (հսկողության հանճնելը, տնային կալանքը): Տնային կալանքի կատարման ընթացքում հանցագործություն կատարած անձանց աջակցության, օժանդակության գործառույթներ են նախատեսվում հատկապես Դանիայում, Իտալիայում, Նորվեգիայում, Շոտլանդիայում և Սլովենիայում⁸:

Պրոբացիոն ծառայությունն իր կազմակերպահրավական տեսքով և գերատեսչական ու այլ ենթակայությամբ տարբեր երկրներում կրում է տարբեր բնույթը: Այնուամենայնիվ, պետք է փաստել, որ, անկախ պետության կողմից որդեգրած քաղաքանությունից ու «պրոբացիա» եզրույթի տարատեսակ կիրառումից, պրոբացիայի ծառայությունն այն մարմինն է, որը տվյալ երկրի օրենսդրությամբ լիազորված է՝ այս կամ այն չափով իրականացնելու «պրոբացիա» եզրույթի մեջ մտնող գործառույթները:

Եվ չնայած մի շարք նմանություններին ու տարբերություններին՝ այնուամենայնիվ, Եվրոպական երկրների համար գլխարտասային, հիմնարար իրավական կարգավորում է տրված վերը հիշատակված Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից ԵԽ անդամ պետություններին ուղղված 2010/1 առաջարկությամբ: Ըստ այդ հանձնարարականի՝ «...օրենքով սահմանված կարգով նշանակված ցանկացած մարմին, որն իրականացնում է վերը թվարկած գործառույթները, հանդիսանում է պրոբացիոն ծառայություն»:

Պետք է փաստել, որ որոշ երկրներում գործում են «զարգացած» պրոբացիոն ծառայություններ, որոնք ներառում են հանրային ծառայություններ (աշխատանքներ), տուժող-հանցագործ, հաշտեցում և այլն: Եվրոպական երկրների մեծամասնությունը

պատկանում է այս երկրների շարքին, սակայն համակարգի ներսում տարբերություններ և առանձնահատկություններ միշտ ել լինում են:

Հաշվի առնելով առկա նմանություններն ու տարբերությունները՝ այնուամենայնիվ, միջազգային փորձի ուսումնասիրությունից բխում է, որ պրոբացիայի ծառայության ենթակայությունը հանգում է հիմնականում հետևյալ մի քանի ձևերի, մասնավորապես՝

1) դատական իշխանության ներսում. այդպիսի պետություններ են, օրինակ, Էստոնիան, Չեխիան: Դրանցում ընդհանուր իրավասության յուրաքանչյուր դատարանին կից գործում է պրոբացիայի ծառայության առանձին ստորաբաժանում, իսկ պրոբացիայի ծառայողները հանդիսանում են դատական ծառայողներ:

2) գործադիր իշխանության ենթակայությամբ. այս իրավակարգավորումը ընտրել է Եվրոպական պետությունների մեծ մասը՝ Անգլիան, Շվեյցարիան, Դանիան, Ֆինլանդիան, Հունարաբարիան, Վրաստանը, Մոլդովան, Լատվիան և ուրիշներ: Այս դեպքում պրոբացիոն ծառայությունը կարող է հանդես գալ որպես արդարադատության համակարգի առանձին վարչություն, առանձնացված ստորաբաժանում կամ այլ կից ծառայություն, ինչպես, օրինակ, Հունգարիայում և Բելգիայում:

Արդարադատության համակարգի ներսում բանտարային համակարգի հետ միացված պրոբացիոն ծառայությունները նույնպես ունեն իրենց առանձնահատկությունները: Մասնավորապես Ֆրանսիայում պրոբացիոն ծառայությունն աչքի է ընկնում տարաբնույթ գործառույթներով: Սակայն, խնդիրն այն է, որ այս խումբ պետություններում մեծամասնամբ գործառույթները ոչ միայն սահմանափակ են, այլ նաև բացակայում են մինչդատական և հետազոտման փուլերում (Pre Trial Phase, Post Release Phase) վերահսկողություն սահմանելը, անձին տարաբնույթ օժանդակություն տրամադրելը (թմրամության, ալկոհոլամուրության դեմ պայքարում) և այլն: Հետևաբար, այս դեպքում պրոբացիոն ծառայությունը նոր հանցագործությունների կատարումը կամիսելու և հանցագործին վերահսկելու հարցում ավելի քիչ արդյունավետ է:

Ուստատանն ու Ուկրաինան ևս նախատեսում են արդարադատության նախարարության կառուցվածքում ստեղծել պրոբացիայի ծառայություն:

Պրոբացիայի ծառայությունները գերատեսչական ենթակայությամբ են գործում նաև Նորվեգիայում, Իտալիայում և Վրաստանում: Մասնավորապես Իտալիայում այս ծառայությունը գործում է ներքին գործերի նախարարության կազմում գործող պրոբացիոն և բանտարային համակարգի կազմուն: Ոստիկանության և արդարադատության միասնական նախարարության կազմում գործում է Նորվեգիայում⁹ և իրավաբանական օգնության, պրոբացի-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

այի և ուղղից աշխատանքների նախարարության կազմում գործում է Վրաստանում¹³,

3) լիովին անկախ։ այդպիսի պետություններ են հանդիսանում Ավստրիան¹⁴ և Հոլանդիան¹⁵։ Մասնավոր հատվածի կողմից պրոբացիայի իրագործումը դեռևս այդքան էլ տարածված չէ, սակայն դրա առանձնահատկություններն ու առավելություններն արդեն իսկ նկատելի են։ Պրոբացիոն ծառայության իրականացումը մասնավոր կազմակերպությունների կողմից ապահովում է դրա գործառույթների իրագործումը պրոբացիայի ամբողջ ընթացքում (փորձաշրջանից առաջ, ընթացքում) և ազատության մեջ լինելու ժամանակ։ Այսուամենայնիվ, պետք է փաստել, որ այս երկրներում ևս այդ կազմակերպությունները վերահսկվում և ֆինանսավորվում են արդարադատության նախարարության կողմից,

4) խառը կամ ինքնատիպ մոտեցումներ, մասնավորապես՝

- դատախազության կառուցում, ինչպիսին գործում է միայն Լյուքսեմբուրգում։
- տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից սոցիալական ծառայությունների միջոցնով, ինչպիսին Շոտլանդիայում է։

Սակայն, անկախ ենթակայությունից և համապատասխան վերադաս մարմնի կառուցվածքայինական ու կազմակերպչական ձևից, Եվրոպական երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ պրոբացիոն ծառայության ոլորտի աշխատակիցները հիմնականում քաղաքացիական ծառայողներ են, ովքեր պետք է համապատասխանեն սահմանված պահանջներին։ Սահմանված չափորոշիչներին համապատասխան անձնակազմի ընտրությունն ու ներդրավումը նախատեսված է անդամ պետություններին ուղղված առաջարկությամբ։ Այն ամրագրում է նաև, որ չափորոշիչներին համապատասխան ընտրության հիմքում պետք է ընկած լինի ազնվության, մարդասիրության, մասնագիտական կարողությունների, ինչպես նաև այն բարդ աշխատանքին համապատասխանության անհրաժեշտությունը, որ պետք է կատարեն պրոբացիոն աշխատակիցները։

Եթե պրոբացիոն ծառայության գործառույթները որոշակիորեն առնչվում են բանտարկության համակարգին, ապա աշխատակիցները հատուկ կոչում են ստանում (օրինակ՝ Ֆրանսիայում, որտեղ առանձնացված են բանտարկության սոցիալական աշխատակիցները)։

Ինչ վերաբերում է կրթական չափանիշներին, ապա պրոբացիոն աշխատակիցները պետք է սոցիալական գիտությունների կամ իրավաբանության, հոգեբանության ոլորտում բակալավրի աստիճան ունենան։ Իոլանդիայում և Ֆրանսիայում աշխատակիցները պետք է նաև աշխատանքային փորձ ունենան։ Շատ հաճախ աշխատանքի անցնելուց հետո նրանք մասնակցում են նախապատրաստական դասընթացների, որպեսզի ավելի ծանոթ լինեն

այն աշխատանքներին, որոնց պետք է մասնակցեն։

Արդարադատության նախարարության կամ բանտարկության համակարգի կողմից հաճախ կազմակերպվում են հատուկ դասընթացներ՝ կոնկրետ աշխատանքների կատարելու համար։ Այդպիսիք են, օրինակ, թմրանյութերի կամ ալկոհոլի օգտագործման դեմ տարվող աշխատանքները։ Աշխատանքային փորձի և մասնագիտական կոմպետենտության պահանջի մասին ամրագրված է նաև ՍՍԿ-ի՝ Տոկոնիի կանոններով։ Այս կանոններում հատկապես կարևորվում են նաև վերականգնման (treatment) ուղղված աշխատանքներում անձնակազմի համապատասխան վերապատրաստումն ու փորձը։ Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ միջամտությունները պետք է նպատակատրությամբ լինեն դատապարտյալների ուղղմանը և հանցավոր գործունության դադարեցմանը, դատապարտյալների հետ աշխատանքում միջամտությունները կիրառելի պրոբացիոն աշխատակիցները պետք է ցուցաբերն միջողրոտային մոտեցում։ Այս մասին են վկայում անդամ պետություններին ուղղված CM/Rec(2010)1 առաջարկության պահանջները՝ ամրագրելով. «...դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինները պետք է կարողանան օգտագործել միջողրոտային մոտեցման վրա հիմնված տարրեր մեթոդներ և համապատասխան ուսումնասիրության արդյունքում ձեռք բերված հիմնավոր գիտելիքներ»։

Մասնագիտական գիտելիքների անհրաժեշտության մասին է վկայում նաև անդամ պետություններին ուղղված R(92)16 առաջարկությունը, որի 75-րդ կանոնով ամրագրված է. «Այլընտրանքային պատիճներ կատարող պատասխանատու մարմինները պետք է կիրառեն մասնագիտական ստանդարտներին համապատասխան հաստատված մեթոդներ։ Նշանակած մեթոդները պետք է համապատասխանեն սոցիալական աշխատանքի կամ հարակից այլ գիտությունների ժամանակակից զարգացումներին»։

Աշխատակազմի առունու գրեթե բոլոր ծառայություններն ունեն եռաստիճան համակարգ՝

- ղեկավարություն,
- պլորացիոն աշխատակիցներ,
- վարչական աշխատակազմ։

Պլորացիոն աշխատանքների մեջ կարող են ներգրավվել նաև աշխատանքային այլ խմբեր։ Նախ հատուկ պարտականություններով պլորացիոն աշխատակիցներ, ովքեր ազնվում են վերահսկողության իրականացումը¹⁶։

Երկրորդ կարևոր խումբը բաղկացած է կամավորներից։ Օրինակ՝ Շվեյցարիայում, բացի մասնագիտացված աշխատակիցներից կան նաև կամավորներ՝ սովորական քաղաքացիներ, ովքեր ընկերական կամ մտերմիկ հարաբերությունների մեջ են գտնվում հանցագործների հետ։ Հանցագործների հետ տարվող աշխատանքների համար նրանք ստանում են

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

համեստ վարձատրություն՝²⁰

Տոկիոյի կանոնների ուսումնասիրությունը ցոյց է տալիս, որ կամավորների ընտրությունը կատարվում է՝ հաշվի առնելով նրանց ունեցած վերաբերմունքն այն աշխատանքի նկատմամբ, որին նրանք ներգրավվելու են: Նրանք պետք է ապահովագրված լինեն իրենց պարտականությունները կատարելիս ստացած ֆիզիկական վճառվածքներից կամ պատահարներից: Կամավորները հիմնականում ներգրավվում են այնպիսի աշխատանքներում, ինչպիսիք են:

- հանցագործներին օգնություն տրամադրել աշխատանք փնտրելիս,
- օգնել այլ կամավորների ծառայություններին ներգրավվելու հարցում,
- գրագիտության հետ խնդիրներ ունեցող հանցագործների համար ծառայել որպես ուսուցիչներ և այլն՝:

Ինչպես ցանկացած մարմնի, այնպես էլ պրոբացիոն ծառայության հիմնադրման և արդյունավետ գործունեության համար, առավել ևս, երբ այդ ծառայությունն իրականացնում է բազմամասնագիտական լայնածավալ աշխատանքներ, խիստ անհրաժեշտ է սահմանել այն հիմնարար սկզբունքները, որոնք պահովվելու և ամրագրելու են տվյալ ծառայության գործունեության ու գործողությունների շրջանակը:

Ինչպես պրոբացիոն ծառայությանը վերաբերող այլ հստակեցումները, այնպես էլ ծառայությունների գործունեության հիմնարար սկզբունքներն ամրագրված են ԵԽ անդամ պետություններին՝ ուղղված և վերը հիշատակված առաջարկությամբ՝²¹:

Այդ առաջարկությունը սահմանում է պրոբացիոն ծառայությունների հիմնարար հետևյալ սկզբունքները.

1. դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինների նպատակը կրկնահանցագործությունը կրծատելն է՝ հանցագործություն կատարած անձի հետ բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատելու միջոցով նրանց վերահսկելու (ներառյալ՝ հարկ եղած դեպքում հսկելու), ուղղորդելու ու աջակցելու և նրանց բարեհաջող սոցիալական ներգրավումը խթանելու նպատակով: Ուստի, պրոբացիան նպաստում է հանրային անվտանգությանը և արդարադատության պատշաճ իրականացմանը,

2. դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինները պետք է հարգեն հանցագործություն կատարած անձանց իրավունքները:

Դրանց բոլոր միջամտությունների դեպքում պետք է պատշաճ կերպով հաշվի առնելու հանցագործություն կատարած անձանց արժանապատվությունը, առողջությունը, անվտանգությունն ու բարեկեցությունը,

3. բոլոր դեպքերում, երբ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինները զբաղվում են հանցագործությունից տուժած անձանց վերաբերող հարցերով, դրանք պետք է հարգեն նրանց իրավունքներն ու կարիքները,

4. դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինները պետք է ամբողջությամբ հաշվի առնեն հանցագործություն կատարած անձանց անհատական առանձնահատկությունները, պայմանները և կարիքները՝ ապահովելու համար, որպեսզի յուրաքանչյուր դեպքում ցուցաբերվի արդարացի և համարժեք վերաբերմունք: Դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինների միջամտությունները պետք է իրականացվեն՝ բացառելով խորականությունը որևէ հիմքով, ինչպես, օրինակ՝ սեռը, ռասան, մաշկի գույնը, լեզուն, կրոնը, հաշմանդամությունը, սեռական կողմնորոշումը, քաղաքական կամ այլ հայացքները, ազգային կամ սոցիալական ծագումը, էրնիկ փորրամասնությանը պատկանելությունը, գույքային դրույթունը, ծնունդը կամ այլ կարգավիճակը,

5. որևէ պատժի կամ միջոցի կատարման ժամանակ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինները հանցագործություն կատարած անձին չպետք է ծանրաբեռնեն կամ սահմանափակեն նրա իրավունքներն ավելի, քան նախատեսված է դատական կամ վարչական մարմնի որոշմամբ և պահանջվում է յուրաքանչյուր առանձին դեպքում՝ կախված հանցագործության ծանրությունից կամ կրկնահանցագործության՝ պատշաճ կերպով գնահատված ոխուկից,

6. դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինները հնարավորինս պետք է ձգտեն հանցագործություն կատարած անձանց տեղեկացված համաձայնությունը ստանալուն և համագործակցությանը՝ նրանց առնչությամբ կատարվող միջամտության կապակցությամբ,

7. մեղքի վերջնական հաստատմանը նախորդող ցանկացած միջամտության համար պետք է պահանջվի հանցագործություն կատարած անձանց տեղեկացված համաձայնությունը, և այդպիսի միջամտությունը չպետք է հակասի անմեղության կանխավարկածին,

8. դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինները, դրանց խնդիրներն ու պարտականությունները, ինչպես նաև պետական մարմինների և այլ մարմինների հետ հարաբերությունները պետք է սահմանվեն ազգային իրավունքով,

9. պետական մարմինները պետք է շարունակեն պատասխանատվություն կրել պլորացիայի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

համար նույնիսկ այն դեպքում, եթե ծառայությունները մատուցվում են այլ մարմինների կամ կամավորների կողմից,

10. դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինների համար պետք է ապահովեն համապատասխան հեղինակություն, ճանաչում և ռեսուրսներ,

11. որոշում կայացնող մարմինները հարկ ենած դեպքում պետք է դիմեն դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմիններին, որպեսզի վերջիններս կրկնահանցագործությունը նվազեցնելու և ազատությունից գրկելու այլընտրանքների կիրառումը խթանելու նպատակով տրամադրեն մասնագիտական խորհրդատվություն և իրականացնեն վերահսկողություն,

12. դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինները պետք է համագործակցեն այլ պետական կամ մասնավոր կազմակերպությունների և տեղական համայնքների հետ՝ հանցագործություն կատարած անձանց սոցիալական ներգրավումը խթանելու նպատակով: Հանցագործություն կատարած անձանց համար կարիքները բավարարելու և հանրային անվտանգությունը ամրապնդելու համար անհրաժեշտ է կատարել հանձնարգված ու լրացուցիչ միջներատեսչական և միջողորդային աշխատանք,

13. դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինների կողմից ձեռնարկվող բոլոր գործողություններն ու միջամտությունները պետք է համապատասխանեն ազգային և միջազգային էթիկական ու մասնագիտական ամենաբարձր չափանիշներին,

14. անհրաժեշտ է ունենալ պրոբացիոն գործունեությանը կապված բողոքարկման մատչելի, անկողմնակալ և արդյունավետ ընթացակարգեր,

15. դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինները պետք է ենթարկվեն պարբերական պետական ստուգումների և (կամ) անկախ դիտանցման,

16. իրավասու մարմինները պետք է բարձրացնեն պրոբացիոն աշխատանքների արդյունավետությունը՝ խթանելով հետազոտական աշխատանքները, որոնք պետք է օգտագործվեն՝ ուղղորդելով պրոբացիոն քաղաքականությունը և պրակտիկան,

17. իրավասու մարմինները և դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինները պետք է տեղեկացնեն լրատվամիջոցներին և լայն հասարակությանը դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինների աշխատանքի մասին՝ հասարակությունում նրանց դերի և արժեքի մասին առավել լավ պատկերացման ձևավորումը խթանելու նպատակով:

Ներկայումս Հայաստանում չկա սույն հոդվածում վերը ներկայացված ծառայության տիպի պրոբացիոն ծառայություն: Սակայն 2012թ. հուլիսի 2-ի՝ Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագրով հաստատված Դատական և իրավական բարեփոխումների 2012-2016թթ. ծրագրով նախատեսված է Հայաստանում ստեղծել քրեակատարողական ծառայությունից անկախ գործող պրոբացիոն ծառայություն:

Պրոբացիայի ծառայության ստեղծման անհրաժշտությունը պայմանավորվում է նաև մասնագիտական գիտելիքների հիման վրա այնպիսի գործառույթների կատարումն ապահովելու նպատակով, ինչպիսիք են դատարանների կողմից պատմի նշանակման փուլում և անկախ հանձնաժողովների կողմից անձին պատիմը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ անձի պատմի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցը լուծելիս այդ ամբարտանյալի կամ դատապարտյալի սոցիալ-հոգեբանական բնութագրի վերաբերյալ եզրակացության ներկայացումը, ինչը կնպաստի առավել արդարացի պատժաչափի նշանակման կամ պատիմը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատմի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու վերաբերյալ առավել ճիշտ դրոշնան կայացնան: Վերոշարադրյալ գործառույթները կատարելու նպատակով Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատության նախարարության կազմում պետք է ստեղծվի պետական մարմին, որը լիովին կապահովի վերը նշված խնդիրների իրականացումը և կգործի Հայաստանի Հանրապետության քրեակատարողական ծառայությունից անկախ և առանձին²³:

Հայաստանի Հանրապետության քրեակատարողական ծառայությունն այսօր էլ պրոբացիա հիշեցնող որոշ գործառույթներ է իրականացնում: Այս աշխատանքները կատարվում են ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչության այլընտրանքային պատիմների կատարման բաժնի և քրեակատարողական հաստատությունների սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքներ կատարող ստորաբաժնումների կողմից: Սակայն Հայաստանի Հանրապետությունում Պրոբացիայի ծառայության լիազորությունների և գործառույթների շրջանակը պետք է ընդգրկի մինչդատական փուլում մինչդատական գեկույցի պատրաստում և կալանավորմանը այլնուանը խափանման միջոցներից տնային կալանքի և հսկողության իրականացում, դատական փուլում՝ մինչև պատմի նշանակելը գեկույցի տրամադրում և մեղիացիա, պենիտենցիար փուլում՝ այլնուանքային պատիմների կատարում, պատիմը պայմանականորեն չիրառելու դեպքում՝ փորձաշրջանի կազմակերպում և իրականացում, վերականգնողական աշխատանքներ, պատմից ազատված

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

անձի վարքի վերահսկողություն, պատիժը հետաձգված անձանց նկատմամբ վերահսկողություն, ասաւազրկման տեսքով պատժի կրման ընթացքում պատժի անհատական պլանավորմանը աջակցություն, հետպեսնիտենցիար փուլում՝ դատվածությունը

հանելու առնչությամբ որոշում կայացնելու իրավասություն ունեցող մարմնին գեկույցի ներկայացում:

¹ Handbook on Probation Services: Guidelines for Probation Practitioners and Managers. United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, Jon Klaus, 1998.

² Cartledge et al. 1981, in Harris 1995: 3-4.

³ Recommendation CM/Rec (2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules.

⁴ European Probation Service Systems: A Comparative Overview. Anton M. van Kalmthout and Ioan Durnescu. Chapter 14: Hungary.

⁵ European Probation Service Systems: A Comparative Overview. Anton M. van Kalmthout and Ioan Durnescu. Chapter 25: Poland.

⁶ Handbook on Probation Services: Guidelines for Probation Practitioners and Managers. United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, Jon Klaus, 1998.

⁷ Handbook on Probation Services: Guidelines for Probation Practitioners and Managers. United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, Jon Klaus, 1998.

⁸ http://www.cepprobation.org/uploaded_files/1_Chapter_1_Comparative_overview.pdf.

⁹ European Probation Service Systems: A Comparative Overview. Anton M. van Kalmthout and Ioan Durnescu.

¹⁰ Recommendation CM/Rec (2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules.

¹¹ European Probation Service Systems: A Comparative Overview. Anton M. van Kalmthout and Ioan Durnescu.

¹² http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Summary%20information%20on%20Norway.pdf.

¹³ <http://www.probation.gov.ge/index.php?action=0&lang=eng>.

¹⁴ http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Summary%20information%20on%20Austria.pdf.

¹⁵ http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Summary%20information%20on%20the%20Netherlands.pdf.

¹⁶ United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules); 13,2.

¹⁷ Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules; 76, 77.

¹⁸ European Rules on Community Sanctions and Measures: Recommendation No. R (92) 16, Rule 75.

¹⁹ http://www.unicri.it/documentation_centre/probation/docs/Probation_handbook.pdf.

²⁰ The Prison and Probation Service in the community in Sweden. Swedish Prison and Probation Service Head Office, 2011.

²¹ United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules), G.A. res. 45/110, annex, U.N.

²² GAOR Supp. (No. 49A) at 197, U.N. Doc. A/45/49 (1990).

²³ Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules.

²⁴ 2012-2016թ.՝ Լատական և իրավական բարեփոխումների ծրագիր.

Լևոն Օհանյան

Аспирант института философии и права
Национальной академии наук РА

РЕЗЮМЕ

Европейский опыт службы probation

Тюремные учреждения и пробация Республики Армения сегодня, напоминающие некоторые функции для выполнения этой работы осуществляются Министерством юстиции, уголовного отдела Департамента санкций и исправительных учреждениях социальных, психологических и правовых единиц органов. Система уголовного правосудия является важным компонентом Института наказания, которое обеспечивает целостность справедливости, наглядности и эффективности правосудия.

Ключевые слова: пробация, уголовно-исполнительное учреждение, институт наказания, система правосудия.

Levon Ohanyan

PhD student of the Institute of Philosophy and Law
National Academy of Science of RA

SUMMARY

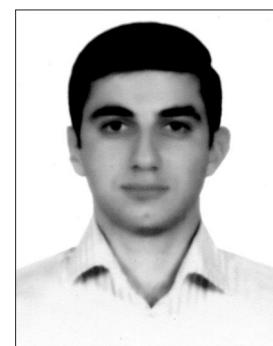
European experience of Probation Service

Prison and Probation Service of the Republic of Armenia today reminds some functions to perform. This work is done by the Ministry of Justice Criminal Division of the Department of sanctions and penal institutions of social, psychological and legal enforcement units. The criminal justice system is an important component of the Institute of punishment, which ensures the integrity of the justice, visible and effective administration of justice.

Keywords: probation, criminal-executive institution, Institute of punishment, the justice system.

ԱՐՇԱԿ ԱՐՄԵՆԻԱՆ

Научный стажер кафедры конституционного и административного права Московского государственного университета экономики, статистики и информатики (МЭСИ), кандидат юридических наук

**ИНСТИТУТ КОНСТИТУЦИОНАЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРАВИТЕЛЬСТВА В СИСТЕМЕ
ОРГАНИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ**
*(сравнительно-правовой анализ на примере Российской Федерации
и Республики Армения)*

В статье проведен сравнительно-правовой анализ конституционной ответственности Правительства в системе организации государственной власти Российской Федерации и Республики Армения. Автором предложены практические рекомендации по усовершенствованию ответственности Правительства Российской Федерации и Республики Армения. Выявлены вопросы ответственности Правительства Республики Армения.

Ключевые слова: Правительство, Российская Федерация, Республика Армения, исполнительные органы, ответственность, сравнительно-правовой анализ.

Одной из задач демократического государства является разграничение полномочий различных органов государственной власти исходя из принципа единства государственной власти, а также установление начал взаимодействия этих органов. Именно качество взаимоотношений между органами государственной власти самым существенным образом влияет на уровень демократизации общества и определяет либерально-правовую стратегию развития государственности.

Исполнительная власть, как в Российской Федерации, так и в Республике Армения в силу присущих ей особенностей, в частности таких, как возможность срочного принятия решений и осуществления иных оперативных действий, играет наиболее активную роль в своевременной реализации задач, стоящих перед двумя государствами.

Конституция Российской Федерации и Республики Армения не устанавливают четкие основания ответственности обеих Правительств, в ее нормах определяются лишь субъект применения, санкции (отставка) и процедура их применения.

Конституция Российской Федерации устанавливает три условия для ответственности: отставка по решению Президента РФ (ч. 2 ст. 117), выражение недоверия Государственной Думе (ч. 3 ст. 117), отказ в доверии Правительству РФ (ч. 4 ст. 117). В двух последних случаях для ухода Правительства РФ в отставку требуется решение Президента Российской Федерации.

Отметим, что Правительство Российской

Федерации слагает свои полномочия перед вновь избранным Президентом Российской Федерации. Решение о сложении Правительством Российской Федерации своих полномочий оформляется распоряжением Правительства Российской Федерации в день вступления в должность Президента Российской Федерации. Получается, что Правительство Российской Федерации в полном составе подает в отставку и по поручению Президента Российской Федерации продолжает исполнять свои полномочия до формирования нового Правительства (начиная с назначения Председателя Правительства). Акт принятия отставки Правительства должен предшествовать акту внесения Президентом кандидатуры Председателя Правительства в Государственную Думу для получения согласия последней, ибо пост Председателя Правительства к этому моменту должен быть свободен.

В Республике Армения институт ответственности Правительства Республики Армения проявляется в пункте 4 ст. 55 Конституции РА, согласно которому Президент Республики назначает Премьер-министра в десятидневный срок после принятия отставки Правительства. Правительство формируется в двадцатидневный срок после назначения Премьер-министра. В то же время согласно ст. 84 Конституции Армении, Национальное Собрание большинством голосов от общего числа депутатов может выражать недоверие Правительству. Проект постановления о выражении

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

недоверия Правительству может быть внесен Президентом Республики или не менее чем одной третью от общего числа депутатов. В период военного и чрезвычайного положения проект такого постановления вноситься не может. Проект постановления о выражении недоверия Правительству ставится на голосование не ранее чем в течение сорока восьми и не позднее чем в течение семидесяти двух часов после его внесения.

Стоит отметить, что вопросы ответственности Правительства РА очень детально регламентированы в регламенте Национального Собрания Армении (ст. 106 п. 5 и ст. 107), посвященном ответственности Правительства РА перед Президентом РА и Национальным Собранием. Так, в соответствии с установленным положением закона о регламенте, напрашивается вывод, что ответственность Правительства РА носит политический характер. Согласно закону «О Регламенте Национального Собрания Армении», Правительство РА в двадцатидневный срок после своего формирования представляет Национальному Собранию свою программу. Вопрос одобрения Национальным Собранием программы Правительства обсуждается вне очереди, в течение 48 часов после получения программы Правительства. Вопрос одобрения Национальным Собранием программы Правительства ставится на голосование в пятидневный срок после ее представления. Постановление Национального Собрания об одобрении программы Правительства принимается большинством голосов от общего числа депутатов Национального Собрания. В случае неодобрения Национальным Собранием программы Правительства Премьер-министр Армении представляет Президенту Республики заявление об отставке Правительства.

Представляется, что ответственность Правительства является преимущественно политической, так как она не связана с совершением неправомерных действий, а чаще всего предметом критики и основанием ответственности служит его внутренняя политика, которая отвергается главой государства или парламентом.

В этой связи вызывает интерес закон Республики Армения «О формировании и отставке Правительства Армении»², согласно которому в случае отставки Правительства Армении Президент в двадцатидневный срок в одностороннем порядке назначает Премьер-министра. Так, в соответствии со статьей 1 данного закона, Правительство считается сформированным, если назначены все его члены, т.е. Президент самостоятельно назначает и

членов Правительства и Премьер-министра, что дает нам основание говорить о нарушении ст. 55 п.4³.

В свете сказанного представляется целесообразным отметить, что в Республике Армения право принимать решение об отставке Правительства имеет только Президент Республики, при этом исключительно Национальное Собрание Республики Армения – парламент, принимает постановление о выражении недоверия большинством голосов от общего числа депутатов.

В то же время, в соответствии конституционной норме Республики Армения, Президент страны имеет право без постановления Национального Собрания принимать решение об отставке Правительства Республики Армения, в следующих случаях: в день первого заседания вновь избранного Национального Собрания - Парламента; при вступлении Президента Республики Армения в свою должность; в день подачи Премьер-министром прошения об отставке или образования вакансии должности Премьер-министра. Отметим, что проект постановления о выражении недоверия Правительству Республики Армения может быть внесен Президентом Армении или не менее чем одной третью от общего числа депутатов Национального Собрания, что предусмотрено Конституцией Республики Армения, а также Премьер-министром в соответствии с законом «О формировании и отставке Правительства РА». В случае неодобрения Парламентом страны программы Правительства, Премьер-министр представляет Президенту Республики Армения заявление об отставке Правительства⁴, отсюда вытекает право Президента Республики Армения принимать отставку или распустить Парламент, если последний не одобрил программу Правительства дважды подряд в течение двух месяцев. В период военного и чрезвычайного положения проект такого постановления вноситься не может. В этой связи представляется целесообразным конкретизировать и установить четкие основания для выражения недоверия Правительству Республики Армения. Такими основаниями могут служить:

- неисполнение бюджета;
- неудовлетворительная оценка отчета о ходе выполнения правительственной программы;
- серьезные нарушения и злоупотребления при выполнении правительственной программы.

Итак, анализ нормативно-правовых актов Республики Армения свидетельствуют, что институт ответственности Правительства РА не является эффективным институтом в системе организаций и

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

функционировании исполнительной власти, что она носит политический характер и ограничивает самостоятельность и независимость Правительства РА.

Что же касается организационного и функционального аспекта недоверия Правительству РФ, то нам представляется, что необходимо установить норму, согласно которой постановление о недоверии правительству принимается 2/3 голосов от общего числа депутатов Государственной Думы, что влечет за собой обязательную отставку высшего органа исполнительной власти страны. В этой связи, как справедливо отмечает М. А. Краснов, в проекте четко должно быть оговорены обстоятельства, при которых возможна постановка вопроса о вотуме недоверия. Так, депутаты могут выступить с инициативой вотума недоверия лишь в случае неудовлетворительной оценки исполнения федерального бюджета, а также отчета о ходе выполнения программы деятельности Правительства Российской Федерации, и по результатам работы следственной парламентской комиссии.⁵

Проведенный анализ института ответственности Правительства Российской Федерации свидетельствует о его неоднозначности в рамках Федерации, Президент Российской Федерации в любой момент может принять решение об отставке Правительства РФ, не мотивируя и не согласуя свое решение, не исключена даже отставка вполне лояльного президенту Правительства.

В этой связи следует признать обоснованной позицию М. А. Красновым и отредактировать часть 2 статью 117 Конституции РФ: Президент Российской Федерации вправе поставить перед Государственной Думой вопрос об отставке Правительства Российской Федерации. Если представление Президента Российской Федерации об отставке Правительства не будет рассмотрено Государственной Думой в недельный срок после его внесения, Президент РФ может принять решение об отставке Правительства РФ⁶. И эта свобода мотивов отставки правительства, как отмечает М. А. Краснов, – вторая существенная особенность статуса российского Президента, работающая на формирование персоналистского режима.⁷

В литературе бытует мнение, согласно которому принудительные меры, закрепленные в Конституции Российской Федерации в отношении Правительства Российской Федерации, нельзя отнести к мерам классической ответственности, так как конструкция данных санкций строится на дикреционном праве Президента Российской Федерации разрешать любые конфликты во

взаимоотношениях законодательной и исполнительной власти или устанавливать эффективность реализации ими своих конституционных функций, единолично определяя, какой из органов власти должен подвергнуться мерам воздействия. Так, по мнению некоторых исследователей, указанные санкции можно относить к мерам позитивной, или политической, конституционно-правовой ответственности, которые реализуются в рамках системы разделения властей вне правонарушения и вины, в случаях наличия конфликтов, неэффективности в работе, недостижения определенных результатов и т.п.

В юридической науке существуют различные мнения по поводу ответственности Правительства Российской Федерации и Республики Армения. Ключевым вопросом является, какую ответственность правительство несет по законодательству. Следует отметить, на наличие трех позиций в научной литературе к вопросу о природе ответственности правительства.

Исследование показывает, что суть первой позиции заключается в том, что ответственность правительства объявляется политической, но авторы, которые придерживаются данной точки зрения, отмечают, что политическая и конституционная ответственность, согласно нормам Конституции, практически неразделимы, хотя преобладает все-таки политическая. Так, Р.М. Дзидзоев, характеризуя конституционно-правовую ответственность Правительства РФ, пишет: «Эта ответственность является преимущественно политической, она не обязательно связана с совершением правительством каких-либо противоправных действий. Основанием ответственности правительства чаще всего служит его политика, которая отвергается главой государства или парламентом. Нередко правительство становится жертвой конфликта между парламентом и главой государства. Политическая ответственность правительства, таким образом, наступает независимо от его вины»⁸. Аналогичной позиции придерживается В.Н. Савин, который отмечает, что ответственность по форме реализации иногда сходна с политической ответственностью по субъектам, основаниям ее наступления и последствиям⁹.

По другому подходил к этой проблеме В.В. Мечиков, который отмечает, что ч. 2 ст. 117 Конституции РФ предусматривает право Президента принимать решение об отставке правительства. При этом Конституция не ограничивает Президента какими-либо условиями, оставляя на его усмотрение решение вопроса о судьбе правительства. При этом

отсутствие четких критериев для отставки правительства в каждом отдельном случае свидетельствует либо о пробеле в конституционном законодательстве, либо речь должна здесь идти о сугубо политической, а не о конституционной ответственности правительства за те или иные действия или, наоборот, бездействия по реализации тех или иных политических программ, установок, мероприятий. Напротив, когда речь идет о роспуске правительства в случае ненадлежащего исполнения своих обязанностей, в случае выражения недоверия Госдумой, - это мера конституционной ответственности¹⁰.

В то же время О.В. Спичак замечает, что Правительство несет политическую ответственность перед Президентом РФ. «Объектом политической ответственности на государственном уровне, - пишет автор, - может быть выполнение поручений высших должностных лиц¹¹, а в некоторых случаях просто личная лояльность».

В соответствии со вторым подходом (синтетическим) ответственность правительства объявляется конституционно-политической. При этом отмечается: несмотря на то, что основания такой ответственности не определены, процедура и санкции установлены конституционно, следовательно, она не может являться никакой иной ответственностью, кроме как конституционной¹².

А.Н. Шеян считает, что ответственность Правительства РФ следует именовать конституционно-политической, как разновидность конституционно-правовой ответственности, так как любая мера, закрепленная в законодательстве, приобретает черты юридической ответственности и не может являться какой-то иной ответственностью¹³.

В этой связи следует признать интересным подход Н.М. Колесовой, которая считает, институт ответственности Правительства, безусловно, конституционной, но при этом в качестве оснований ответственности называя действия, не имеющие признаков правонарушения. По ее мнению, основанием конституционной ответственности Правительства РФ является так называемое злоупотребление правами, т.е., по сути, неэффективное использование собственных полномочий¹⁴.

В литературе уже были высказаны определенные предложения о совершенствовании ответственности Правительства РФ. Так, А.Л. Сергеев предлагает закрепить в Законе о Правительстве РФ перечень противоправных действий, в случае совершения которых отставка Правительства РФ станет юридически обусловленной. Окон-

чательное решение будет принимать Президент РФ, заслушав объяснения Председателя Правительства РФ.

Как полагает А.Л. Сергеев, Конституционное производство может возбудить и Генеральный прокурор РФ или Государственная Дума, расследовав деликт и представив результаты Президенту РФ, который, основываясь на квазисудебном производстве с участием представителя органа власти, выдвинувшего обвинение, и представителя Правительства РФ, вынесет окончательное решение¹⁵. Мы не разделяем вышеизложенную позицию, полагая, что она носит утопический характер и ее нельзя реализовать на практике, более того указанные действия не имеют признаков конституционных деликтов.

В этой связи мы разделяем позицию Р.М. Дзидзоева, который отмечает, что круг правительственные полномочий настолько велик, что не позволяет вменить Правительству конкретные правонарушения. Полномочия российского Правительства, названные в статье 114 Конституции РФ, по существу, представляют собой его функции, основные векторы деятельности, которые сами требуют детализации. Критерием оценки деятельности Правительства становится его эффективность, которая оценивается органами, Правительство формирующими. При этом, как полагает автор, установив конкретные основания правительственной ответственности, как условия его отставки, мы тем самым предоставили бы Правительству возможность судебного обжалования президентских указов об отставке, что будет явлением беспрецедентным¹⁶.

Нам представляется, что в современных реалиях ответственность Правительства преимущественно остается политической, так как основания ее применения крайне сложно сформулировать, и в действиях Правительства в большинстве случаев нельзя будет выявить признаки конституционного правонарушения.

В свете сказанного представляется целесообразным, законодательное совершенствование регламентации института ответственности Правительства Российской Федерации, Республики Армения и его членов, как необходимый шаг в процессе правового оформления конституционной ответственности как полноценного вида юридической ответственности в двух государствах. Перенесение такой санкции, как импичмент, в сферу ответственности членов кабинета совсем не очевидно, так как предельно усложненная процедура отрешения от должности применительно к членам правительства позволит в реальности избежать

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

привлечения к ответственности недобросовестных министров. Более того, необходимо законодательно определить основания конституционно-правовой ответственности членов Правительства Российской Федерации и Республики Армения (включая его председателя), ограничив эти основания нарушениями Конституции двух государств, законов, иных нормативных актов, совершением уголовных преступлений, не дополняя размытыми и

субъективными условиями, которые влекут за собой (особенно в России и Армении) возможность злоупотреблений со стороны инстанций применения мер ответственности.

¹ Ст.1 Закон Республики Армения от 21 марта 2002 г. N 3Р-308 “Регламент Национального Собрания” (с изм. и доп. от 17 октября 2009) // Ведомости Республики Армения. 2009. N 52(718). Ст. 1165.

² Закон Республики Армения от 10 декабря 1998 г. N 3Р- 256 “О формировании и отставки Правительства” // Ведомости Республики Армения.30.11.1998. N 30(63). Ст. 556.

³ В соответствии п. 4 ст. 55 Конституции РА, Президент на основании распределения депутатских мест в Национальном Собрании и консультаций с депутатскими фракциями назначает Премьер-министром лицо, пользующееся доверием большинства депутатов, а если это невозможно, лицо, пользующееся доверием у наибольшего числа депутатов. Президент Республики назначает Премьер-министра в десятидневный срок после принятия отставки Правительства. Правительство формируется в двадцатидневный срок после назначения Премьер-министра.

⁴ Закон Республики Армения от 21 марта 2002 г. N 3Р-308 “Регламент Национального Собрания” (с изм. и доп. от 16 октября 2009) // Ведомости Республики Армения. 2009. N 52(718). Ст.1165.

⁵ Краснов М. А. Поиск оптимальной модели единой системы исполнительной власти. Исполнительная власть, проблемы организации и деятельности: Труды кафедры конституционного и административного права. М.: ТЕИС, 2006. С. 143.

⁶ Ст.1 Краснов М. А., Шаблинский И. Г. Российская система власти: треугольник с одним углом. М.: Институт права и публичной политики, 2008. С. 220.

⁷ Краснов М. А. Персоналистский режим в России: Опыт институционального анализа. М.: Фонд “Либеральная миссия”, 2006.; Гончаров В.В. Место и роль института президента Российской Федерации в системе исполнительной власти в стране // Юридический мир. 2010. N 3. С.32-33.

⁸ Дзидзоев Р.М. Конституционно-правовая ответственность. Краснодар, 2009. С. 50.

⁹ Савин В.Н. Ответственность государственной власти перед обществом // Государство и право. 2010. N 12. С. 68.

¹⁰ Мечиков В.В. Некоторые аспекты соотношения конституционной и политической ответственности // Проблемы правовой ответственности государства, его органов и служащих. Материалы Круглого стола (25 - 26 мая 1999 г.). Белгород, 2000. С. 120.

¹¹ Спичак О.В. Сущность института ответственности правительства в Российской Федерации // Юридический вестник РГЭУ. 2011. N 4. С. 14.

¹² Кондрашев А.А. Ответственность Правительства Российской Федерации // Государственная власть и местная самоуправление. 2011. N 3. С. 54.

¹³ Шеян А.Н. Институт правительской ответственности в России: Дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2007. С. 20.

¹⁴ Колесова Н.М. Теория конституционной ответственности: природа, особенности, структура: Дисс. ... докт. юрид. наук. М., 2006. С. 210.

¹⁵ Ст.1 Сергеев А.Л. Конституционная ответственность федеральных органов государственной власти Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006. С. 141-142.

¹⁶ Дзидзоев Р.М. Некоторые вопросы правительской отставки в России // Конституционное и муниципальное право. 2010. N 1. С. 76.

Արշակ Հարությունյան

Մուկվայի տնտեսագիտության, վիճակագրության և
ինֆորմատիկայի պետական համալսարանի (ՄՏՎՀՊՀ)
սահմանադրական և վարչական իրավունքի
ամբիոնի գիտական հետազոտող,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

**Պետական իշխանության կազմակերպման համակարգում կառավարության
սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը
(համեմատական-իրավական վերլուծություն Ռուսաստանի Դաշնության և
Հայաստանի Հանրապետության օրինակով)**

Հոդվածում կատարվել է Ռուսաստանի Դաշնության և Հայաստանի Հանրապետության պետական իշխանության կազմակերպման համակարգում կառավարության սահմանադրական պատասխանատվության համեմատական-իրավական վերլուծություն: Հեղինակի կողմից գործնական առաջարկներ են ներկայացվել Ռուսաստանի Դաշնության և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության պատասխանատվության կատարելագործման վերաբերյալ: Ի հայտ են բերվել Հայաստանի Հանրապետության կառավարության պատասխանատվության հաղցեր:

Հիմնարար բառեր - Կառավարություն, Ռուսաստանի Դաշնություն, Հայաստանի Հանրապետություն, գործադիր մարմիններ, պատասխանատվություն, համեմատական-իրավական վերլուծություն:

Arshak Harutyunyan

Research fellow at the Department of Constitutional and Administrative Law,
Moscow State University of Economics, Statistics and Informatics,
PhD in Juridical Sciences

SUMMARY

Institute of the constitutional responsibility of the Government in the system of organization of state authority (comparative legal analysis, the case of the Russian Federation and the Republic of Armenia)

This article is based on the results of a comparative legal analysis of the constitutional responsibilities of the Governments of the Russian Federation and the Republic of Armenia in the system of the organization of state authority. The author suggests practical recommendations on improving the responsibilities of the Russian Federation's and the Republic of Armenia's Governments. The author also reveals the issues of the responsibility of the Government of the Republic of Armenia.

Keywords: Government, the Russian Federation, the Republic of Armenia, executive authority, responsibility, comparative legal analysis.

ШУШАН САРГСЯН

Аспирант кафедры гражданского права и гражданско-процессуального права института права и политики Российской-Армянского (Славянского) университета

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ УСТАНОВЛЕНИЯ ДОМИНИРУЮЩЕГО ПОЛОЖЕНИЯ

Настоящая статья посвящена анализу норм, регулирующих порядок установления доминирующего положения на рынке, с целью выявления проблем, связанных с неполным отражением в действующем законодательстве Республики Армения существенных аспектов доминирующего положения, и представления предложений о возможных путях решения этих проблем. В статье исследованы количественные и качественные критерии доминирующего положения, нормы о доминирующем положении торговой сети, изучена судебная и правоприменительная практика по выделенной теме, выявлены практические и теоретические проблемы, представлены предложения об усовершенствовании действующего законодательства.

Ключевые слова: конкуренция, доминирующее (монопольное) положение, количественные и качественные критерии доминирования, товар, товарный рынок, хозяйствующий субъект, торговый объект, торговая сеть, коллективное доминирование.

В законодательствах различных стран, ориентированных на рыночную экономику, правовым вопросам регулирования конкуренции и монополии уделяется самое пристальное внимание. Такая необходимость особенно остро стоит в странах с переходной экономикой, в том числе в Республике Армения, поскольку именно здесь рыночные отношения вошли в динамичный этап своего развития, и роль государства в поддержании здоровой конкурентной среды, предупреждении и пресечении явлений монополизма неоспорима. Экономические реформы, произошедшие в Армении после распада Советского Союза, создали предпосылки для формирования законодательной базы антимонопольного регулирования: в 2000г. в РА был принят первый закон в данной сфере. Следует отметить, однако, что проведенные реформы не решили проблем, связанных с монополизацией производства: многим отраслям экономики свойственна высокая степень экономической концентрации, а злоупотребление доминирующими положением является одним из распространенных нарушений антимонопольного законодательства в РА. Вместе с тем наши исследования показывают, что в армянской научной литературе отсутствуют монографии и иные научные исследования по данной теме. Этими обстоятельствами обусловлена актуальность темы научной статьи.

Современная экономика предполагает активное участие в ней государства как субъекта рыночных отношений и как регулирующего и управляющего органа. Антимонопольное регулирование является одной из форм государственного вме-

шательства в предпринимательскую деятельность, важнейшим инструментом современной государственной политики, который направлен на развитие и содействие конкуренции. В целях обеспечения равных возможностей всех субъектов на конкурентном поле государством устанавливается специальный режим регулирования деятельности субъектов, занимающих доминирующее положение на рынке^{2,4}.

Государственная политика по вопросам конкуренции и монополии может быть эффективно разработана и реализована лишь в случае правильного отражения в ней объективных признаков конкуренции и монополии и значения последних в рыночной экономике независимо от государственного вмешательства³. Исходя из этого, прежде чем говорить о правовом регулировании доминирующего положения хозяйствующих субъектов в РА, считаем необходимым обратиться к познанию экономической сущности конкуренции и монополии.

В наиболее общем смысле конкуренция представляет собой соревнование, состязательность между различными лицами (конкурентами) в достижении одной и той же цели⁶. В предпринимательстве конкуренция означает соперничество между участниками рыночного хозяйства за лучшие условия производства, купли и продажи товаров и получение на этой основе максимально возможной прибыли. Она действует как принудительная сила, заставляя предпринимателей вступать в конкурентные отношения, бороться за увеличение прибыли на капитал путем поиска новых форм и методов

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

производства, использования новейших технологий, новых способов организации и управления⁷.

В законе РА “О защите экономической конкуренции” от 06.11.2000г.¹¹ (далее по тексту – Закон РА) понятие “конкуренция” определено как экономическая деятельность, направленная на обеспечение наиболее благоприятных условий реализации и приобретения товаров, в результате которой объективно ограничиваются возможности каждого из конкурентов односторонне влиять на общие условия обращения товаров на конкретном товарном рынке.

На наш взгляд, вышеприведенное определение не совсем полно и точно отражает экономическую сущность конкуренции, поскольку конкуренция, в первую очередь, предполагает соперничество за получение наибольшей прибыли, при котором самостоятельными действиями конкурентов исключается или ограничивается возможность каждого из них в одностороннем порядке воздействовать на общие условия обращения товаров на соответствующем товарном рынке, а благоприятные условия обращения товара на рынке возникают как положительный результат этого соперничества, а не как цель предпринимательской деятельности. Предпринимательская деятельность, в первую очередь, направлена на систематическое извлечение прибыли от продажи товаров, выполнения работ, оказания услуг. Приведенное понятие конкуренции отражает характеристики совершенной конкуренции, однако на практике конкуренция часто связана с монополией, дополнительным фактором рынка, усложняющим и сдерживающим его нормальную деятельность⁵.

Монополия (от греческого слова “monos” - один; “poleo” - продаю) является понятием, прямо противоположным понятию совершенной конкуренции. Она представляет собой крупное объединение, возникшее на основе концентрации производства и сбыта определенной продукции с целью получения максимальной прибыли⁸.

Монополия представляет собой сложное, разностороннее явление. В наиболее общем смысле монополия предполагает существование такого положения хозяйствующего субъекта на рынке, которое дает ему возможность распоряжаться всеми видами ресурсов и влиять на общие условия производства и обращения товаров, создавать барьеры для входа на рынок других субъектов⁸.

В армянском конкурентном законодательстве термин “монополия” не определяется, используются понятия “естественная монополия”, “монопольное положение”. Однако экономическая категория “монополии” в законодательстве РА

находит отражение в институте доминирующего (монопольного) положения хозяйствующего субъекта.

Следует отметить, что Закон РА разграничивает понятия “монопольное” и “доминирующее” положение субъекта, однако не определяет их. В законе установлены лишь признаки монопольного и доминирующего положения.

Так, согласно п.1 ст.6 Закона РА хозяйствующий субъект считается занимающим доминирующее положение на товарном рынке, если в качестве продавца или приобретателя не имеет конкурентов.

Законодательными реформами от 12.04.2011г. были введены значительные изменения в нормы, регулирующие институт доминирующего положения субъектов, в частности, количественные критерии доминирующего положения были дополнены качественными критериями.

Так, согласно ч. 2 ст. 6 Закона РА хозяйствующий субъект считается доминирующим, если на данном товарном рынке имеет рыночную власть, в частности, в качестве поставщика или приобретателя не встречает существенной конкуренции, и (или) исходя из финансовых или иных качеств имеет возможность оказывать решающее воздействие на общие условия обращения товаров на данном товарном рынке, и (или) вытеснить другого хозяйствующего субъекта с рынка, и (или) препятствовать входу на товарный рынок. Данные критерии более подробно раскрываются в подзаконном нормативном акте Государственной комиссии РА по защите экономической конкуренции (далее по тексту – Комиссия). Мы считаем, что эти изменения соответствуют требованиям развития конкретного законодательства и дают больше возможностей выявить реальную, фактическую власть конкретного субъекта, которая не всегда зависит от доли, занимаемой им на товарном рынке.

Далее в Законе раскрываются количественные показатели доминирования на рынке.

Так, хозяйствующий субъект считается доминирующим на рынке:

- а) если в качестве продавца или покупателя занимает не менее 1/3 данного рынка (п.2 ч.2);
- б) если каждый из двух хозяйствующих субъектов, имеющих наибольший объем реализации или приобретения на товарном рынке, в качестве продавца или приобретателя по объемам реализации или приобретения вместе занимают не менее 1/2 рынка (п.3 ч.2);
- в) если каждый из трех хозяйствующих субъектов, имеющих наибольший объем реализации

ԱՐԴԻՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

или приобретения на товарном рынке, в качестве продавца или приобретателя по объемам реализации или приобретения вместе занимают не менее 2/3 рынка (п.4 ч.2).

Из вышеизложенного можно заметить, что в законодательстве РА внедрен институт коллективного доминирования, заимствованный из закона ФРГ “О запрете ограничений конкуренции” от 27.07.1957г. Мы считаем, что такой подход более эффективен, так как дает больше возможностей выявления и регулирования поведения хозяйствующих субъектов, обладающих рыночной властью, а также применения к ним положений Закона РА о злоупотреблении доминирующим положением. Однако при установлении коллективного доминирования на рынке следует предусмотреть оговорку, согласно которой коллективно доминирующими могут быть признаны только те субъекты, которые занимают на рынке значительно более высокое положение относительно остальных конкурентов. Отсутствие этой оговорки может привести к тому, что при исследовании практически любого товарного рынка все его крупнейшие субъекты¹ будут признаны доминирующими.

При определении доминирующего положения каждого конкретного субъекта на рынке было бы целесообразным сочетать количественные и качественные критерии доминирования, несмотря на то, что Закон РА предусматривает, что каждый из этих критериев отдельно достаточен для установления доминирующего положения на рынке.

Другим нововведением в конкурентном законодательстве РА было установление критерии признания субъекта доминирующим по числу торговых объектов торговой сети, находящейся под управлением хозяйствующего субъекта, или действующих под одним средством индивидуализации, правообладателем которого является данный субъект. Следует отметить, что это нововведение было очень актуальным для РА, учитывая маленькие объемы армянских рынков, возможности злоупотреблений торговыми сетями, крупными приобретателями товаров, своей рыночной властью и необходимость обеспечения равных условий на вторичном рынке для поставщиков товаров. Однако положения Закона РА о признании торговой сети доминирующим несовершены и на практике порождают ряд проблем.

Так, ч. 5 ст. 6 Закона РА предусматривает, что торговая сеть может быть признана доминирующей, если представляет собой совокупность четырех и более торговых объектов. Закон РА определяет торговую сеть как комплекс двух или более торговых

объектов, находящихся под общим управлением, или действующих под одним и тем же средством индивидуализации. В свою очередь, согласно ст. 4 Закона РА, торговым объектом является комплекс имущества (земля, здание, сооружение), которая используется в области сбыта для доведения товаров до окончательного потребителя. Таким образом, из смысла Закона РА вытекает, что торговый объект, а следовательно и торговая сеть, представляют собой совокупность определенного имущества, используемого в сфере реализации товаров. Между тем, согласно ст. 4 Закона РА торговая сеть является хозяйствующим субъектом. Таким образом, в результате анализа вышеизложенных норм следует, что конкурентное законодательство РА признает субъектом права торговую сеть, которая по сути является комплексом имущества – объектом права, и предусматривает возможность признать торговую сеть доминирующим, со всеми вытекающими из этого положения последствиями. Мы считаем, что такая конструкция противоречит принципам гражданского права, искажает разграничение объектов и субъектов гражданского права, наделяя объект права статусом субъекта права. В связи с практическими проблемами, возникающими при применении вышеизложенных норм, Комиссия в официальном толковании по этому вопросу попыталась обосновать, что норма о доминирующем положении торговой сети устанавливает лишь критерий для признания доминирующим хозяйствующего субъекта, эксплуатирующего такую сеть¹⁴. Данный подход представляется спорным и является предметом обсуждения по двум административным делам, находящимся в производстве Административного суда РА^{17,18}.

Таким образом, в целях устранения противоречий в нормах Закона РА и их однозначного применения предлагаем исключить торговую сеть из определения понятия хозяйствующего субъекта, а в ч. 5 ст. 6 внести изменение, которое позволит признать доминирующим положение не торговой сети, а хозяйствующего субъекта, под общим управлением которого находится торговая сеть, или который является правообладателем средства индивидуализации торговой сети.

Считаем необходимым обратить особое внимание на условия и порядок признания субъекта доминирующим на рынке по законодательству РА, поскольку в этой сфере на практике возникает много проблем, обусловленных отчасти тем, что действующее законодательство не учитывает некоторые ключевые экономические аспекты доминирования на рынке. Одна из таких проблем связана с

ԱՐԴԻՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

тем, что действующее законодательство РА не дает однозначного ответа на вопрос, является ли доминирующее положение фактическим положением, не зависящим от признания субъекта доминирующим решением Комиссии или нет. Отсюда вытекает следующий вопрос: является ли принятие решения Комиссией о наличии доминирующего положения субъекта необходимым условием для распространения на последнего норм о запрете злоупотребления своим доминирующим положением, или эти нормы распространяются на таких субъектов независимо от решения Комиссии – в силу непосредственного действия норм ст. 7 Закона РА на фактически доминирующих субъектов.

Данный вопрос стал актуальным с 12.04.2011г., после внесения в Закон РА изменений, которые были направлены на внедрение международного опыта относительно порядка определения доминирующего положения субъекта на рынке. Целью таких поправок было изменение восприятия доминирующего положения на рынке: это не юридический статус, возникающий у хозяйствующего субъекта с момента принятия соответствующего решения Комиссии, а фактическое положение, которое дает возможность субъекту влиять на общие условия обращения товара на рынке. Однако эти изменения, на наш взгляд, не достигли своей цели, более того, внесли неясность, противоречивость в порядок определения доминирующего положения, что в свою очередь породило на практике множество проблем. Однако, прежде чем анализировать эти проблемы, необходимо обратиться к порядку определения доминирующего положения на рынке, действующему до вступления в силу законодательных изменений от 12.04.2011г.

Так, до внесения последних изменений Закон РА в редакции от 26.12.2008г. предусматривал, что субъекты, признанные решением Комиссии доминирующими, вносятся в реестр субъектов, занимающих доминирующее положение. Однако изменениями от 12.04.2011г. данная норма утратила силу. В настоящее время Комиссия больше не ведет учет доминирующих субъектов. Вместе с тем следует обратить внимание на ч. 6 ст. 6 Закона РА, которая закрепляет, что хозяйствующий субъект считается занимающим доминирующее или монопольное положение на товарном рынке по решению Комиссии.

Согласно ст. 4 Закона РА товарный рынок – эта установленная Комиссией территория обращения товара и взаимозаменяемых товаров, границы которой определяются с учетом экономических возможностей и целесообразности приобретения

данного товара потребителем.

Из логики вышеизложенных положений следует, что определение товарного рынка и установление доминирующего положения субъекта на этом рынке законодатель оставляет в исключительной компетенции Комиссии. Однако есть другое положение, которое не совпадает с логикой применения вышеизложенных норм. Так, согласно п.5 решения Комиссии “Об утверждении порядка установления монопольного или доминирующего положения, в том числе рыночной власти хозяйствующего субъекта на рынке” Комиссия проводит расчет объема товарного рынка и доли субъекта на данном рынке на основании данных предшествующего исследованию периода¹³. Следовательно Комиссия всегда изучает рынок и выявляет правонарушения ретроспективно, за предшествующий исследованию период. Закрепление данной нормы имеет объективные причины: Комиссия не может своим решением делать прогнозы на будущее, потому что в условиях динамично меняющихся рыночных отношений субъект может за короткий промежуток времени потерять свое доминирующее положение. Таким образом, Комиссия в принципе не может устанавливать доминирующее положение субъекта на последующий исследованию период, а лишь может своим решением закрепить фактическое наличие у субъекта доминирующего положения в предшествующий исследованию период, что является обязательным условием квалификации нарушения как злоупотребления доминирующим положением. Следовательно, доминирующее положение – это фактическое положение, которое влечет обязанность соблюдать запрет злоупотребления с момента приобретения субъектом такого положения на рынке, а не с момента признания этого положения решением Комиссии. Из этого вывода непосредственно вытекает, что бремя установления наличия доминирующего положения и последствия незнания о наличии такого положения на рынке несет хозяйствующий субъект.

Практика закрепления решением Комиссии фактического наличия у хозяйствующего субъекта доминирующего положения ретроспективно (которая применяется в европейском конкурентном праве) представляется нам единственной возможной по вышеизложенным объективным причинам. Однако для того, чтобы ее внедрение и применение не вызывало противоречий с действующим законодательством и не порождало проблем на практике, мы считаем необходимым исключить из ст.6 Закона РА положение о том, что хозяйствующий субъект считается доминирующим на рынке по решению

ИРДИГИДАСЫЛЫ

Комиссии.

Следует отметить, что рассматриваемый вопрос стал предметом обсуждения по двум административным делам о злоупотреблении доминирующим положением на рынке^{15,16}. В частности, вступившим в силу решением Административный апелляционный суд РА постановил, что обязанность хозяйствующих субъектов соблюдать нормы о запрете злоупотребления доминирующим положением, вытекает из Конституции РА, гражданского кодекса РА и Закона РА, а требование закона о закреплении данного положения решением Комиссии РА еще не означает, что экономическая свобода хозяйствующего субъекта¹⁵ была абсолютной до принятия такого решения¹⁵.

Таким образом, в результате исследования выделенной проблемы мы пришли к следующим выводам.

Государственная политика по вопросам конкуренции и монополии может быть эффективно разработана и реализована лишь в случае правильного отражения в ней объективных признаков конкуренции и монополии, и значения последних в рыночной экономике независимо от государственного вмешательства.

Определение конкуренции в Законе РА не совсем полно и точно отражает экономическую сущность конкуренции. В связи с этим предлагаем определить конкуренцию как соперничество хозяйствующих субъектов, при котором самостоятельными действиями каждого из них исключается или ограничивается возможность каждого из них в одностороннем порядке воздействовать на общие условия обращения товаров на соответствующем товарном рынке.

При установлении коллективного доминирования на рынке следует предусмотреть оговорку, согласно которой коллективно доминирующими могут быть признаны только те субъекты, которые занимают на рынке значительно более высокое положение относительно остальных конкурентов.

При определении доминирующего положения каждого конкретного субъекта на рынке было бы целесообразным сочетать количественные и качественные критерии доминирования.

Предлагаем исключить торговую сеть из определения понятия хозяйствующего субъекта, а в ч. 5 ст. 6 внести изменение, которое позволит признать доминирующим положение не торговой сети, а хозяйствующего субъекта, под общим управлением которого находится торговая сеть, или который является правообладателем средства индивидуализации торговой сети.

Доминирующее положение хозяйствующего субъекта является фактическим положением, а не юридическим статусом, приобретаемым субъектом после принятия соответствующего решения Комиссии.

Нормы о запрете злоупотребления доминирующим положением имеют прямое действие и распространяются на хозяйствующих субъектов, фактически занимающих доминирующее положение на товарном рынке, независимо от того, были ли они признаны доминирующими решением Комиссии. В связи с этим предлагаем исключить из текста ст. 6 Закона РА положение, согласно которому хозяйствующий субъект считается занимающим доминирующее положение на товарном рынке по решению Комиссии.

¹ Стю Галицкий А.Е. Злоупотребление доминирующим положением на товарном рынке по законодательству России и Франции: сравнительно-правовой анализ:Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук.-М.: 2007.

² Стю Янович И.С. Антимонопольное законодательство зарубежных стран: общая характеристика. Вестник МГУ. Сер. 11. Право, 102 с., 2010.

³ Стю Жилинский С.Э. Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности).-М.: Норма, 944 с., 2007.

⁴ Стю Коммерческое (предпринимательское) право. Под ред. Попондуполо В.Ф. -М.: Проспект, 644с., 2009.

⁵ Стю Конкурентное право Российской Федерации под ред. Клейн Н.И., Фонарева Н.Е. - М.: Логос, 432 с., 1999.

⁶ Стю Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка.7-е издание.-М.: Русский язык, 1978.

⁷ Стю Предпринимательское право. Под ред. Коршунова Н.М., Эриашвили Н.Д. -М.: Юнити, 463 с., 2003.

⁸ Стю Тотьев К.Ю. Конкурентное право (правовое регулирование конкуренции).- М.: Издательство РДЛ, 352 с., 2000.

⁹ Стю EU Competition Law and Regulation in the Converging Telecommunications, Media and IT-Sectors. by Nikolas

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Nikolinakos.Aspen Publishers, pp. 684, 2006.

¹⁰ Տե՛ս Կոնստիտուցիա ԲՀ առ 05.07.1995.

¹¹ Տե՛ս Զակոն ԲՀ “Օ պահպան էկոնոմիկական շուրջառության պահպանության վետական հանձնաժողովի 06.11.2000.”

¹² Տե՛ս Զակոն ԲՀ “Օ պարագաների պահպանության վետական հանձնաժողովի 03.04.2002.”

¹³ Տե՛ս ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի 23.05.2011թ. «Տնտեսվարող սուբյեկտների մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրքի, այդ թվում՝ շուկայական իշխանության որոշման կարգը և չափանիշները սահմանելու մասին» թիվ 194-Ն որոշում:

¹⁴ Տե՛ս ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի 08.11.2013թ. «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության Օրենքի 6-րդ հոդվածի 5-րդ մասի վեցաբերյալ պաշտոնական պարզաբանում տալու մասին» թիվ 305-Ն որոշում:

¹⁵ Տե՛ս Վարչական գործ թիվ ՎԴ/8123/05/11:

¹⁶ Տե՛ս Վարչական գործ թիվ ՎԴ/0115/05/12:

¹⁷ Տե՛ս Վարչական գործ թիվ ՎԴ/9756/05/13:

¹⁸ Տե՛ս Վարչական գործ թիվ ՎԴ 10327/05/13:

Ծուշան Սարգսյան

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի
իրավունքի և քաղաքականություն ինստիտուտի
քաղաքացիական իրավունքի և քաղաքացիական
դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Գերիշխող դիրքի որոշման իրավական խնդիրները

Սույն հոդվածը նվիրված է շուկայում գերիշխող դիրքի որոշման գործընթացը կարգավորող իրավական նորմերի վերլուծությանը և նպատակառուղղված է Հայաստանի Հանրապետության գործող Օրենսդրությունում գերիշխող դիրքի էական ասպեկտների ոչ լիարժեք արտացոլման հետևանքով առաջացող խնդիրների բացահայտմանն ու դրանց լուծման հնարավոր ուղիների վերաբերյալ առաջարկությունների ներկայացմանը։ Հոդվածում ուսումնասիրվել են գերիշխող դիրքի քանակական և որակական չափանիշները, առևտրային ցանցի գերիշխող դիրքի վերաբերյալ դրույթները, հետազոտվել է դատական և իրավակիրառ պրակտիկան, վեր են հանվել տեսական և պրակտիկ խնդիրներ, ներկայացվել են առաջարկություններ գործող օրենսդրության կատարելագործման վերաբերյալ։

Հիմնարար բառեր - մրցակցություն, գերիշխող (մենաշնորհ) դիրք, գերիշխող դիրքի քանակական և որակական չափանիշներ, ապրանք, ապրանքային շուկա, տնտեսվարող սուբյեկտ, առևտրային օրյեկտ, առևտրային ցանց, կողեկտիվ գերիշխող դիրք։

Shushan Sargsyan

Phd at the Civil Law and Civil Procedural
Law Department of the Institute of Law and Politics of the
Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Legal issues of detection of dominant position

This article is devoted to the analysis of the legal rules, regulating the process of detection of dominant position in the market and aims to reveal the legal gaps caused from insufficient precise reflection of the substantial aspects of dominant position in current legislation of the Republic of Armenia and to represent proposals for the possible ways of solution of those problems. The article investigates the quantitative and qualitative criteria of dominant position, analyzes the norms of the dominant position of the retail chain, judicial and law enforcement practice on selected topic, identifies the practical and theoretical problems and presents proposals for improvement of the current legislation.

Keywords : competition, dominant (monopoly) position, quantitative and qualitative criteria of dominance, product, product market, undertaking, trade object, retail chain, collective dominance.

Мариам Бекчян

Магистрант кафедры уголовного и уголовно-процессуального права института права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ИНСПЕКЦИИ ПО ДЕЛАМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Статья посвящена проблемам совершенствования законодательства Инспекции по делам несовершеннолетних в Армении (далее Инспекция). В первую очередь в ней предложено предусмотреть основные права и обязанности Инспекции отдельным законом РА. Для сохранения основной цели, преследующей Инспекцию, а именно пересечение правонарушений, автором предложено пересмотреть перечень ее прав. Инспекция, как орган профилактики преступлений среди несовершеннолетних, не должна превращаться в орган, осуществляющий оперативно-розыскную деятельность. В статье предлагается также создать целостную систему защиты прав детей, куда будет включен орган по предупреждению правонарушений, в частности предусмотреть механизм взаимодействия всех национальных органов по делам несовершеннолетних.

Ключевые слова: инспекция по делам несовершеннолетних, национальная система, ювенальная юстиция, несовершеннолетний правонарушитель, профилактика.

Система особого отношения с детьми, испытывающими проблемы с законом, существует уже с давних лет, начиная с создания отдельных учреждений для несовершеннолетних правонарушителей, за которыми вскоре последовало внедрение автономных судов по делам несовершеннолетних. С самого начала действовали разные модели, однако среди них преобладающим стал подход, ориентированный на обеспечение благополучия ребенка, то есть на обеспечение его наилучших интересов. Однако до сих пор есть страны, в которых не предусмотрено никаких специальных норм в отношении несовершеннолетних нарушителей. Вследствие этого существуют огромные различия в типах и формах судов и иных государственных органов, составляющих системы правосудия по делам несовершеннолетних. В число таких государственных органов, задействованных в сфере правосудия по делам несовершеннолетних, могут входить обычные участники системы уголовного правосудия в целом – полиция, прокуратура и суды, но они могут также задействовать ряд других должностных лиц и организаций, предоставляющих услуги. К таковым, например, могут относиться социальные работники и сотрудники службы probation, органы местного самоуправления, работники по уходу за детьми и молодежью воспитательных и реабилитационных учреждений, сотрудники тюремной администрации, организаций, осуществляющие альтернативные уголовному преследованию детей, программы, муниципальные работники, уполномоченные заниматься защитой

прав ребенка, как, например, в Республике Армения¹.

Основной причиной самостоятельной системы юстиции² по делам несовершеннолетних, находящихся в конфликте с законом, является то, что в уголовном процессе последним, ввиду их возраста и незрелости, назначается не только отдельный режим, отличный от того, который применяется в отношении взрослых правонарушителей, но и особая процедура по производству в отношении них. Предпосылками служат особая уязвимость и ограниченные возможности детей, процесс развития которых еще не завершился. Вследствие всех вышеперечисленных факторов появилась ювенальная юстиция, зачатки которой исходят из США. Наконец, не надо забывать, что какова система правосудия по делам несовершеннолетних в государстве, такова и зачастую ее социальная политика вообще, в частности, доступ к образованию, к здравоохранению, спорту и т.д. Огромное количество исследований указывают на связь между неблагополучной семьей, уровнем жизни местного населения в целом и преступностью детей. Исходя из всего вышесказанного, мы понимаем, что имеем дело с определенным контингентом общества, нуждающимся в особой защите и особым подходе.

В соответствии со ст. 6 Конституции РА на территории Армении действуют общепризнанные принципы и нормы международного права. Это положение в полной мере относится к нормам международного права, регулирующим отношения в сфере предупреждения противоправного поведения

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

несовершеннолетних. Наиболее важными из них являются:

1. “Конвенция о правах ребенка”, одобренная Генеральной Ассамблеей ООН 20.11.1989. Конвенция признает ребенка носителем всех общечеловеческих прав с момента его рождения и неотъемлемость этих прав приобретает силу нормы международного права. ведению правоохранительных органов государств – участников Конвенции отнесены вопросы предупреждения всех форм насилия в отношении детей, сексуальной эксплуатации, употребления наркотиков, нарушения их личных прав при отправлении правосудия (ст.ст. 32–40 Конвенции).

2. “Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей”. План действий по осуществлению Всемирной декларации об обеспечении выживания, защиты и развития детей принят на Всемирной встрече на высшем уровне в интересах детей 30 сентября 1990 г. Документы посвящены не только правовым аспектам защиты детства, но и новым принципам и программам реальных действий в пользу детей. Декларация и План определяют принципы образованности и грамотности, регулируют положение детей, находящихся в особо трудных условиях, т.е. сирот и инвалидов, формулируют принципы спасения детей во время вооруженных конфликтов, планируют снижение уровня нищеты, защиту от всех форм эксплуатации и применения наркотиков и рассматривают вопросы защиты окружающей среды применительно к охране детства (п. 7 ст. 20 Декларации).

3. “Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних” (Пекинские правила) приняты Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1985 г. “Пекинские правила” – основополагающие нормы-принципы, принятые ООН, касающиеся минимальных стандартных (т.е. общих для всех государств – участников ООН) правил отправления правосудия в отношении несовершеннолетних. Они регулируют процессуальную форму судебного разбирательства, определяют систему мер воздействия на несовершеннолетнего правонарушителя, ориентируют на устранение причин и условий совершения преступления, ставят своей целью его исправление и перевоспитание. В плане наиболее эффективного предупреждения преступности несовершеннолетних обращается внимание на специальную подготовку сотрудников полицейских органов, а в крупных городах признается целесообразность создания специальных подразделений полиции по борьбе с преступностью подростков.

4. “Руководящие принципы ООН для

предупреждения преступности среди несовершеннолетних” (Эр-Риядские принципы) приняты на Генеральной Ассамблее ООН в 1990 г. В этом документе определено, что предупреждение преступности среди несовершеннолетних является важнейшим аспектом предупреждения преступности в обществе. Он предусматривает тесное сотрудничество между национальными, государственными, местными органами управления с участием частного сектора, представителей общин, а также учреждений, занимающихся вопросами труда, ухода за детьми, образования, социальными вопросами, правоохранительных и судебных учреждений с целью принятия совместных мер для предупреждения преступности среди несовершеннолетних и молодежи.

Поскольку полиция является первым контактом несовершеннолетних с системой правосудия, важно чтобы она действовала квалифицированно и должным образом. Поэтому специализированные подразделения являются необходимым не только для обеспечения соблюдения конкретных принципов, но и для обеспечения эффективного предупреждения и борьбы с ней, а также улучшения обращения с несовершеннолетними правонарушителями.

Исходя из вышесказанного важным звеном в системе ювенальной юстиции является первоначальный контакт с детьми, находящимися в конфликте с законом, который во многих странах осуществляется инспекциями по делам несовершеннолетних, которые проводят в основном профилактические работы по предупреждению и пресечению правонарушений. В Армении такой орган действует в системе органов внутренних дел, таким образом выступая отдельным подразделением в системе полиции Армении. Однако можем ли мы говорить, что Инспекция по делам несовершеннолетних (далее в тексте: Инспекция) является частью национальной системы по делам несовершеннолетних? Анализ законодательства Армении, в том числе положений Семейного кодекса, свидетельствует о наличии самостоятельной национальной системы по защите прав детей, в которую входят следующие органы:

1) Орган опеки и попечительства, которым является глава местного самоуправления (в дальнейшем при ООП была создана комиссия опеки и попечительства, с целью оказания содействия Орган опеки и попечительства в исполнении своих полномочий);

2) Отдел по защите прав семьи, женщин и детей, действующий в системе муниципальных органов/марзпастаранах;

3) Национальная комиссия по защите прав детей, созданная при премьер-министре РА, состоящая из представителей разных министерств и

ԱՐԴԻՐԱՎԱՐԺՈՒՄ

ведомств, занимающихся вопросами несовершеннолетних.

Вышеизложенное позволяет сделать вывод о том, что de jure Инспекция не включена в национальную систему по защите прав детей. Но несмотря на это, de facto Инспекция взаимодействует с иными органами по делам несовершеннолетних, что лишний раз доказывает о необходимости создания целостной системы защиты прав детей, так как все звенья системы объединены едиными: а) целью; б) бенефициарами (в конкретном случае это несовершеннолетние лица); в) механизмами сотрудничества (координации); г) возможностью и порядком мониторинга.

Учреждение Инспекции корнями уходит в 1996 год, когда в период реформации законодательства РА приказом министра внутренних дел от 08.08.1996 г. N 633 было учреждено отдельное подразделение по делам несовершеннолетних, действующее в системе полиции Армении. Спорным является правомерность установления полномочий Инспекции данным приказом. Согласно ст. 5 А, принятой всенародным референдумом 5 июля 1995 года, государственные органы, органы местного самоуправления и должностные лица правомочны совершать только такие действия, на которые они уполномочены Конституцией или законами РА.

Исходя из вынесказанного полномочия Инспекции по делам несовершеннолетних должны быть предусмотрены отдельным законом РА, в данном случае, законом РА "О полиции" от 16.04.2001 г. Однако ни в самом законе, ни во внутреннем уставе органов внутренних дел не содержится ни одной нормы, посвященной защите прав несовершеннолетних. Общеизвестно, что ст. 1-ой Конвенции «О правах ребенка» устанавливается, что ребенок это субъект, требующий особой защиты. В связи с этим представляется, что установление в Законе "О полиции" в ст. 11-ой общей нормы об обязанности органов внутренних дел по пресечению и предотвращению преступлений и иных правонарушений недостаточным для регулирования вопросов, связанных с несовершеннолетними. Закон должен содержать отдельный порядок деятельности Инспекции по делам несовершеннолетних с конкретным указанием ее полномочий, методов работы, уровня кадровой подготовки сотрудников и требований предъявляемых к ним и т.д. Однако, как уже было отмечено выше, порядок деятельности Инспекции предусмотрен лишь вышеназванным приказом.

В соответствии с п.п.3-8 ст.1 Приказа "Об инспекции по делам несовершеннолетних" осуществляют следующие профилактические задачи:

- 1) участвует в воспитательных работах с

несовершеннолетними и принимает меры по пересечению правонарушений или иных антиобщественных деяний со стороны несовершеннолетних;

2) выявляет родителей или иных законных представителей несовершеннолетних, не исполняющих свои обязанности, которые своим антиобщественным поведением влияют на совершение правонарушений несовершеннолетними. Отправляют материалы в соответствующие органы и общественные объединения для применения к ним соответствующих мер;

3) выявляют и в течение 3 часов отправляют в соответствующие учреждения, медицинские центры и иные объединения пропавших детей, подкидышей и в крайнем случае несовершеннолетних, оставшихся без попечительства родителей;

4) выявляют причины и обстоятельства правонарушений со стороны несовершеннолетних и известывают о таковых в соответствующие органы;

5) отправляют в соответствующие государственные органы и иные общественные объединения информацию о противозаконном поведении несовершеннолетнего, а также о вовлечении несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий для принятия соответствующих мер воздействия в рамках законности.

Исходя из вынесказанного первоначальная цель Инспекции – пресечение правонарушений. De facto, Инспекция работает методами, которые относятся к полномочиям органов опеки и попечительства и других гражданских учреждений, занимающихся защитой прав детей. В частности, Инспекция обладает следующими правами:

1) может посещать место жительства, работы несовершеннолетних правонарушителей и проводить разговоры с родителями, а в случаях необходимости с иными лицами;

2) потребовать необходимую информацию о несовершеннолетнем правонарушителе от организаций и иных общественных объединений, а также учебных заведений;

3) задержать несовершеннолетнего правонарушителя в пределах, предусмотренных законом, но не более чем на 3 часа;

4) при наличии законных оснований в предусмотренных пределах проводить личный обыск несовершеннолетнего, в результате чего составляется протокол;

5) для предотвращения дальнейшего антисоциального поведения несовершеннолетнего правонарушителя в случаях необходимости осуществлять официальное предупреждение.

Спорным является вопрос: может ли

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Инспекция проводить личный обыск и может ли задерживать несовершеннолетнего правонарушителя?

Согласно п.1 ст.128 действующего УПК РА: “задержанием является взятие лица, подозреваемого в совершении преступления, под стражу в целях предотвращения совершения преступления либо побега лица после его совершения , доставление его в орган дознания или орган, осуществляющий производство, составление протокола и объявление ему об этом для кратковременного содержания под стражей в местах и в условиях, определенных законом”. Исходя из УПК РА полномочием задерживать подозреваемого обладает орган уголовного преследования, в число которых Инспекция не входит.

В ст. 27.3 КоАП РФ предусмотрена норма об административном задержании не более, чем на 3 часа, в целях пересечения административных правонарушений. Данная мера обеспечения производства по делу об административном правонарушении может быть применена в исключительных случаях, если это необходимо для обеспечения правильного и своевременного рассмотрения дела об административном правонарушении, исполнения постановления по делу об административном правонарушении. В частности, административное задержание может осуществляться, чтобы установить личность нарушителя, а затем составить протокол об административном правонарушении. В законодательстве РА не предусмотрено административного задержания как в РФ.

Не установлено задержание также законом РА “Об оперативно-розыскной деятельности” в перечне оперативно-розыскных мероприятий. Соответственно, полномочие Инспекции на задержание несовершеннолетних вытекает исключительно из норм Приказа “Об инспекции по делам несовершеннолетних” и по своей правовой природе не относится ни к процессуальному задержанию, ни к административному, что однозначно ставит под сомнение правомерность такого полномочия Инспекции в целом.

Уголовно-процессуальный кодекс РА в ст.225 предусматривает основания, виды и процессуальный порядок проведения обыска. Согласно п. 2 ст. 180 УПК РА, личный обыск относится к числу неотложных следственных дел, которые могут проводиться органами дознания и следствия. Возникает вопрос: считается ли сотрудник Инспекции органом дознания? Согласно п. 1 ст.56 Закона РА “О полиции” полиция - орган дознания. Здесь выделяются две процессуальные фигуры - начальник органа дознания и лицо, осуществляющее дознание по поручению начальника, следовательно, сотрудник

Инспекции не может считаться дознавателем, а это означает, что он также не может проводить неотложные следственные действия, тем более, что таковые, согласно п.3 ст. 11 Закона РА “О полиции”, могут производиться лишь после возбуждения уголовного дела.

Исходя из вышесказанного, считаем, что перечень прав Инспекции следует пересмотреть с целью их приведения в соответствие с принципом законности, основной функцией Инспекции.>.

Инспекция, как орган профилактики преступлений среди несовершеннолетних, в первую очередь, заинтересована в сотрудничестве с органами защиты прав детей в РА, в частности, нуждается:

- в получении информации о состоянии в семье, в школе, о поведении самого несовершеннолетнего, его иного окружения,
- в профессиональных кадрах по психологическим, физическим особенностям несовершеннолетних,
- в применении педагогических методов воздействия на несовершеннолетних и т.д.

В п.9 ст.1 Приказа “Об инспекции по делам несовершеннолетних” установлено, что Инспекция может взаимодействовать и более того получать поддержку от государственных и общественных органов и учебных заведений. К сожалению, Приказ не предусматривает какого-либо механизма сотрудничества с вышеперечисленными органами и отдельно не указывает на органы по защите прав детей в РА

Согласно п.16 ст.1 надзор за законностью деятельности Инспекции осуществляют органы прокуратуры. Прокурорский надзор – это форма деятельности органов прокуратуры по обеспечению законности, выявлению и устраниению и предупреждению нарушений закона. Согласно ст.103 Конституции РА прокурорский надзор осуществляется за законностью дознания и предварительного следствия, а также за законностью применения наказаний и иных форм принуждения. Прокурорским надзором также считается жалобы в вышестоящие суды и в административный суд. Не установлено также полномочие прокуратуры по надзору за деятельностью Инспекции законом РА “О прокуратуре”. Следовательно, данное полномочие прокуратуры предусмотрено исключительно приказом “Об инспекции по делам несовершеннолетних”, что опять-таки является нарушением принципа законности.

Демократическое государство должно стремиться к созданию условий, которые позволят обеспечить содержательную жизнь ребенка в обществе и благоприятствовать процессу развития

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

личности. Для этого необходимо вести такую социальную политику, которая сведет до минимума необходимость вмешательства со стороны системы правосудия в отношении несовершеннолетних и, в свою очередь, уменьшит ущерб, который может быть нанесен любым видом вмешательства. Это особенно важно при первоначальном контакте с органами по обеспечению правопорядка, который может оказаться весьма значительное влияние на отношение несовершеннолетнего к государству и обществу. Первостепенной целью нашего государства в данной сфере должно стать - создание прочной национальной системы по делам

несовершеннолетних, куда будет входить также орган по предупреждению правонарушений. Для этого необходимо предусмотреть законодательный механизм взаимодействия всех национальных органов по делам несовершеннолетних, в частности, принять отдельный закон об инспекции по делам несовершеннолетних, закрепляющий ее цели и задачи, права и обязанности, механизм взаимодействия с иными органами, систему контроля и т. д.

¹ Правосудие по делам несовершеннолетних. ООН, Нью-Йорк, 2010 – 3с.

² Такой международный термин как “Juvenile Justice” ввиду того, что не имеет дословного перевода на русский язык, в данной статье переводится как “ювенальная юстиция”, либо “система юстиции по делам несовершеннолетних”.

Մարիամ Բեկչյան

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի դրեական իրավունքի և քրեական դատավարության ամբիոնի մագիստրոս

ԱՄՓՈՓՈԽ

Հայաստանում անշափահասների գործերով տեսչության օրենքի բարեկոյնամաս խնդիրները

Հողվածը նվիրված է Հայաստանում անշափահասների գործերով տեսչության կատարելագործմանը (տեսչությանը): Առաջին հերթին հողվածում առաջարկվում է նախատեսել ստուգուների հիմնական իրավունքներ ու պարտականությունները ՀՀ առանձին օրենքով: Տեսչությանը հետապնդող հիմնական նպատակի պահպանման համար (մասնավորապես իրավահաստումները ճնշելու) հեղինակն առաջարկել է վերանայել դրանց իրավունքների ցանկը: Ստուգող տեսչությունը՝ որպես հանցագործությունների կանխարգելման մարմին անշափահասների գործերով, չափոր է դառնա օպերատիվ – հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմին: Հողվածն առաջարկում է ստեղծել նաև երեխաների պաշտպանման մի ամրողական համակարգ, որն իր մեջ կներառի իրավահաստումների կանխարգելման մարմին, մասնավորապես կապահովի բոլոր ազգային մարմինների համագործակցության մեխանիզմը անշափահասների վերաբերյալ:

Հիմնարար բառեր - անշափահասների գործերով տեսչություն պրոֆիլակտիկա, ազգային համակարգ, անշափահասների արդարադատություն, անշափահաս իրավահասխատ:

Mariam Bekchyan

Master student of Criminal Law and Criminal Procedure
of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Improving the legislation on Inspections of juveniles in Armenia

Article is devoted to improving the legislation on Inspections of juveniles in Armenia (then Inspectorate). Primarily it is proposed to provide basic rights and duties of Inspection in it by separate law of Republic of Armenia. To save the main goal pursuing Inspectorate , and namely the intersection of violations, proposed by the author to revise the list of its' rights . The Inspection as a body of prevention of crime among juveniles, should not become a body, implementing operational-search activity . It is also proposed in the article to create a complete system to protect the rights of children in which the authority on preventing the offenses will be included, and particularly provide a mechanism for cooperation between all national authorities for juvenile .

Keywords: legislation on Inspections, national system, juvenile justice, juvenile offender, prophylaxis.

Бакушев В.В.

Доктор политических наук, профессор, директор центра парламентаризма
МИГСУ РАНХиГС при Президенте РФ (г. Москва)

Понеделков А.В.

Заслуженный деятель науки РФ, доктор политических наук, профессор,
зав. кафедры политологии и этнополитики, зам. директора Южно-
Российского института управления РАНХиГС (г. Ростов-на-Дону)

Гарибян К.В.

Соискатель Южно-Российского института управления РАНХиГС при
Президенте РФ (г. Ростов-на-Дону)

**ФОРМИРОВАНИЕ И ПРОФЕССИОНАЛИЗАЦИЯ ЭЛИТ:
К ИТОГАМ КОНГРЕССА ЭЛИТОЛОГОВ В РОССИИ**

В статье приведены экспертные оценки состояния и возможных направлений модернизации в сфере подготовки и функционирования современных российских политических элит в регионах, высказанные на Первом Всероссийском элитологическом конгрессе, состоявшемся в г. Ростове-на-Дону.

Ключевые слова: административно-политическая элита, власть, политический кризис, политический класс, кадровая политика, критерии элитарности, коррумпированность, элитный рекрутинг, подготовка управленческой элиты.

Начало XXI века не принесло спокойствия и упорядочения мировых процессов. Ожидания, тешившие надежды сотней миллионов граждан в ходе проводившихся “перестроек” и “перезагрузок”, не создали прочного основания для динамичного развития большинству стран. Политика стран “золотого миллиарда”, строившаяся преимущественно на получении выгод в основном для себя, основывалась на двойных стандартах или менторском устрашении несогласных. Это характерно демонстрируют акции цветных (“оранжевых” и “розовых”, “песчаных” и др.) революций. Наиболее характерно отдает атавизмом прошлого поддержка разгула “фашизации” на территории Украины. Уточним, что это происходит почти в самом центре Европы, но хищническая политика США и здесь продолжается с новым осколком.

Получается так, что за пропуск в “Клуб дружбы” с приверженцами однополярного мира во главе с США применяется весь арсенал новых и старых приемов, чтобы мировые процессы продолжали скенироваться только под их режиссуру. Хотя реальности таковы, что они получают и “по носу” и что, естественно, им не нравится, и они этого прощать никому не хотят. В ход идут надуманные санкции, навешивание клише на политиков других стран, создание коалиций для блокады бизнеса. Каковы альтернативы развития в сложных условиях быстроменяющихся политических картин в мире?

Какова готовность управленческой и других элит для обеспечения динамики развития, несмотря на демонстрацию необязательности справедливого и часто одностороннего видения проблем, их двойственные оценки?

Политический кризис на Украине уже дал целый ряд уроков. Главный из них состоит в том, что это чрезвычайный кризис политической власти, который активизировал националистов и профашистских лидеров, представителей криминальитета, рвущихся к власти и, при этом, резко ухудшил качество жизни народа. Наконец, произошел государственный переворот. Анализ свидетельствует, что кризис стал следствием комплекса факторов, в числе которых ключевое место принадлежит неразвитости механизмов воспроизведения и обновления кадрового потенциала власти, формирования лидерских способностей, нравственных и потенциальных качеств у тех, кого принято называть административно-политической элитой в любой стране. Ситуация в Украине побуждает и практиков, и ученых еще раз задуматься: каково современное состояние и перспективы развития административно-политических элит, на каких принципах строится кадровая политика во властных структурах, каковы критерии элитарности, как обеспечить кадровую безопасность и высокоэффективное государственное управление?

К поиску ответов побуждает внимательный

ИРДИГИДАСЫЛЭЛҮ

анализ материалов Первого Всероссийского элитологического конгресса с международным участием, состоявшегося в конце 2013 года в Ростове-на-Дону, где отечественными и зарубежными политологами, социологами, юристами, представителями государственной и муниципальной власти обсуждались проблемы формирования и модернизации элит². Конгресс был организован Южно-Российским институтом управления Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ (ЮРИУ РАНХиГС) и филиалом Фонда имени Фридриха Эберта в России. Соучредителями данного мероприятия выступили: Совет по политологии УМО по классическому университетскому образованию РФ, Правление Национальной коллегии политологов - преподавателей, факультет политологии Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова (г. Москва), факультет политологии Санкт-Петербургского государственного университета (г. Санкт-Петербург), факультет политологии ЮРИУ РАНХиГС и др. В работе Конгресса приняли участие авторитетные специалисты-элитологи, философы, юристы, представители органов государственной и муниципальной власти, деловых кругов и общественных организаций. На приглашение организаторов откликнулись свыше двухсот российских исследователей, а также элитологи Германии, Индии, Белоруссии, Киргизии, востока Украины.

Программа конгресса включала исследование перспектив развития современной элитологии, вопросов формирования элит и совершенствования государственной кадровой политики, взаимодействия элит в отечественном социально-политическом пространстве. Отдельные дискуссионные площадки были посвящены военным элитам, контрэлитам и молодежным элитам. Основное внимание на конгрессе уделялось политико-административной элите связанной с властью. Этот сложный для научного анализа объект стал поводом для большого числа критических оценок. Каждый из выступавших по-своему пытался ответить на ключевой вопрос: насколько применим термин “элита” к группе людей, которая наделена властными полномочиями в стране?

Заместитель председателя экспертного совета по политологии ВАК при Минобрнауки РФ, заведующий кафедрой общей политологии Финансового университета при Правительстве РФ профессор Я.А. Пляйс в одном из основных докладов отмечал, что ключевая проблема лежит в отсутствии “новой” элиты. На переломном рубеже 80-х - 90-х в России также не появилось элиты,

готовой взять на себя новые функции и управлять “по-новому”. В результате, никакой революции фактически не совершилось, так как элита, пришедшая к власти предлагала ультралиберализм (*социальное большинство ее отвергло*), а их оппоненты приняли на вооружение многое из методов советского управленческого класса. Но людям с принципиально другой политической ментальностью просто неоткуда было взяться, т.к. системы подготовки независимой (*вне идеологии правящей партии*) элиты в СССР не существовало, а постсоветская Россия - медлила с подготовкой новой элиты. Профессор Я.А. Пляйс сравнивает 90-е годы с “горючей смесью”, давшей тогда стране нездоровий синтез политическихprotoэлит. И в этом видится один из методологических ключей анализа подготовки элит в новых реформируемых государствах. По его представлению, в тот сложносоставной тип вошли и патриотически настроенная высшая партийная элита, и апатриотичная бизнес-элита, а также “темная лошадка” из числа антиэлиты, вообще не заинтересованная в процветании страны. Последнюю, профессор Я.А. Пляйс разделяет на внутреннюю (*российскую*) и внешнюю (*зарубежную*). И та, и другая значительно влияют на политику России. “Антиэлите, безусловно, не место у рычагов власти. На смену ей ... мы обязаны воспитать другую”, - заключает профессор Я.А. Пляйс.

Заведующий кафедрой политологии и политического управления РАНХиГС при Президенте России (г. Москва) профессор Шабров О.Ф., оценивая модернизационный потенциал российской элиты указывал, что в числе многочисленных социально-политических факторов, с которыми сегодня нельзя не считаться, следовало бы выделить три основных: относительную политическую пассивность общества, слабость политических институтов и значительную дистанцию, отделяющую от общества политическую элиту. Инициатива любых перемен исходит главным образом от элиты. Ситуация типична для “революций сверху”, когда возрастает потребность в сильной исполнительной власти, а происходящие изменения в еще большей степени, чем обычно, зависят от этой самой элиты. Однако попытки выстроить “демократию сверху” до понимания населения не доходят, ибо демократические институты на федеральном уровне слишком “далеки от народа”. Реальная демократия может вырастать только “снизу”, с муниципального уровня, где органы власти решают реальные проблемы граждан. В этой связи, профессор Шабров О.Ф. назвал ключевые проблемы политической модернизации: равноудаление власти от бизнеса; расширение полномочий органов

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

местного самоуправления при наделении их соответствующими ресурсами; формирование правового пространства, обеспечивающего равенство перед законом всех субъектов хозяйствования и политики.

Проблемам современной контрэлиты посвящено выступление доктора политических наук, профессора РАНХиГС при Президенте России (г. Москва) Л.Н. Тимофеевой, в котором затрагивались вопросы, связанные как с самим понятием контрэлиты, так и с особенностями современной российской контрэлиты. Подчеркнуто, что контрэлита – это не просто оппозиция, а политический класс, который в состоянии сформулировать принципиально иные идеи относительно развития общества. Профессор Л.Н. Тимофеева сформулировала условия, при которых контрэлита может продуцировать новые по смыслу идеи: “свободная политическая игра”, “одинаковые для всех правила”, наличие “духовного и морального факторов в политике”. Контрэлита, по мнению Л.Н. Тимофеевой, в России формируется в виде страты части нового поколения россиян со своим отношением к традиционным ценностям и политическим нормам. От того синкрета, который будут составлять традиционные и, так называемые “новые” ценности и будет зависеть будущее страны.

Заведующая кафедрой социальной конфликтологии факультета национальной безопасности РАНХиГС при Президенте России (г. Москва), докт. полит. наук, профессор Р.А. Явчуновская, не отрицая имеющиеся концепции типологизации элитного слоя общества, отдает приоритет классической теории. Она систематизирует его в соответствии с наивысшими достижениями в той или иной области профессиональной деятельности, поскольку функция элиты заключается не только в инструментализации власти и управления, а и в производстве ценностей, символов, образов, способствующих эффективному развитию государства и общества. Профессор Р.А. Явчуновская считает, что наиболее актуальной для современной России является типологизация элит, предложенная элитологической школой, развивающейся в ЮРИУ РАНХиГС (А.В. Понеделков, А.М. Старостин и др.). Это властная элита, обладающая в данном обществе решающей властью, и меритократическая элита, имеющая особые личные качества.

По мнению заместителя директора ЮРИУ РАНХиГС при Президенте России (г. Ростов-на-Дону) профессора А.М. Старостина, в переходных обществах, каким продолжает оставаться и российское, вообще не может идти речи об элите. Существуют лишь некие предпосылки для ее

появления. То есть это “исходный материал” или “протоэлита”. На образование элит уходит минимум четыре-пять поколений. А значит даже за время Советского Союза устойчивая политическая элита не успела сложиться. Тех, кто пришел на смену советским представителям властных кругов, нельзя по существу причислять к элите, так как они не выполняли основной ее функции – не всегда формировали актуальную “повестку дня” общества. Во многом, их главная и единственная цель – “удержаться у власти”.

В унисон звучало выступление о том, что “политическая элита России развивается не по законам элитологии”, которое озвучил заведующий кафедрой политологии Астраханского госуниверситета профессор П.Л. Карабущенко. В стране есть политический класс, но нет системы подготовки элиты. Это ключевая элитологическая тема, требующая обсуждения. Кроме того, пора создать четкие критерии, которым должна соответствовать политическая элита.

О сложностях понимания современного, в т.ч. “консервативного” решения национального вопроса в современной России, возможных политических рамках и, в этой связи, востребованности потенциала формирующейся в обществе элиты аргументировано высказывался ученый из Ростова-на-Дону, профессор С.П. Понцелев. Он основывал свои доводы и сомнения об “успешности правового консенсуса” в новых стратегиях управляемской элиты страны в сфере национальной политики. Полуполярность идей объясняется имеющейся остротой межэтнических конфликтов как “старого” характера (которые не удалось своевременно разрешить), так и появляющихся новых. Данное обстоятельство полезно обсудить коллегам многих ближайших государств-партнеров России, чтобы действовать уже в реальной политике более слаженно и эффективно.

Профессор кафедры процессуального права ЮРИУ РАНХиГС С.А. Воронцов на конгрессе приводил анализ критериев элитарности, определяющих совокупность личных и деловых качеств человека, рекрутируемого в элиту, которые нашли отражение в религиозных, правовых и военных документах различных исторических эпох. Он подчеркнул, что правящую элиту некорректно характеризовать, как хорошую или плохую. Она является производной от уровня развития общества и ситуации, объективно существующей в конкретный исторический период в социально-экономической и политической сферах государства. В постсоветский период, отмечал С.А. Воронцов, произошло расхождение между элитарностью, понимаемой в

ИРДИГИДАСЫЛЭЛҮ

традиционном смысле понятия и обладанием реальной политической властью. Резко возросли роль принадлежности к “команде” первого лица и личной преданности лидеру, а также значение высокой материальной обеспеченности кандидата в элиту, источники которой практически не имели значения. Это предопределило низкую компетенцию значительного числа фигурантов, попавших в “элиту”, привнесение ими в “элитарный слой” коррупционных механизмов деятельности при отсутствии у них побуждений к самосовершенствованию.

Подобное положение могло и может сложиться в будущем, вследствие слабости гражданского общества, широкого использования властью административного ресурса и односторонней увлеченности применением информационных технологий в процессе переформатирования элит и любого ограничения участия общественности в контроле за деятельностью правящей элиты. Фактически элитный рекрутинг стал внутренней функцией высшего сегмента правящей политической элиты, а процесс формирования и обновления элит превращается в “самовоспроизводство правящего класса”, практически утрачивая связи с гражданским представительством. Чтобы исправить положение и вернуть элитологию из разряда прибыльного бизнес-проекта в науку, по мнению С.А. Воронцова, необходимо повысить уровень транспарентности власти, выработать объективные критерии элитарности и усилить контроль общества за формированием и обновлением правящей элиты.

Продолжая эту мысль, заместитель директора ЮРИУ РАНХиГС профессор А. В. Понеделков представил результаты исследования “Современные региональные элиты”, проведенные в Республиках Адыгея, Башкортостан, Дагестан, Коми, Чеченской Республике, Алтайском, Краснодарском и Ставропольском краях, Ростовской, Калининградской, Курганской, Рязанской, Челябинской, Читинской и Астраханской областях. Результаты указанных исследований, позволяющие сравнить взгляды населения с мнением экспертов из числа самой элиты, показывают, что за последние два десятка лет региональная элита существенно обновилась. По экспертным оценкам, доля управляемцев с советской закалкой снизилась (сейчас их примерно 30 процентов), а доля “новых” - возросла до 35 процентов. Показательно, что серьезно ослаблены составляющие технократического влияния на региональное управление. Численность представителей элиты с базовым гуманитарным образованием превысила число тех, кто имеет

техническую и естественнонаучную подготовку.

Высказанная на конгрессе авторская позиция профессора Бакушева В.В. заключается в том, что важна подконтрольность действий международных и внутренних элит. А это возможно только через профессионализацию, обязательную переподготовку в созданной в России системе управленческих вузов. Востребуется, также, развитие новых положений международного права, нужна большая слаженность и результативность международных организаций, включая растущую в последнее десятилетие значимость межпарламентских объединений и учреждений, в т.ч. на пространстве бывшего СССР.

Заметим, обращаясь к исследованию (проф. Понеделков А.В. и др.), что несколько расходятся позиции населения и экспертов в оценках перспектив взаимодействия элит между собой и рядовыми гражданами страны. Если у представителей “народа” еще не исчезла надежда на то, что к его запросам и пожеланиям правящие элиты будут внимательно прислушиваться (на это надеется около 40 процентов опрошенных в ходе исследования), то для экспертов более существенными проявлениями выступают “ loyality regime ”. В опросах 2013 года эти позиции изменились: “ loyality ” – пошла вверх и, что печально, ценность “профессионализма” стала уходить вниз. В оценках позитивных характеристик элит, которые выставляли опрошенные граждане (“население”), обращает на себя внимание такой парадокс: значительно выше ценится способность “разрулить” сложную ситуацию, нежели “профессионалка” и “недопущение чрезвычайных ситуаций”. Может быть отчасти странным, что “чуткость” к проблемам населения и “умение патронировать” развитие местного бизнеса кажутся респондентам фактическими однопорядковыми и наименее важными качествами.

По мнению и экспертов, и населения (вновь обращаемся к результатам проведенного исследования), элита должна отвечать четырем главным требованиям: профессионализм, образованность, высокая нравственность, патриотизм. Правда, “народ” (опрошенные рядовые граждане) отводит профессиональному гораздо больший удельный вес (около двух третей опрошенных), нежели эксперты (только 22 процента и можно говорить об излишней переоценке со своих профессиональных умений). Улучшение качественного состава элит и “рядовые респонденты”, и “эксперты” видится во введении строгого конкурсного отбора на основе профессионализма и компетентности, повышения профильного профессионального образовательного уровня,

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

ведения продуманной кадровой политики под контролем центра, в т.ч. и большего внимания со стороны администраций федеральных округов.

Поэтому, “чтобы открыть путь в руководящие органы одаренным людям, нужно “включить” социальные лифты”, – уверен руководитель аппарата компании “Новое инвестиционное решение” В.Т. Белоусов. В СССР таких лифтов было не много, но они работали довольно четко – молодежные организации, партия, армия. Сегодня у тех, кто не имеет материальной базы, для социальной поддержки и “высокого” семейного положения, шансы пробиться в элиту остаются слабыми. В результате во власти находятся “середняки” из второго и третьего эшелонов, от которой “бессмысленно ждать креатива”.

Обобщая возможные направления модернизации политической элиты в России и на пространстве государств-партнеров участники приняли итоговую резолюцию, в которой отмечается и что может быть полезным для тех, от кого зависит формирование современной элиты.

Во-первых, мероприятия, связанные с организацией и проведением впервые в стране Конгресса элитологов, стали важным этапом в исследовании современных проблем элитологии, практик элитообразования в России и государствах-соседях, обобщении и оценке достигнутого уровня элитологических исследований, что нашло адекватное отражение в опубликованных к Конгрессу научных работах.

Во-вторых, за годы развития российской элитологии сюда был достигнут заметный прогресс. Он выражается в значительном количестве защищенных по данной тематике диссертаций, опубликованных научных исследованиях, сформировавшемся корпусе экспертов-элитологов, зародившихся элитологических школах, центрах и лабораториях.

В-третьих, несмотря на достигнутые результаты современный уровень отечественной элитологии недостаточно адекватно отвечает потребностям как политической науки, так и политической практики, прежде всего в части исследований многочисленных проблем транзитного общества и государства, к числу которых продолжает относиться Россия и другие государства – ближайшие ее партнеры. Здесь есть большой резерв для совместной работы (здесь уместно понять политический контекст одного из выражений Президента Российской Федерации В.В. Путина: “Постоянно повторяющаяся в истории проблема России – это стремление ее элит к рывку, к революции вместо последовательного развития. Между тем не только российский опыт, а весь мировой опыт

показывает пагубность исторических рывков: забегания вперед и ниспровержения без созидания³”).

Сформулированные в резолюции Конгресса определенно полезные для научной среды, администраторов и общественности рекомендации обобщенно можно выразить следующими тезисами:

- политологам в России и ближайшем партнерском зарубежье важно уделять элитологии повышенное внимание, чтобы вовлекать в круг совместных исследований ученых. Формирование теоретического фундамента элитологии должно быть рационально увязано с проблемами транзитного состояния общества и государства. Фактически речь должна идти о создании определенного научного и прикладного направления в развитии элитологии – *элитология транзита*. При этом, следует иметь ввиду, что у подобного транзита могут быть *реверсные и девиантные отклонения*, которые также должны быть предметом исследования;

- элитологические исследования прикладного характера рекомендуется основывать на широких полевых работах, охватывающих не только различные регионы страны, но и различные уровни и сегменты общества, элиты. Особую роль в этих исследованиях могли бы сыграть элитологические центры и лаборатории, специально создаваемые для мониторинга состояния отечественных элит, прежде всего политico-административных, чтобы вырабатывать практические рекомендации по совершенствованию механизмов и процедур элитообразования. Такие центры и лаборатории возможно создавать не только на базе действующих факультетов и отделений политологии, но и при органах власти с соответствующей профилизацией их работы в целях решения задач, стоящих перед этими органами власти (*при них можно создавать автоматизированные банки данных, в которых оправданно сосредоточить наиболее значимые материалы по ключевым проблемам элитологии*). Особое внимание необходимо уделять международным элитологическим исследованиям с публикацией исследований в специальном журнале “Элитология”, регулярный выпуск которого можно было бы организовать на базе РАНХиГС при Президенте РФ с участием международного сообщества (*на первом этапе государств-соседей*);

- академические курсы по элитологии рекомендуется сделать базовыми в учебных программах студентов политологов, как в системе бакалавриата, так и магистратуры;

- конгресс признал целесообразным рекомендовать элитам, в том числе интеллектуальной элите, активнее способствовать развитию межэлитарных

ИРДИГИЧАСУЛЮЭЛГІ

отношений в странах, участвующих в интеграционных объединениях с участием России (Таможенный Союз, ЕврАЗЕС). Учитывая евразийский приоритет внешней политики России, были бы целесообразным разработать систему коммуникаций на постсоветском пространстве (выездные лекции элитологов, обмен студентами, взаимодействие с преподавателями российских славянских и других университетов и т.п.);

- конгресс признал необходимым проведение Всероссийского элитологического конгресса с международным участием “Элитология: современное состояние и перспективы развития” на регулярной основе – один раз в три года. Второй Конгресс можно было бы провести осенью 2016 года. Место и время его проведения можно было бы определить не позднее осени 2015 года;

- в процессе подготовки Второго конгресса важно создать Оргкомитет, которому поручить проработать вопрос об учреждении Общероссийского общества элитологов и переработать издание энциклопедического словаря “Элитология”.

Важно, что участники Конгресса призвали элитологов России и государств-соседей к большему осознанию значимости их труда и социальной ответственности за будущее гражданских обществ и

мира в целом. Обращено внимание органов государственной и муниципальной власти, лидеров политических партий и общественных организаций не только терпимо рассматривать элитологию в качестве необходимого инструмента прогрессивного развития, но и содействовать ее качественному приращению, чтобы решать вопросы безопасности личности, общества и государства.

Материалы научного форума изданы в трех томах. Вышли из печати обзор диссертационных исследований отечественных политологов под редакцией Пляиса Я.А. и монография Воронцова С.А “Взаимоотношения политических и религиозных систем: философско-правовой анализ”, информационно-аналитические материалы “Современные региональные элиты (социологический анализ) и другие работы, отражающие отношение населения к составу и деятельности региональных элит⁴. Оправданно, чтобы ученые - элитологи и практики в будущем работали более слаженно. Но сегодня уже можно объединять усилия, вместе готовить следующий Конгресс, заботясь и приращении новых знаний.

¹ Можно вспомнить печальные свидетельства при жизни нынешнего поколения: бомбардировки Югославии, вторжение в Ирак, «Северо-африканский» сценарий поддержки штурмовиков, а ранее, в 1989 г. оккупация Панамы, 1986 г. – бомбардировки Ливии, 1983 г. – блокада Гренады, 1965 г. – вторжение в Доминикану, а также война во Вьетнаме с 3 млн. жертвами мирных жителей, в 1958 г. был Ливан и т.п..

² Первый Всероссийский элитологический конгресс с международным участием состоялся 7-8 октября 2013 г. в г. Ростове-на-Дону.

³ Путин В.В. Россия сосредотачивается – вызовы, на которые мы должны ответить// Известия, 2012. 17 января.

⁴ Элитология России: современное состояние и перспективы развития (Материалы Первого Всероссийского элитологического конгресса с международным участием, 7-8 октября 2013 года, ЮРИФ РАНХиГС, Ростов-на-Дону). Том 1. Ростов-на-Дону, Издательство ЮРИФ РАНХиГС, 2013.; Элитология России: современное состояние и перспективы развития (Материалы Первого Всероссийского элитологического конгресса с международным участием, 7-8 октября 2013 года, ЮРИФ РАНХиГС, Ростов-на-Дону). Том 2.; Философия элитологии. Том 3. Ростов-на-Дону, Издательство Дониздат, 2013.; Я.А. Пляис. Элиты России (обзор диссертационных исследований отечественных политологов). Ростов-на-Дону, Издательство ЮРИФ РАНХиГС, 2013.; Воронцов С.А Взаимоотношения политических и религиозных систем: философско-правовой анализ. Монография. – Ростов н/Д.: Ростовское книжное издательство. 2013; В.Б. Рудой, А.Ю. Шутов, А.В. Понеделков, А.М. Старостин, С.А. Воронцов, Т.П. Черкасова, С.С. Змияк, С.И. узина, В.П. Ляхов. Современные региональные элиты (социологический анализ). Информационно-аналитические материалы. Ростов-на-Дону, Издательство ЮРИФ РАНХиГС, 2013; Бакушев В.В. На пути к информационному обществу в Российской Федерации: организация государственных услуг в электронной форме (ред-р, соавтор), М.: Изд. гр. «Граница», 2011, -с. 65-68; Современный парламентаризм: взгляды, оценки, тенденции/ научн. ред. проф. Бакушев В.В. М.: Изд. гр. «Граница», 2013.

Վ.Վ. Բակուշյան

Քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՌԴ Նախագահին առընթեր Ռուսաստանի ազգային տնտեսության
և հանրային ծառայության ակադեմիայի հանրային ծառայության
և կառավարման միջազգային ինստիտուտի տնօրեն (ք. Մոսկվա)

Ա.Վ. Պոնդելկով

ՌԴ գիտությունների գաստակավոր գործիչ,
քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
քաղաքագիտության և էքնոքաղաքականության ամբիոնի վարիչ,
Ռուսաստանի ազգային տնտեսության և հանրային ծառայության
ակադեմիայի հարավ-ուստական կառավարման ինստիտուտի
փոխտնօրեն (ք. Դոնի Ռոստով)

Կ.Վ. Ղարիբյան

ՌԴ Նախագահին առընթեր Ռուսաստանի ազգային տնտեսության
և հանրային ծառայության ակադեմիայի հարավ-ուստական կառավարման
ինստիտուտի հայցորդ (ք. Դոնի Ռոստով)

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Ելիտայի ձևավորումը և մասնագիտացման գործընթացը (այլագիտամալզացիան)՝ Ռուսաստանում էլիտունության կոնգրեսի արդյունքների վերաբերյալ

Հոդվածում ներկայացվում են Դոնի Ռոստով քաղաքում կայացած Առաջին Համառուսաստանյան էլիտունության կոնգրեսում ներկայացված փորձագիտական գնահատականներ՝ կազմած Ռուսաստանի ուժգիւններում ժամանակակից քաղաքական էլիտայի պատրաստման ու գործարկման ոլորտի ներկա վիճակի և արդիականացման հետաքրքր ուղղությունների վերաբերյալ:

Հիմնարար բառեր- վարչական-քաղաքական էլիտա, իշխանություն, քաղաքական ճգնաժամ, քաղաքական դաս, կաղրային քաղաքականություն, էլիտարության չափորոշիչներ, կորումպացվածություն, էլիտայի հավաքագրում, կառավարող էլիտայի պատրաստում:

V.V. Bakushev

Doctor of political sciences, professor,
director of Center of parliamentarism of the International Institute
of Public Administration and Management of the Russian Presidential Academy
of National Economy and Public Administration (Moscow)

A.V. Ponedelkov

Honored scientist of the Russian Federation,
doctor of political sciences, professor, head of the department
of political science and ethnic policy, deputy director of South -Russian
Institute of Management of the Russian Presidential Academy
of National Economy and Public Administration (Rostov-on-Don)

K.V. Garibyan

Competitor of South-Russian Institute of Management of the Russian Presidential Academy
of National Economy and Public Administration (Rostov-on-Don).

SUMMARY

Formation and professionalisation of the elites: The outcome of the congress of elitologists in Russia

The article provides expert assessments of the status and possible directions of modernization in the field of development and functioning of modern Russian political elites in the regions, expressed at the First All-Russian elitological Congress taken place in Rostov-on-Don.

Keywords: administrative-political elite, power, political crisis, political class, personnel policy, criteria of elitism, corruption, elite recruiting, preparation of administrative elite.